

USKONNONOPETUS JA IHMISOIKEUDET

Ihmisoikeusliitto 2010

Kirjoittaja: Anu Koikkalainen

Toimittajat: Milla Aaltonen ja Susan Villa

Sisällys

KIITOKSET	4
1. JOHDANTO.....	5
2. USKONNONOPETUS JA KANSAINVÄLISET SOPIMUKSET	6
2.1. YK:n yleismaailmalliset ihmisoikeudet ja uskonto.....	6
2.1.1. Ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus	7
2.1.2. Taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskeva sopimus	8
2.1.3. Kansalaisyhteiskuntaa ja poliittisia oikeuksia koskeva sopimus	9
2.1.4. Unescon yleissopimus syrjinnän vastustamiseksi opetuksen alalla	10
2.1.5. Lapsen oikeuksia koskeva yleissopimus.....	12
2.1.6. Julistus kaikkinaisen uskontoon ja elämäntavoihin perustuvan suvaitsemattomuuden ja syrjinnän poistamisesta	15
3. USKONTO JA EUROOPPA	17
3.1. Modernin uskonnollisuuden muodot Euroopassa	17
3.2. Uskonto ja ihmisoikeudet Euroopassa	18
3.2.2. Euroopan unioni	20
3.2.3. Euroopan turvallisuus- ja yhteistyöjärjestö.....	22
3.3. Uskonnonopetus Euroopassa	23
3.3.1. Erilaiset uskonnonopetuksen mallit Euroopassa.....	25
3.3.2. Uskonnonopetus Pohjoismaissa	26
3.3.3. Ison-Britannian malli	29
4. USKONTOON JA USKONNONOPETUKSEEN LIITTYVÄ LAINSÄÄDÄNTÖ SUOMESSA	30
4.1. Suomen valtio ja uskonto	30
4.2. Suomen perustuslaki ja uskonnonopetus.....	31
4.3. Uskonnonvapauslaki.....	35
4.4. Yhdenvertaisuuslaki	37
4.5. Perusopetuslaki ja lukiolaki.....	38

5. USKONNONOPETUS SUOMESSA.....	41
5.1. Uskonnonopetuksen historiaa	41
5.2. Oman uskonnon opetuksen luonne ja tavoitteet	43
5.3. Tunnustuksellisuudesta tunnustuksettomuuteen?	45
5.4. Suomen uskonnollinen kenttä ja uskonnonopetus	47
5.5. Uskonnottomuus ja elämäkatsomustieto	52
5.6. Uskonto, kulttuuri ja perinne koulussa	56
6. USKONNONOPETUKSEN HAASTEET	60
6.1. Uskonnonopetuksen haasteet oppilaan näkökulmasta	66
6.2. Uskonnonopetuksen haasteet opetuksen järjestäjän näkökulmasta.....	68
6.3. Uskonnonopetuksen haasteet opettajan näkökulmasta	73
6.4. Opetuksen haasteet pienryhmäisen uskonnon opettajan näkökulmasta.....	77
6.5. Haasteet elämäkatsomustiedon opettajan näkökulmasta	80
7. LOPUKSI	81
KIRJALLISUUTTA	83

KIITOKSET

Uskonnonopetus ja ihmisoikeudet -selvitys sai alkunsa Ihmisoikeusliittoon tulleista yhteydenotoista, joissa huolestuneet vanhemmat kertoivat lastensa uskonnonopetukseen liittyvistä ongelmista ja huolenaiheista. Yhteydentotot koskivat useimmiten pienryhmäisten uskontojen opetusta. Esille tulleiden ongelmien jälkeen uskontotieteilijä, FM, Anu Koikkalainen alkoi koota selvitystä, jossa uskonnonopetusta ja siihen liittyviä ihmisoikeusnäkökulmia käsitellään useista eri lähtökohdista. Selvitys on tehty pääosin lokakuun 2008 ja huhtikuun 2009 välisenä aikana, ja tekstiä on toimitettu ja päivitetty syksyllä 2009. Selvityksen ovat toimittaneet Ihmisoikeusliiton asiantuntija Milla Aaltonen ja tiedottaja Susan Villa.

Selvitystä varten saatiin arvokkaita kommentteja ja lisätietoja Pentti Arajärveltä, Pekka Iivoselta, Tuomas Martikaiselta, Tuula Sakaranaholta ja Eero Salmenkiveltä. Lämmin kiitos heille kaikille. Lisäksi työssä ovat olleet suureksi avuksi Kristiina Kouros, Mikko Joronen, Johanna Lampinen ja Simo Jaatinen Ihmisoikeusliitosta.

1. JOHDANTO

Uusi uskonnonvapauslaki tuli voimaan Suomessa vuonna 2003. Lain keskeisimmissä muutoksissa määriteltiin tarkemmin uskonnollisia yhdyskuntia ja niiden toimintaa. Lisäksi uskonnonvapauslain yhteydessä säädettiin erikseen oikeudesta saada oman uskonnon opetusta. Lakiuudistus oli välttämätön, sillä vuoden 1922 uskonnonvapauslaki ei vastannut sisällöllisesti 2000-luvun Suomen yhteiskunnallista ja kulttuurista todellisuutta.

Rakenteellisesti ja juridisesti uskonnonvapauslaki ei muuttunut huomattavasti. Merkittävää lakimuutoksessa on kuitenkin positiivisen uskonnonvapauden korostaminen. Uskonnonopetuksen kannalta selkeä muutos on myös tunnustuksellisen uskonnonopetuksen korvaaminen oman uskonnon opetuksella. Kun vanhassa laissa otettiin kantaa ainoastaan uskonnonopetuksesta vapautumisen perusteisiin, uusi lainsäädäntö painottaa yksilön oikeutta saada oman uskonnon tai siihen verrattavissa olevan katsomuksen opetusta.

Vuoden 2003 uskonnonvapauslain yhteydessä tehtiin muutoksia perusopetus- ja lukiolakeihin. Tasa-arvon ihanteelle rakentuvan koulutuspolitiikan kautta erilaisten katsomusten asema tunnustetaan ja niiden jatkuvuus pyritään takaamaan tulevaisuudessa. Lainsäädännön turvaamat vapaudet ja oikeudet eivät ole kuitenkaan helposti toteutettavissa: yhteiskunnan moniarvoinen todellisuus ja tasa-arvon ihanteet kohtaavat harvoin.

Tässä selvityksessä perehdytään uskonnonopetuksen järjestämiseen kouluissa lakimuutoksen jälkeen. Selvitys on tehty ensisijaisesti ihmisoikeuksien näkökulmasta. Tämän lisäksi selvityksessä paneudutaan näkökulmiin, jotka uskonnon opetuksen luonnetta pohdittaessa on otettava huomioon. Ihmisoikeuksien toteutumista tarkastellaan kansainvälisten julistusten ja sopimusten, kansallisen lainsäädännön, eri uskonnollisten yhdyskuntien, uskonnon opetuksen merkityksen sekä käytännön resurssien osalta.

Selvityksessä keskitytään uskonnonvapauslain toteutumiseen ja muutoksiin, jotka konkretisoituvat uskonnonopetuksessa. Nämä muutokset koskevat kaikkia, siksi niitä tarkastellaan sekä enemmistön että vähemmistön uskonnonopetuksen näkökulmasta. Pienryhmäisten uskontojen opettamiseen ja järjestämiseen liittyy kuitenkin enemmän haasteita, ja siksi niiden osuutta selvityksessä painotetaan.

Selvityksessä tarkastellaan ennen kaikkea uskonnonopetusta koskevia ihmisoikeusnormeja ja kansallista lainsäädäntöä. Tämän lisäksi käsitellään uskonnonopetuksen käytännön järjestämistä. Selvitys pohjautuu ensisijaisesti kirjallisuuteen. Lisäksi Ihmisoikeusliitto on tehnyt yksittäisiä kyselyjä ja haastatteluja, jotka tuovat käytännön näkökulmaa selvitykseen.

Katsomusaineiden opetuksen järjestämiseen vaikuttaa ratkaisevasti se, kuinka uskonnonvapauden ja valtion ylläpitämän koululaitoksen suhde ymmärretään. Ihmisoikeuksien näkökulmasta on olennaista pohtia, millä tavoin positiivinen ja negatiivinen uskonnonvapaus kytkeytyvät koulumaailmaan ja julkisen sektorin toimintaan. Lisäksi on kiinnitettävä huomiota syrjimättömyyteen eri uskontokuntiin kuuluvien ja uskonottomien kohtelussa.

On tärkeää punnita myös sitä, mikä merkitys julkisen koululaitoksen uskonnonopetuksella voi olla suvaitsevaisuudelle sekä yhteiskunnan ja yksilön hyvinvoinnille. Valtion ylläpitämän virallisen koulutusjärjestelmän, uskontokasvatuksen ja ihmisoikeuksien suhteessa kiteytyvät useat moniarvoisen yhteiskunnan haasteet.

2. USKONNONOPETUS JA KANSAINVÄLISET SOPIMUKSET

2.1. YK:n yleismaailmalliset ihmisoikeudet ja uskonto

Modernit ihmisoikeudet on määritelty Yhdistyneiden kansakuntien (YK) ihmisoikeuksien yleismaailmallisessa julistuksessa. Vapaus uskontoon ja vapaus uskonnosta on yksi keskeisistä oikeuksista. Kansainvälisesti ja historiallisesti uskonnonvapaus on ilmeisesti vanhin perusoikeus.¹ Erikoista on kuitenkin se, ettei uskontoa ole juurikaan käsitteenä määritelty. Näin ollen ihmisillä on oikeus ”johonkin” tai ”jostakin”, minkä merkityksestä ja rajoista ei ole koskaan ollut yksimielisyyttä.

Vaikka uskonnon sisällöllinen ja tarkka määrittelemineen on mahdotonta, voidaan uskonnonvapautta lähestyä sen reunaehtoien kautta. Moderni uskonnonvapaus rakentuu kansainvälisten ihmisoikeussopimusten ja julistusten normistolle. Seuraavaksi esitellään YK:n keskeiset ihmisoikeussopimuk-

¹ Scheinin 1999, 353.

set, jotka käsittelevät uskonnonvapautta ja velvoittavat Suomea myös uskontopoliittisessa päätöksenteossa.²

2.1.1. Ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus

Suomi on allekirjoittanut YK:n yleismaailmallisen³ ihmisoikeusjulistuksen 1948 ja sitoutunut noudattamaan ja edistämään julistuksen ihanteita. Julistuksessa tunnustetaan uskonnon merkitys vapaudelle ja oikeudenmukaisuudelle rakentuvalla yhteiskunnalla. YK:n ihmisoikeuksien julistus korostaa uskonnonvapautta kaikille ihmisille kuuluvana luovuttamattomana ihmisoikeutena, ja valtioiden on sitouduttava turvaamaan tämän oikeuden toteutuminen. Ihmisoikeuksien julistuksessa otetaan kantaa uskonnonvapauteen ja syrjimättömyyteen 2, 7, 18, ja 26 artiklassa. Etenkin 26 artiklan 3 momentti viittaa koulujen katsomuksellisten aineiden järjestämiseen.

2 artikla

Jokainen on oikeutettu kaikkiin tässä julistuksessa esitettyihin oikeuksiin ja vapauksiin ilman minkäänlaista rotuun, väriin, sukupuoleen, kieleen, uskontoon, poliittiseen tai muuhun mielipiteeseen, kansalliseen tai yhteiskunnalliseen alkuperään, omaisuuteen, syntyperään tai muuhun tekijään perustuvaa erotusta.

7 artikla

Kaikki ovat tasavertaisia lain edessä ja oikeutetut erotuksetta yhtäläiseen lainsuojaan. Kaikilla on oikeus tasavertaiseen suojaan tätä julistusta loukkaavaa syrjintää vastaan sekä kaikkea sellaiseen syrjintään tähtäävää yllytystä vastaan.

18 artikla

Jokaisella ihmisellä on ajatuksen, omantunnon ja uskonnon vapaus; tämä oikeus sisältää vapauden uskonnon tai vakaumuksen vaihtamiseen sekä uskonnon tai vakaumuksen

² Sopimukset löytyvät esimerkiksi Ihmisoikeudet.net-sivustolta (www.ihmisoikeudet.net > opettajalle).

³ YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallisuutta on myös kritisoitu ja julistusta on pidetty pikemmin länsimaisena kuin universaalina. YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen lisäksi ihmisoikeuksista on tehty linjauksia myös Bangkokin julistuksessa ihmisoikeuksista (1993), Kairon julistuksessa ihmisoikeuksista islamissa (1990), Arabialaisessa ihmisoikeusasiakirjassa (1994), Afrikan peruskirjassa ihmisten ja kansojen perusoikeuksien turvaksi (1981) sekä Amerikan valtioiden ihmisoikeussopimuksessa (1969) (www.ihmisoikeudet.net, 28.4.2009).

julistamiseen yksin tai yhdessä toisten kanssa, sekä julkisesti että yksityisesti, opettamalla sekä harjoittamalla hartautta ja uskonnollisia menoja.

26 artikla

2. Opetuksen on pyrittävä ihmisen persoonallisuuden täyteen kehittämiseen sekä ihmisoikeuksien ja perusvapauksien kunnioittamisen vahvistamiseen. Sen tulee edistää ymmärrystä, suvaitsevaisuutta ja ystävyyttä kaikkien kansakuntien ja kaikkien rotu- ja uskontoryhmien kesken sekä pyrkiä edistämään Yhdistyneiden Kansakuntien toimintaa rauhan ylläpitämiseksi.

3. Vanhemmilla on ensisijainen oikeus valita heidän lapsilleen annettavan opetuksen laatu.

2.1.2. Taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskeva sopimus

Vuonna 1966 voimaan tullut taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskeva sopimus (TSS-sopimus) on keskeinen YK:n ihmisoikeussopimus. TSS-oikeudet asettavat uskonnon ja koulutuksen suhteelle kansainvälisiä ja normatiivisia lähtökohtia, jotka on otettava huomioon myös uskonnonopetuksen järjestämisessä. TSS-sopimuksessa uskontokasvatukseen otetaan selkeästi kantaa 13 artiklassa, jossa uskonnonvapauden ja uskonnon tai muun maailmankatsomuksellisen opetuksen suhteesta säädetään seuraavasti:

1. Tämän yleissopimuksen sopimusvaltiot tunnustavat jokaiselle oikeuden opetuksen saamiseen. Ne ovat yksimielisiä siitä, että opetuksen tarkoituksena on ihmisen persoonallisuuden ja sen arvon tajuamisen täydellinen kehittäminen ja että sen on vahvistettava ihmisoikeuksien ja perusvapauksien kunnioittamista. Ne ovat niin ikään yhtä mieltä siitä, että opetuksen on tehtävä mahdolliseksi jokaiselle suorittaa hyödyllinen panos vapaassa yhteiskunnassa, edistettävä ymmärtämystä, suvaitsevaisuutta ja ystävyyttä kaikkien kansakuntien ja kaikkien rodullisten, etnisten tai uskonnollisten ryhmien kesken sekä edistettävä Yhdistyneiden Kansakuntien toimintaa rauhan säilyttämiseksi.

3. Tämän yleissopimuksen valtiot sitoutuvat kunnioittamaan vanhempain ja tarvittaessa laillisten holhoojain vapautta valita lapsilleen muitakin kuin julkisten viranomaisten perustamia kouluja, joiden opetussuunnitelmat ovat viranomaisten määräämää tai hyväksymää vähimmäistasoa, ja turvata lastensa uskonnollinen ja moraalinen kasvatusta, joka on heidän omien vakaumustensa mukainen.

2.1.3. Kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva sopimus

Kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevassa yleissopimuksessa (KP-sopimus) uskontoa lähestytään kansalaisoikeutena. Myös vuonna 1966 voimaan tullessa KP-sopimuksessa toistetaan TSS-sopimuksessakin mainittu vanhempien tai huoltajien oikeus turvata lastensa moraalinen kasvatusta, joka on heidän vakaumustensa mukainen. Muuten TSS- ja KP-sopimuksissa ei esitetä linjausta oikeudesta uskonnon opetukseen.

KP- sopimuksessa uskonnon ja valtion suhdetta käsitellään artikloissa 18, 26 ja 27. Uskonnonvapauden ja uskonnonopetuksen suhdetta määritellään selkeästi 18 artiklan 4 momentissa. Lisäksi 27 artiklaa voidaan pitää erityisenä kannanottona vähemmistöjen oikeuksiin harjoittaa uskontoaan.

18 artikla

1. Jokaisella on oikeus ajatuksen, omantunnon ja uskonnon vapauteen. Tämä oikeus sisältää vapauden tunnustaa omavalintaista uskontoa tai uskoa taikka omaksua se sekä vapauden joko yksinään tai yhdessä muiden kanssa julkisesti tai yksityisesti harjoittaa uskontoaan tai uskoaan jumalanpalveluksissa, uskonnollisissa menoissa, hartaudenharjoituksissa ja opetuksessa.

2. Ketään ei saa saattaa sellaiselle pakotukselle alttiiksi, joka rajoittaa hänen vapautaan tunnustaa tai valita oman valintansa mukainen uskonto tai usko.

3. Henkilön vapaudelle tunnustaa uskontoaan tai uskoaan voidaan asettaa vain sellaisia rajoituksia jotka on säädetty lailla ja jotka ovat välttämättömiä suojelemaan yleistä turvallisuutta, järjestystä, terveydenhoitoa tai moraalialta tai muiden perusoikeuksia ja vapauksia.

4. Yleissopimuksen sopimusvaltiot sitoutuvat kunnioittamaan vanhempain ja tarvittaessa laillisten holhoojain vapautta taata lastensa uskonnollinen ja moraalinen opetusomien vakaumustensa mukaan.

26 artikla

Kaikki ihmiset ovat oikeudellisesti yhdenvertaisia ja oikeutettuja ilman minkäänlaista syrjintää yhtäläisen lain suojaan. Tässä suhteessa lain tulee kieltää kaikki syrjintä ja taata kaikille henkilöille yhtäläinen ja tehokas suojele rotuun, ihonväriin, sukupuoleen, kieleen, uskuntoon, poliittiseen tai muuhun mielipiteeseen, kansalliseen tai yhteiskunnalliseen alkuperään, omaisuuteen, syntyperään tai muuhun asemaan perustuvaa syrjintää vastaan.

27 artikla

Niissä valtioissa, joissa on kansallisia, uskonnollisia tai kielellisiä vähemmistöjä, tällaisiin vähemmistöihin kuuluvilta henkilöiltä ei saa kieltää oikeutta yhdessä muiden ryhmänsä jäsenten kanssa nauttia omasta kulttuuristaan, tunnustaa ja harjoittaa omaa uskontoaan tai käyttää omaa kieltään.

2.1.4. Unescon yleissopimus syrjinnän vastustamiseksi opetuksen alalla

Yleissopimus syrjinnän vastustamiseksi opetuksen alalla hyväksyttiin Unescon yleiskokouksessa 1960, ja se ratifioitiin Suomessa 1972. Yleiskokouksen lähtökohtiin kuului kansallisten opetusjärjestelmien moninaisuuden kunnioittaminen. Sopimus kieltää kuitenkin kaiken syrjinnän opetuksen alalla ja pyrkii edistämään kaikille tasa-arvoisia mahdollisuuksia opetuksen saamiseen.

Sopimuksen ensimmäisessä artiklassa säädetään, että syrjintä kattaa

”kaiken rotuun, ihonväriin, sukupuoleen, kieleen, uskuntoon, poliittiseen tai muuhun näkemykseen, kansalliseen tai yhteiskunnalliseen alkuperään, taloudelliseen asemaan tai syntyperään perustuvan erottelun, poissulkemisen, rajoittamisen tai etuoikeuden, jonka tarkoituksena tai vaikutuksena on tasa-arvoisen kohtelun mitätöiminen tai hei-

kentäminen opetuksen alalla ja erityisesti: a. riistää joltakin ihmiseltä tai ihmisryhmältä mahdollisuus saada kaikenlaista opetusta; b. rajoittaa ihmisen tai ihmisryhmän opetus ala-asteeseen, c. perustaa tai ylläpitää eriopetusjärjestelmiä tai -laitoksia joillekin ihmisille tai ihmisryhmille, ottaen kuitenkin huomioon 2 artiklassa mainitut poikkeukset tai d. saattaa joku ihminen tai ihmisryhmä olosuhteisiin, jotka eivät ole ihmisarvon mukaisia.”

Sopimuksessa viitataan koulutuksen sisältöön viidennessä artiklassa:

5 artikla

1. Tämän yleissopimuksen sopimusvaltiot ovat sopineet siitä että, a) opetuksella on pyrittävä täydellisesti kehittämään ihmisen persoonallisuutta ja vahvistamaan ihmisoikeuksien ja perusvapauksien kunnioittamista; sen tulee edistää ymmärrystä, suvaitsevaisuutta ja ystävyyttä kaikkien kansojen, rodullisten ja uskonnollisten ryhmien kesken sekä edistää Yhdistyneiden Kansakuntien toimintaa rauhan ylläpitämiseksi; b) on tärkeää kunnioittaa vanhempien tai holhoojien vapautta ensinnäkin valita lapsilleen muitakin kuin julkisten viranomaisten ylläpitämiä laitoksia edellyttäen, että ne ovat asianomaisten viranomaisten hyväksyttävissä olevien vähimmäisopetusnormien mukaisia, ja toiseksi taata tavalla, joka on yhdenmukainen valtiossa sen lainsäädäntöä sovellettaessa noudatettavien menettelytapojen kanssa, että lasten uskonnollinen ja moraalinen opetus on heidän omien vakaumustensa mukaista; ketään ihmistä tai mitään ihmisryhmää ei saa pakottaa saamaan omien vakaumustensa vastaista uskonnollista opetusta; c) on tärkeää tunnustaa kansallisiin vähemmistöihin kuuluvien oikeus huolehtia omasta opetustoiminnastaan mukaan lukien koulujen ylläpitämisen ja, riippuen kunkin valtion harjoittamasta koulupolitiikasta, heidän oman kielensä käyttämisen, ja opettamisen edellyttäen kuitenkin:

- i) ettei tätä oikeutta käytetä tavalla, joka estää näihin vähemmistöihin kuuluvia ymmärtämästä koko yhteisön kulttuuria ja kieltä ja osallistumasta sen toimintoihin tai joka vahingoittaa kansallista suvereniteettia*
- ii) ettei opetuksen taso ole yleistä, asianomaisten viranomaisten vahvistamaa tai hyväksymää tasoa alhaisempi; ja*
- iii) että sellaisen koulun käynti on valinnaista.*

2. Tämän yleissopimuksen sopimusvaltiot ryhtyvät kaikkiin tarpeellisiin toimenpiteisiin taatakseen tämän artiklan 1 kohdassa julkituotujen periaatteiden noudattamisen.

2.1.5. Lapsen oikeuksia koskeva yleissopimus

Uskonnonopetuksen järjestämisessä on otettava huomioon myös lapsen oikeudet. Pyrkimystä lasten oikeuksien vakiinnuttamiseen voidaan pitää yhtenä 1900-luvun pääprojekteista, ja vuoden 1989 lapsen oikeuksia koskeva YK:n yleissopimus on yksi tämän prosessin ratkaisevista saavutuksista. Sopimus on merkittävä virstanpylväs lapsuuden huomioimisen historiassa.⁴

Lapsen oikeuksia koskevassa yleissopimuksessa (SopS 60/1991) sopimusvaltiot sitoutuvat kunnioittamaan lapsen ajatuksen-, omantunnon- ja uskonnonvapautta. Yleissopimuksen jäsenvaltiot sitoutuvat ottamaan ”asianmukaisesti huomioon kunkin kansan perinteiden ja kulttuurin merkityksen lapsen suojelussa ja tasapainoisessa kehityksessä.” Sopimuksessa lapsi nähdään yksilönä, ”jonka kehityskyky on sekä hänen kehittymisensä keino että tavoite”⁵.

Yleissopimuksessa ei oteta selkeästi kantaa lapsen oikeuteen saada uskonnollista opetusta tai kasvatusta. Selkeän kannanoton puuttumisesta huolimatta lapsen oikeuksia uskontoon, kulttuuriin ja koulutukseen korostavat yleissopimuksen seuraavat artiklat:

2 artikla

1. Sopimusvaltiot kunnioittavat ja takaavat tässä yleissopimuksessa tunnustetut oikeudet kaikille niiden lainkäyttövallan alaisille lapsille ilman minkäänlaista lapsen, hänen vanhempiansa tai muun laillisen huoltajan rotuun, ihonväriin, sukupuoleen, kieleen, uskontoon, poliittisiin tai muihin mielipiteisiin, kansalliseen, etniseen tai sosiaaliseen alkuperään, varallisuuteen, vammaisuuteen, syntyperään tai muuhun seikkaan perustuva erottelua.

⁴ Schweitzer 2007, 27.

⁵ Tigerstedt-Tähtelä 2002, 675.

2. Sopimusvaltiot ryhtyvät kaikkiin tarpeellisiin toimiin varmistaakseen, että lasta suojellaan kaikenlaiselta syrjinnältä ja rangaistukselta, jotka perustuvat hänen vanhempinsa, laillisten huoltajiensa tai muiden perheenjäsentensä asemaan, toimintaan, mielipiteisiin tai vakaumuksiin.

12 artikla

1. Sopimusvaltiot takaavat lapselle, joka kykenee muodostamaan omat näkemyksensä, oikeuden vapaasti ilmaista nämä näkemyksensä kaikissa lasta koskevissa asioissa. Lapsen näkemykset on otettava huomioon lapsen iän ja kehitystason mukaisesti.
2. Tämän toteuttamiseksi lapselle on annettava erityisesti mahdollisuus tulla kuulluksi häntä koskevissa oikeudellisissa ja hallinnollisissa toimissa joko suoraan tai edustajan tai asianomaisen toimielimen välityksellä kansallisen lainsäädännön menettelytapojen mukaisesti.

14 artikla

1. Sopimusvaltiot kunnioittavat lapsen oikeutta ajatuksen-, omantunnon- ja uskonnonvapauteen.
2. Sopimusvaltiot kunnioittavat vanhempien ja laillisten huoltajien oikeuksia ja velvollisuuksia antaa lapselle ohjausta hänen oikeutensa käyttämisessä tavalla, joka on sopusoinnussa lapsen kehitystason kanssa.
3. Henkilön vapaudelle tunnustaa uskontoaan tai vakaumustaan voidaan asettaa vain sellaisia rajoituksia, joista säädetään laissa ja jotka ovat välttämättömiä yleisen turvallisuuden, järjestyksen, terveyden ja moraalien tai muiden ihmisten perusoikeuksien ja vapauksien suojelemiseksi.

29 artikla

1. Sopimusvaltiot ovat yhtä mieltä siitä, että lapsen koulutuksen tulee pyrkiä: a) lapsen persoonallisuuden, lahjojen, sekä henkisten ja ruumiillisten valmiuksien mahdollisimman täyteen kehittämiseen; b) ihmisoikeuksien ja perusvapauksien sekä Yhdistyneiden kansakuntien peruskirjan periaatteiden kunnioittamisen kehittämiseen; c) kunnioituksen edistämiseen lapsen vanhempiä, omaa sivistyksellistä identiteettiä, kieltä ja arvoja, lapsen asuin- ja synnyinmaan kansallisia arvoja sekä hänen omastaan poikkeavia kulttuu-

reja kohtaan; d) lapsen valmistautumiseen vastuulliseen elämään vapaassa yhteiskunnassa ymmärryksen, rauhan, suvaitsevaisuuden, sukupuolten välisen tasa-arvon ja kaikkien kansakuntien, etnisten, kansallisten ja uskonnollisten ryhmien sekä alkuperäiskansoihin kuuluvien henkilöiden välisen ystävyden hengessä; e) kunnioituksen edistämiseen elinympäristöä kohtaan.

30 artikla

Niissä maissa, joissa on etnisiä, uskonnollisia tai kielellisiä vähemmistöryhmiä tai alkuperäiskansoihin kuuluvia henkilöitä, tällaiseen vähemmistöryhmään tai alkuperäiskansaan kuulavalta lapselta ei saa kieltää oikeutta nauttia yhdessä ryhmän muiden jäsenten kanssa omasta kulttuuristaan, tunnustaa ja harjoittaa omaa uskontoaan tai käyttää omaa kieltään.

Yleissopimuksen 28 artikla käsittelee lapsen oikeuksia opetukseen, mutta siinä ei todeta mitään oikeudesta uskonnon opetukseen. Artiklassa sopimusvaltiot tunnustavat jokaisen lapsen oikeuden saada opetusta, ja lisäksi artikla esittelee jäsenvaltioiden velvollisuuksia muun muassa maksuttoman perusopetuksen luomiseksi. Vaikka artikla ei mainitse mitään oikeudesta uskonnon oppimiseen, sopimusvaltiot sitoutuvat kuitenkin kunnioittamaan lapsen ja hänen vanhempiansa tai huoltajiensa ajatuksen- omantunnon- ja uskonnonvapautta.

Lapsen oikeudet pitäisi ottaa huomioon ensisijaisena näkökulmana uskonnonopetusta suunniteltaessa, sillä uskonnonopetus vaikuttaa ensisijaisesti lapsiin. Näkökulma on verrattain uusi, sillä uskonnonopetusta on pitkään perusteltu ja arvioitu uskonnollisen yhteisön, valtion tai vanhempien tarpeiden mukaan. Lapsen oikeudet on kirjattu myös Suomen perustuslakiin (731/1999), jonka 6 §:n 3 momentissa säädetään, että lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä, ja heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti. Lisäksi kehityssuuntana ihmisoikeussopimuksissa on ollut lapsen mielipiteen merkityksen vahvistaminen huoltajien päätöksen rinnalla.⁶

⁶ Scheinin 2001, 515; Schweitzer 2007, 25, 28.

Tätä kehityssuuntaa toteuttaa Suomessa myös lukiolaki (455/2003), joka antaa opiskelijoille, jotka eivät ole vielä täysi-ikäisiä, päätösvaltaa uskonnonopetuksen valinnassa. Päätösvalta uskonnonopetuksen suhteen ei koske kuitenkaan kaikkia opiskelijoita, sillä ainoastaan enemmistön uskonnonopetukseen kuulumaton tai uskonnoton opiskelija voi opiskella joko enemmistön uskontoa tai elämänkatsomustietoa.

2.1.6. Julistus kaikkinaisen uskontoon ja elämänkatsomukseen perustuvan suvaitsemattomuuden ja syrjinnän poistamisesta

Julistus kaikkinaisen uskontoon ja elämänkatsomukseen perustuvan suvaitsemattomuuden ja syrjinnän poistamisesta⁷ hyväksyttiin YK:n yleiskokouksessa 1981. Julistus käsittelee uskontoa, sen opettamista ja oppimista erityisesti ensimmäisessä, toisessa ja viidennessä artiklassa:

Article 1

- 1. Everyone shall have the right to freedom of thought, conscience and religion. This right shall include freedom to have a religion or whatever belief of his choice, and freedom, either individually or in community with others and in public or in private, to manifest his religion or belief in worship, observance, practice and teaching.*
- 2. No one shall be subject to coercion which would impair his freedom to have a religion or belief of his choice.*
- 3. Freedom to manifest one's religion or belief may be subject only to such limitations as are prescribed by law and are necessary to protect public safety, order, health or morals or the fundamental rights and freedoms of others.*

Article 2

- 1. No one shall be subject to discrimination by any State, institution, group of persons, or person on the grounds of religion or other belief.*
- 2. For the purposes of the present Declaration, the expression "intolerance and discrimination based on religion or belief" means any distinction, exclusion, restriction or*

⁷ Declaration on the elimination of all forms of intolerance and of discrimination based on religion or belief. Julistusta ei ole virallisesti käännetty suomen kielelle.

preference based on religion or belief and having as its purpose or as its effect nullification or impairment or the recognition, enjoyment or exercise of human rights and fundamental freedoms on an equal basis.

Article 5

1. The parents or, as the case may be, the legal guardians of the child have the right to organize the life within the family in accordance with their religion or belief and bearing in mind the moral education in which they believe the child should be brought up.

2. Every child shall enjoy the right to have access to education in the matter of religion or belief in accordance with the wishes of his parents or, as the case may be, legal guardians, and shall not be compelled to receive teaching on religion or belief against the wishes of his parents or legal guardians, the best interests of the child being the guiding principle.

3. The child shall be protected from any form of discrimination on the ground of religion or belief. He shall be brought up in a spirit of understanding, tolerance, friendship among peoples, peace and universal brotherhood, respect for freedom of religion or belief of others, and in full consciousness that his energy and talents should be devoted to the service of his fellow men.

4. In case that the child who is not under the care either of his parents or of a legal guardians, due account shall be taken of their expressed wishes or of any other proof of their wishes in the matter of religion or belief, the best principle of the child being the guiding principle.

5. Practices of a religion or belief in which a child is brought up must not be injurious to his physical or mental health or to his full development, taking into account article 1, paragraph 3, or the present Declaration.

3. USKONTO JA EUROOPPA

3.1. Modernin uskonnollisuuden muodot Euroopassa

Uskonnolla on ollut ja on yhä Euroopassa merkittävä rooli. Sekularisoitumista ennustaneet yhteiskuntateoreetikot ovat joutuneet huomaamaan, ettei modernisoituminen ole johtanut uskonnon katoamiseen. Päinvastoin, sekulaarien rakenteiden puitteissa 2000-luvun eurooppalaiset valtiot pyrkivät tarjoamaan yhtäläisiä olemassaolon edellytyksiä mitä erilaisimmille uskonnollisille yhteisöille. Uskontojen läsnäolo ei rajoitu vain yksityiselle elämänalueelle: ”Uskonnosta on tullut jälleen sivuuttamaton tekijä Euroopan politiikassa. Jo pitkään maallistuneena pidetty manner on joutunut ratkomaan yhä useammin tilanteita, joissa uskonnolla on ollut keskeinen asema. Kehitys on yllättänyt ja hämmentänyt, eikä vähiten poliittisia päättäjiä”⁸. Samalla yhteiskunnassa näkyvä modernisaatio näkyy myös uskonnollisissa yhteisöissä.

Euroopan uskonnollinen kenttä on moni-ilmeinen. Toisaalta alueelliset traditiot nostavat päätään, toisaalta myös uususkonnollisuus ja synkretismi vahvistuvat. Uskonnontutkijat selittävät Euroopan modernia uskonnollisuutta muun muassa subjektivisaation (*subjectivization*) käsitteen kautta. Nämä muutokset näkyvät toisaalta uskonnon vaikutuksen vähenemisenä, toisaalta tietynlaisen henkisyyden (*spiritualization*) esiintulona. Subjektivisaatio merkitsee sitä, että yksilöstä tulee oman elämänsä ylin auktoriteetti ja uskonnosta tulee osa ihmisen henkistä identiteetinrakennusprojektia.⁹

Sosiologi Herman Denz on tutkinut eurooppalaisten suhtautumista uskontoon ja erityisesti kirkkokuntiin. Hän kiteyttää tutkimustuloksensa viideksi väittämäksi: 1) Eurooppa on uskonnollinen muttei (erityisemmin) kristillinen, 2) ihmiset pysyvät kirkkojen jäseninä tradition voimasta, 3) ihmiset eivät ole kirkollisia, mutta etsivät elämälleen tyydyttävää tulkintaa ja mielekkyyttä, 4) uskonnolla on vain vähän tekemistä arkipäivän kanssa ja 5) kristinuskon kulttuuria muovaava voima on odotettua suurempi, mutta elämää muuttava voima odotettua pienempi.¹⁰

Tutkimus osoittaa, että kirkkokuntiin sitoutuminen menettää alati merkitystään, kun taas instituutioiden ulkopuolinen uskonnollisuus voi hyvin. Kirkkokunnista vieraantuminen ja instituutioiden

⁸ Helander & Räsänen 2007, 11–15.

⁹ Heelas & Woodhead 2005, 3–4, 26–27; Koikkalainen 2008, 33–37.

¹⁰ Heinonen 1998, 72–73.

opetuksesta piittaamattomuus kuvastavat myös modernia uskonnollisuutta, joka vierastaa auktoriteetti johtoisuutta ja yhdenmukaisuutta opillisissa kysymyksissä. Moderni aika, sille ominainen auktoriteettien ja asiantuntijoiden runsaus näyttävät ajavan ihmisiä yksilöllisiin uskontulkintoihin perinteelle kuuliaisuuden sijaan.

Modernin uskonnollisuuden muotojen lisäksi Euroopan uskonnollista moni-ilmeisyyttä lisäävät maahanmuuttajat ja heidän uskonnolliset traditionsa. Mielenkiintoiseksi kehityksen tekee se, että maahanmuuttajien mukana kulkeva uskonnollinen traditio muuttaa muotoaan. Näin ollen esimerkiksi pelkästä islamista tai hindulaisuudesta puhuminen ei enää riitä Euroopan kontekstissa. Tutkimuksessa on otettava huomioon globalisaatio ja siirtolaisuus, jotka muovaavat uskonnollisuuden muotoja.

3.2. Uskonto ja ihmisoikeudet Euroopassa

Euroopan neuvoston jäsenvaltiot ovat ratifioineet yleissopimuksen ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi, joka Suomen osalta tuli voimaan 1990. Merkittävä ero verrattuna YK:n ihmisoikeusjulistuksen täytäntöönpanoon on Euroopan ihmisoikeustuomioistuin, joka valvoo sopimuksen toteutumista. Tämän vuoksi Euroopan ihmisoikeussopimus on juridisesti sitova, toisin kuin ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus.

Euroopan ihmisoikeussopimus asettaa rajoja myös uskonnonvapauden toteutumiselle Euroopan neuvoston jäsenmaissa. Uskonnonvapaudesta säädetään 9 ja 14 artiklassa:

9 artikla

1. Jokaisella on oikeus ajatuksen-, omantunnon- ja uskonnonvapauteen. Tämä oikeus sisältää vapauden vaihtaa uskontoa tai uskoa ja vapauden tunnustaa uskontoaan joko yksin tai yhdessä muiden kanssa julkisesti tai yksityisesti jumalanpalveluksissa, opettamalla, hartaudenharjoituksissa ja uskonnollisin menoin.

2. Henkilön vapaudelle tunnustaa uskontoaan tai uskoaan voidaan asettaa vain sellaisia rajoituksia, joista on säädetty laissa ja jotka ovat välttämättömiä demokraattisessa

yhteiskunnassa yleisen turvallisuuden vuoksi, yleisen järjestyksen, terveyden tai moraalien suojaamiseksi, tai muiden henkilöiden oikeuksien tai vapauksien turvaamiseksi.

14 artikla

Tässä yleissopimuksessa tunnustetuista oikeuksista ja vapauksista nauttiminen taataan ilman minkäänlaista sukupuoleen, rotuun, ihonväriin, kieleen, uskontoon, poliittisiin tai muihin mielipiteisiin, kansalliseen tai yhteiskunnalliseen alkuperään, kansalliseen vähemmistöön kuulumiseen, varallisuuteen, syntyperään tai muuhun asemaan perustuvaa syrjintää.

Euroopan sosiaalinen peruskirja pyrkii edistämään ja turvaamaan ihmis- ja perusoikeuksia asettamalla vähimmäisvaatimuksia, joihin Euroopan neuvoston jäsenmaiden tulee sitoutua. Uudistettu peruskirja tehtiin Strasbourgissa 1996, ja se tuli Suomen osalta kansainvälisesti voimaan 2002 (80/2002). Uskontokasvatuksen kannalta on relevantti syrjinnän kieltävä peruskirjan V osan artikla E:

Tämän peruskirjan mukaiset oikeudet turvataan ilman rotuun, ihonväriin, sukupuoleen, kieleen, uskontoon, poliittiseen tai muuhun mielipiteeseen, kansalliseen tai yhteiskunnalliseen alkuperään, terveyteen, kansalliseen vähemmistöön kuulumiseen, syntyperään tai muuhun asemaan perustuvaa syrjintää.

Tämän lisäksi peruskirjan 17 artikla käsittelee lasten ja nuorten oikeuksia sosiaaliseen, oikeudelliseen ja taloudelliseen suojeluun:

Varmistaakseen, että lasten ja nuorten oikeutta kasvaa sellaisessa ympäristössä, joka kannustaa heidän persoonallisuutensa sekä fyysisten ja psyykkisten ominaisuuksiensa täysipainoista kehitystä, voidaan käyttää tehokkaalla tavalla, sopimuspuolet sitoutuvat, joko suoraan tai yhteistyössä julkisten ja yksityisten järjestöjen kanssa, ryhtymään kaikkiin tarvittaviin toimiin, joiden tarkoituksena on:

1. a) *varmistaa, että lapset ja nuoret, ottaen huomioon heidän vanhempiensa oikeudet ja velvollisuudet, saavat heidän tarvitsemansa huolenpidon, tuen, kasvatuksen ja koulutuksen, erityisesti perustamalla ja ylläpitämällä tähän tarkoitukseen riittäviä ja sopivia laitoksia ja palveluja,*

b) *suojella lapsia ja nuoria laiminlyönneiltä, väkivallalta tai hyväksikäytöltä*

c) *taata valtion taholta suojelu ja erityinen apu lapsille ja nuorille, jotka väliaikaisesti tai pysyvästi eivät saa perheensä tukea,*

2. *järjestää lapsille ja nuorille maksuton perusopetus ja rohkaista heitä käymään säännöllisesti koulua.*

Myös Euroopan neuvoston kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puiteyleissopimuksen (2/1998) mukaan jäsenvaltiot sitoutuvat edistämään olosuhteita, jotka antavat kansallisiin vähemmistöihin kuuluville mahdollisuuden kehittää ja ylläpitää kulttuuriaan. Puiteyleissopimuksen 5 artiklan mukaan:

1. *Sopimuspuolet sitoutuvat edistämään olosuhteita, jotka ovat tarpeellisia, jotta kansallisiin vähemmistöihin kuuluvat henkilöt voivat ylläpitää ja kehittää kulttuuriaan sekä säilyttää identiteettinsä oleelliset perustekijät nimittäin heidän uskontonsa, kielensä, perinnäistapansa ja kulttuuriperintönsä.*

2. *Sopimuspuolet pidättäytyvät kansallisiin vähemmistöihin kuuluvien henkilöiden vastentahtoiseen sulauttamiseen tähtäävistä toimintaperiaatteista tai käytännöistä ja suojelevat näitä henkilöitä kaikelta toiminnalla, jonka tarkoituksena on tällainen sulauttaminen, sanotun kuitenkaan vaikuttamatta sopimuspuolten yleisen integraatiopolitiikkansa mukaisesti toteuttamiin toimenpiteisiin.*

3.2.2. Euroopan unioni

Euroopan unionin jäsenvaltioiden erilaiset uskonnonopetusmallit osoittavat, kuinka eri tavoilla uskonnonopetuksen ja perusoikeuksien suhde on määriteltävissä. Uskonnonopetuksen erilaisiin jär-

jestämisperusteisiin vaikuttaa myös se, että unionin jäsenvaltioissa uskonnon ja uskonnollisen ryhmän määrittelyssä noudatetaan erilaisia arviointiperusteita. Tästä syystä on mahdollista, että samaksi uskontokunnaksi itsensä mieltävällä yhteisöllä on eri uskonnollinen status eri jäsenvaltioissa.¹¹

Amsterdamin sopimus on yksi Euroopan unionin perussopimuksista. Se laajensi Euroopan parlamentin toimivaltaa ja käsitteli muun muassa ulkosuhteita ja unionin ja kansalaisten lähentämistä. Sopimuksessa säädetään entistä tehokkaammasta syrjinnän torjumisesta, joka koskee paitsi kansallisuuden myös sukupuoleen, rotuun, etniseen alkuperään, uskontoon tai vakaumukseen, vammaisuuteen, ikään tai seksuaaliseen suuntautumiseen perustuvaa syrjintää. Lisäksi sopimuksessa painotetaan kirkkojen, elämäkatsomuksellisten ja ei-tunnustuksellisten järjestöjen aseman kunnioittamista ja vammaisten tarpeiden huomioon ottamista koskevien julistusten sisällyttämisestä päätöksiin. Amsterdamin sopimuksessa korostetaan, että unioni perustuu jäsenvaltioiden yhteisiin vapauden, demokratian, ihmisoikeuksien ja perusvapauksien kunnioittamisen periaatteisiin. Sopimuksen mukaan neuvosto voi toteuttaa tarvittavat toimenpiteet sukupuoleen, rotuun tai etniseen alkuperään, uskontoon tai vakaumukseen, vammaisuuteen, ikään tai seksuaaliseen suuntautumiseen perustuvan syrjinnän torjumiseksi.

Amsterdamin sopimuksen lisäksi EU:n syrjinnän vastaisten direktiivien (2000/43/EC ja 2000/78/EC) tarkoituksena on torjua syrjintää ja edistää yhdenvertaisuutta. Rasismidirektiivi kieltää sekä välittömän että välillisen syrjinnän rodun tai etnisen alkuperän perusteella. Direktiivin soveltamisala on laaja: se koskee niin julkista kuin yksityistäkin sektoria, ja sitä sovelletaan myös koulutuksessa.

Euroopan unionissa kunnioitetaan myös lasten oikeuksia erottamattomana osana ihmisoikeuksia, ja EU on tunnustanut lapsen oikeudet selkeästi perusoikeuskirjassa. Euroopan komissio on myös ehdottanut kokonaisvaltaista strategiaa, jolla se haluaa edistää ja suojata tehokkaasti lasten oikeuksia.¹²

¹¹ Seppo 2003, 13.

¹² Lisätietoja tavoitteena olevasta strategiasta

http://europa.eu/legislation_summaries/human_rights/fundamental_rights_within_european_union/r12555_fi.htm, 1.2.2010.

3.2.3. Euroopan turvallisuus- ja yhteistyöjärjestö

Euroopan turvallisuus- ja yhteistyöjärjestö kiinnittää toiminnallisissa periaatteissaan ihmisoikeudet ja demokratiastandardit osaksi kokonaisvaltaista turvallisuutta. Etyjillä ei ole varsinaista uskonto-poliittista linjausta, mutta ihmisoikeuksien kautta uskonnonvapauden liittyvät kysymykset ovat osa myös Etyjin intressejä. Etyjin jäsenvaltiot sitoutuvat noudattamaan yhteisten päätösten linjauksia. Vuoden 1975 Helsingin julistus on merkittävä ihmisoikeuksien ja uskonnonvapauden kannalta.

Syksyllä 2008 Etyj julkaisi yleiset periaatteet uskonnonopetukselle jäsenvaltioidensa julkisissa kouluissa. Julkaisussa ”Toledo guiding principles on teaching about religion and beliefs in public schools” Etyj painottaa, että tieto uskonnoista (*religions*) ja katsomuksista (*beliefs*) voi vahvistaa kunnioitusta uskonnon ja katsomuksen vapauteen, tukea demokraattista kansalaisuutta, edistää monimuotoisuuden ymmärrystä ja vahvistaa sosiaalista yhteenkuuluvuutta. Lisäksi julkaisussa todetaan, että tieto uskonnosta voi vähentää konflikteja ja sitä tarvitaan monen muun oppiaineen (esim. historia, kirjallisuus, taide) ymmärtämiseen. Uskonnoista opettaminen (*teaching about religion*) on tuloksellisinta silloin, kun se sovitetaan yhteen toisten ryhmien oikeuksien kanssa, vaikka uskontojen ja katsomusten välillä olisikin erimielisyyksiä.

Lähtökohta uskonnonopetukselle on Etyjin periaatteiden mukaan asiantuntijuus, mutta yksilön vakaumus (uskonnollinen tai uskonnoton) ei ole myöskään este opetukselle. Uskontojen vuoksi voidaan kohtuudella joustaa koulujen toimintaperiaatteissa, jotta uskonnon ja vakaumuksenvapautta ei loukattaisi. Mukautuminen ja joustavuus edesauttavat suvaitsevaisuuden ja kunnioituksellisen ilmapiirin syntyä. Jos koulun pakolliset kurssit, joihin liittyy uskontoa tai muuta vakaumuksellisuutta, opetetaan riittävän neutraalisti ja objektiivisesti, osallistumispakko ei loukkaa uskonnon ja oman-tunnonvapautta (*freedom of religion and belief*).¹³

¹³ OSCE/ODIHR 2007, 13–14.

3.3. Uskonnonopetus Euroopassa

Uskonnonopetuksen mallien lukuisuus kuvastaa hyvin Euroopan valtioiden erilaista suhtautumista uskonnon julkiseen rooliin yhteiskunnassa. Yhdentyvässä ja kansainvälistyvässä Euroopassa onkin mielenkiintoista tarkastella millaiseksi uskonnonopetuksen yhteiskunnallinen rooli mielletään. Yleisenä kehityssuuntana Euroopan eri maissa voidaan pitää uskonnonopetuksen erottautumista aikaisemmasta kirkollisesti orientoituneesta profiilistaan.¹⁴ Silti uskonnonopetuksen malli ja luonne vaihtelevat suuresti Euroopan eri maissa ja kattavan esityksen luominen eri maiden uskonnonopetusjärjestelmistä on vaikea tehtävä.

Kun uskonnonopetusta tarkastellaan eri maissa, on otettava huomioon ainakin seuraavat tekijät: terminologiset vaikeudet, kieleen ja kulttuurien eroon liittyvät vaikeudet sekä koulujärjestelmien eroon liittyvät vaikeudet. Esimerkiksi tunnustuksellisuus ymmärretään eri maissa hyvin eri tavoin.

Suuressa osaa Eurooppaa on myös merkittäviä yksityiskoulujärjestelmä, kun taas Pohjoismaissa yksityiskouluja on vähemmän. Uskonnollisten yhdyskuntien ylläpitämien koululaitosten määrä vaihtelee eri puolella Eurooppaa. Esimerkiksi Alankomaissa kaksi kolmasosaa kouluista toimii kristilliseltä pohjalta.¹⁵

Suomessa yksityisiä yleissivistäviä kouluja on 75. Yksityiskoulut noudattavat samoja tuntijakoja ja opetussuunnitelmia kuin kuntien, kuntayhtymien ja valtion vastaavat koulut. Suurin osa yksityiskouluissa opiskelevista oppilaista käy niin kutsuttua yleispedagogiikkaa noudattavissa kouluissa. Tämän lisäksi noin kahdeksan prosenttia oppilaista käy Steiner¹⁶- ja Freinet¹⁷-pedagogisissa kouluissa ja noin viisi prosenttia opiskelee kristillisissä kouluissa.¹⁸

¹⁴ Kallioniemi 2007a, 101.

¹⁵ Kallioniemi 2007b, 56–57.

¹⁶ Suomessa on 25 steinerkouluja ja 40 steinerpäiväkotia. Steinerpedagogista kasvatusta saa yli 5 500 lasta ja nuorta. Steinerpedagogiikka perustuu Rudolf Steinerin antroposofiaan. <http://www.steinerkoulu.fi/index.php?page=etusivu>.

¹⁷ Celestin Freinetin kasvatusnäkemys perustuu pedagoginen suuntaus, jonka lähtökohta on ajatus positiivisesta yksilöstä, jolla on luontainen innostus kaiken tutkimiseen. Freinet-pedagogiikkaa kutsutaan myös todellisuuspedagogiikaksi, koska sen lähtökohtana oppimiselle on lasten senhetkinen todellisuus.

(<http://www.str.edu.hel.fi/freinetpedagogiikka.htm>, 28.4.2009)

¹⁸ Tiedot Yksityiskoulujen liitto ry:n toiminnanjohtajan Markku Moisalan esitelmästä 'Suomalaiset yksityiskoulut tänään' 25.1.2007. (<http://www.yksityiskoulut.fi/aineisto/Ykpaiva250107tiivistelmat.pdf>, 28.4.2009)

Unesco teki vuonna 2003 kartoituksen, jossa tarkasteltiin 142 maan uskonnonopetusta. Kartoituksen mukaan eri Euroopan maissa uskontoa opetettiin varsin erilaisia tuntimääriä. Selkeästi eniten uskonnon opetukseen käytettiin aikaa kuuden ensimmäisen kouluvuoden aikana Puolassa ja vähiten Slovakiassa. Suomessa uskonnon opetukseen käytetty aika tunteina ensimmäisten kuuden vuoden aikana on 338 (Puolassa 456 ja Slovakiassa 59) ja prosenttiosuus koulun opetusajasta on 6,1 (Puolassa 10,3 ja Slovakiassa 1,4).¹⁹

Uskonnonopetus heijastaa laajasti eurooppalaisten yhteiskuntien katsomuksellista kehitystä. Eurooppalaisen uskonnonopetuksen monimuotoisuuteen vaikuttavat monet tekijät: alueen uskonnollinen luonne, uskonnon rooli ja merkitys yhteiskunnassa, kasvatusjärjestelmän rakenne, historia ja politiikka. Lisäksi uskonnonopetuksen kenttään vaikuttavat sekularisaation, individualismin, pluralismin ja globalisaation haasteet. Vaikeaksi tilanteen tekee myös se, että koululaitos ja varsinkin uskonnonopetus toimivat monikulttuurisuuden ”koekenttänä”.²⁰

Suomessa uskonnonopetus on välimuoto muista eurooppalaisista uskonnonopetusmalleista. Suomessa opetus on ollut uskontokuntalähtöistä jo 1920-luvulta lähtien, mikä tarkoittaa uskonnonopetuksen järjestämistä oppilaiden enemmistön uskontokunnan mukaan. Käytännössä tämä on tarkoittanut ennen 1990-luvulla lisääntyntä maahanmuuttoa ainoastaan evankelisluterilaista ja ortodoksisista uskonnonopetusta. Vähemmistöuskonnoista katolisen, adventistien, islamin, kristiyhteisön ja bahai-uskonnon opetussuunnitelman perusteet vahvistettiin 80- ja 90-luvun kuluessa. Uskonnollisilla ryhmillä on merkittävä rooli opetussuunnitelman laadinnassa, mutta opetussuunnitelman tavoitteet ja lähtökohdat ovat kuitenkin Opetushallituksen asettamat eikä uskonnollisilla ryhmillä ole oikeutta kontrolloida koulujen opetusta.²¹ Suomalaisen järjestelmän luonnetta ja tavoitteita käsitellään myöhemmin tarkemmin.

Kysymys uskonnonopetuksen luonteesta ja asemasta on ajankohtainen koko Euroopassa. Esimerkiksi Berliinissä on noussut kansanliike puolustamaan uskonnon asemaa kouluopetuksessa. Berliinissä Pro Reli -niminen kansalaisverkosto tähtää siihen, että uskonto saa saman aseman etiikan kanssa Berliinin osavaltiossa. Vuodesta 2006 etiikka on ollut Berliinin kouluissa 7.–9.-

¹⁹ UNESCO 2003.

²⁰ Sakaranaho 2006, 315–317; Schreiner 2005, 76–80.

²¹ Jamisto 2007, 37; Kallioniemi 2007a, 104–105.

luokkalaisille pakollinen oppiaine. Uskonnon on voinut haluta valinnaisena oppiaineena etiikan rinnalle. Vallitsevaa lakia puolustavien mielestä etiikka on paras oppiaine berliiniläisiin olosuhteisiin, sillä kuusikymmentä prosenttia kaupungin asukkaista ei kuulu uskonnollisiin yhdyskuntiin, mutta muslimimaahanmuuttajien määrä on huomattava. Samoin uutta koululakia ajavat argumentoivat monikulttuurisuuden avulla. Heidän mukaansa uskonnonopetus parantaisi maahanmuuttajien asemaa.²²

3.3.1. Erilaiset uskonnonopetuksen mallit Euroopassa

Euroopassa voidaan erottaa suurina linjoina kaksi erilaista uskonnonopetuksen mallia: 1) tunnustuksellinen uskonnonopetus osana julkisen vallan ylläpitämää koulujärjestelmää ja 2) tunnustukseton uskonnonopetus yleisenä uskontotietona. Suomen järjestelmä edustaa välimuotoa, jota ei esiinny muissa Euroopan maissa. Ranskassa muista Euroopan valtioista poiketen uskontoa ei opeteta lainkaan valtion kouluissa. Eri uskonnonopetusmalleilla on eri tavoitteet: uskontokuntalähtöisellä opetuksella halutaan tukea erityisesti oppilaiden identiteetin uskonnollista ulottuvuutta, kun taas uskontotietolähtöinen, tunnustukseton uskonnonopetus keskittyy uskontoja koskevaan tietoon ja niiden ymmärtämiseen.

Seuraavaksi eurooppalaisen uskonnonopetusmallien päälinjat esitellään lyhyesti. Tämän jälkeen keskitytään tarkemmin Pohjoismaiden uskonnonopetuksen luonteeseen ja historiaan. Pohjoismaista tarkastellaan tapauskohtaisesti Norjaa, sillä uskonnon rooli suomalaisessa ja norjalaisessa yhteiskunnassa on samankaltainen, maiden koulujärjestelmät muistuttavat läheisesti toisiaan ja molemmissa maissa luterilainen kirkko on erottamaton osa koululaitoksen syntyä ja kehitystä. Siksi Norjan uskonnonopetuksen järjestelmään on hyvä perehtyä arvioitaessa uskonnonopetuksen asemaa suomalaisessa koululaitoksessa.²³

Ranskassa valtio ja uskonto ovat erotettu toisistaan, eikä laicité-periaatteen mukaan uskonnolla ole lainkaan sijaa julkisen vallan koululaitoksessa. Silti ranskalaiseen koulujärjestelmään kuuluu olennaisena osana katoliset yksityiskoulut, joita käy kaksikymmentä prosenttia oppivelvollisuusikäisistä

²² Ahtiainen 2009.

²³ Kallioniemi 2007b, 68.

nuorista. Ranskassa keskustellaan myös uskonnollisen tietämyksen merkityksestä, kun opettajat ovat huomanneet uskonnonopetuksen puutteen vaikeuttavan historian, taiteen ja äidinkielen oppimista. Uskonnon sijaan Ranskassa opetetaan kuitenkin kaikille yhteisenä oppiaineena etiikkaa.²⁴

Tunnustuksellinen uskonnonopetus on osa koulujen opetussuunnitelmaa muun muassa Espanjassa, Italiassa ja Kreikassa. Espanjassa ja Italiassa opetus tapahtuu pääosin katolisen opin pohjalta, kun taas Kreikassa opetus pohjautuu ortodoksiseen tunnustukseen ja sitä antavat ortodoksiset papit. Tunnustuskuntalähtöisessä opetuksessa opetuksen sisällöstä, opetussuunnitelman laatimisesta, opettajien koulutuksesta ja opetusmateriaalin tuottamisesta vastaa uskonnollinen yhdyskunta.²⁵

3.3.2. Uskonnonopetus Pohjoismaissa

Uskontotieteelle pohjautuvaa, tunnustuksetonta uskontoa opetetaan oppiaineena monissa Pohjoismaissa. Järjestelmään siirryttiin Norjassa vuonna 1997, Ruotsissa jo vuonna 1962 ja Tanskassa 1975. Malli pyrkii takaamaan valtion neutraalin suhteen uskontoon ja opetus on tarkoitettu kaikille oppilaille uskontokunnasta tai uskonnottomuudesta riippumatta. Uskonnonopetuksen tehtävänä nähdään ”uskonnollisen tiedon ja ymmärryksen sekä inhimillisten elämänskysymysten välittäminen”. Vaikka opetus ei ole arvovapaata, se nähdään neutraalina suhteessa maailmankatsomuksiin.²⁶

Norjassa kaikille oppilaille yhtenäistä, tunnustuksetonta oppiainetta kutsutaan nimellä ”kristinuskon ja orientaatio elämänskysymyksiin”. Vaikka opetus on lähtökohtaisesti tunnustuksetonta, oppilaan on mahdollista saada osittainen vapautus niistä oppiaineen osista, joihin liittyy uskonnollista toimintaa.²⁷

Norjassa uskonnon opetuksen asemasta, luonteesta ja sisällöstä on keskusteltu paljon viime vuosikymmeninä. Vuoteen 1969 asti opetus oli pääsääntöisesti kristillistä kasvatusta, jota annettiin luterilaisen kirkon jäsenille. Oppiaine ”orientaatio elämänskysymyksiin” kehitettiin aluksi vapaaehtoi-

²⁴ Schreiner 2005, 77.

²⁵ Schreiner 2005, 77; Kallioniemi 2007a, 101.

²⁶ Schreiner 2005, 78.

²⁷ Kallioniemi 2007b, 67–72.

seksi aineeksi lukioastetta vastaavan koulun oppilaille ja sitä pidettiin soveltuvana myös uskonnon opetuksesta vapautetuille oppilaille. 1970- ja 1980-luvulla orientaatio elämäkysymyksiin oli ainoa vaihtoehto uskonnonopetukselle. Oppiaineen suosio jäi kuitenkin alhaiseksi, esimerkiksi Osllossa 1990-luvun puolivälissä asuneiden noin 50 000 muslimin lapsista juuri kukaan ei osallistunut sen opetukseen. Ongelmien havaitsemisen jälkeen 1997 ”uskonto” ja ”orientaatio elämäkysymyksiin” yhdistettiin yhdeksi tunnustuksettomaksi oppiaineeksi. Oppiaineen nimeksi tuli kristinusko ja orientaatio elämäkysymyksiin.

Selkeä muutos uskonnonopetuksessa oli se, ettei opetukseen osallistumista sidottu enää kirkon jäsenyyteen. Opetus oli tarkoitettu kaikille – sekä eri uskontokuntiin kuuluville että uskonnottomille – ja opetuksen lähtökohdista nähtiin oppilaan persoonallinen kehitys. Huomionarvoista on siten se, että opetus perusteltiin ja toteutettiin koulun, ei uskonnollisen yhdyskunnan, lähtökohdista käsin. Oppiaineen perustehtävä on antaa oppilaille ”yhteinen tieto, kulttuuri ja arvoperusta” ja opetus on lähtökohdiltaan objektiivista, neutraalia ja pluralistista. Oppiaineen keskeiset sisällöt ovat:²⁸

- uskontoihin ja elämäkatsomuksiin liittyvä tieto
- suvaitsevaisuus ja dialogi eri uskontojen välillä
- uskonto, kulttuuri ja yhteiskunta
- ekumeenisuus ja
- eri uskontojen välinen tasa-arvo ja kasvatukselliset periaatteet, jotka lisäävät uskonnon tuntemusta.

Lisäksi oppiaine on jaettu viiteen eri osa-alueeseen:

- raamattutieto
- kristinuskon historia
- tämän päivän kristillisuus
- muut uskonnot ja maailmankäsitykset ja
- etiikka ja filosofia.

Kristinusko ja orientaatio elämäkysymyksiin -oppiaine on kiinnostava uskonnonharjoittamisen ja uskonnonvapauden näkökulmasta. Vaikka oppiaine on tunnustuksetonta (ja sellaisena sitä ei määri-

²⁸ Kallioniemi 2007b, 69–71.

tellä uskonnon harjoittamiseksi) laki antaa oppilaille mahdollisuuden vapautua ”sellaisista uskonnollisista toiminnoista, jotka heidän vanhempiensa mielestä ovat uskonnollisista tai katsomuksellisista syistä toisen uskonnon harjoittamista tai jotka kuuluvat heidän vakaumuksestaan poikkeavaan katsomukseen.”²⁹. Tällainen lainsäädännöllinen lähtökohta osoittaa kaksi näkökulmaa uskonnonvapauden reunaehtoihin. Toisaalta tunnustetaan, että uskonnon ja uskonnonharjoittamisen tyhjentävä määrittäminen on mahdotonta. Toisaalta uskonnonopetus nähdään ensisijaisesti vanhempien uskonnonvapauteen liittyvänä kysymyksenä.

Lähtökohtaa, joka takaa mahdollisuuden vain osittaiseen vapautukseen uskonnonopetuksesta on kritisoitu kuitenkin voimakkaasti.³⁰ Myös Suomen vapaa-ajattelijain liitto on esittänyt huolensa Norjan negatiivisen uskonnonvapauden tilasta lausunnossaan uskonnonvapauskomitealle vuonna 2001. Vapaa-ajattelijain liiton mukaan ”Norjassa koulujen katsomusvapaus on romahdusmaisesti heikentynyt viimeisten kahdenkymmenen vuoden aikana.” Heidän näkökulmastaan Norjassa järjestetty uskonnonopetus on nimestään huolimatta luterilaista opetusta eikä näennäinen tunnustuksettomuus takaa negatiivista uskonnonvapautta.³¹

Vuonna 2003 mahdollisuudesta vain osittaiseen vapautukseen uskonnonopetuksesta valitettiin Euroopan ihmisoikeuskomissioon (vuodesta 2006 ihmisoikeusneuvosto). Ihmisoikeuskomissio tuki uskonnottomien vanhempien vaatimuksia ja viittasi yleisjulistuksen 18.4 artiklaan, jossa sallitaan yleisten koulujen opetus uskontojen historiasta ja etiikasta, jos se on neutraalia ja objektiivista. Linjaus on ristiriidassa sellaisen opetuksen kanssa, joka keskittyy yksittäisen uskonnon tai uskomuksen opettamiseen ilman, että oppilas voidaan vanhempien vaatimuksesta vapauttaa opetuksesta. Tämän seurauksena kasvatustilaa Norjassa muutettiin vuonna 2005 siten, että uskonnonvapauteen vedoten voi saada vapautuksen kaikesta koulun opetuksesta, joka koetaan uskonnollisesta näkökulmasta loukkaavaksi.³²

Ihmisoikeuskomission näkökulmasta tunnustuksettomuus ei siten voi olla sidottu ainoastaan didaktisiin lähtökohtiin (opetustapaan). Tunnustuksettomuus tulee olla vaihtoehto myös opetussisältöjen

²⁹ Kallioniemi 2007b, 71.

³⁰ Kallioniemi 2007b, 71.

³¹ Lausunto löytyy Vapaa-ajattelijain liiton nettisivuilta http://www.vapaa-ajattelijat.fi/old_kannanottoja/komitea_lopullinen.html, 1.2.2010.

³² Kallioniemi 2007b, 72.

painotuksissa. Tämä käy selvästi ilmi Norjan tapauksessa: tunnustukseton opetus joka keskittyy eritoten yhteen uskontoon – tässä tapauksessa kristinuskoon - rikkoo negatiivista uskonnonvapautta. Edes perustelu uskonnon ja kulttuurin yhtenäisyydestä ei riitä pakolliseen uskonnonopetukseen, mikäli vanhemmat pitävät opetusta sekä omaa että lastensa uskonnonvapautta loukkaavana.

3.2.3. Ison-Britannian malli

Isossa-Britanniassa on keskenään kilpailevia uskonnondidaktisia koulukuntia, jotka käyvät aktiivista keskustelua uskonnonopetuksesta ja sen luonteesta. Suomessa samankaltainen pohdinta on alkanut vasta viime vuosikymmeninä.³³

Englanninkielisellä kielialueella Iso-Britannia on ainoa maa, jonka kaikissa kouluissa opetetaan uskontoa oppiaineena. Englannin koulujärjestelmä on varsin moni-ilmeinen: maassa on yhteiskunnan ylläpitämien koulujen lisäksi paljon yksityiskouluja sekä eri uskonnollisten yhdyskuntien tukemia ja valvomia kouluja. Viimeisten vuosikymmenien aikana uskonnonopetuksen luonteessa on tapahtunut perusteellinen muutos tunnustuksellisesta opetuksesta avoimeen moniuskontoiseen lähestymistapaan. Kallioniemen mukaan muutoksen ovat aiheuttaneet yhteiskunnan lisääntyvä sekularisoituminen, uskontotieteen voimakas kehittyminen tieteenalana ja kasvava monikulttuurisuus. Kehitys alkoi 1960-luvun puolivälissä, kun Isossa-Britanniassa alettiin kiinnittää huomiota kasvavaan sekularisaatioon ja yhteiskunnan pluralistisuuteen. Anglikaanisen kirkon asettaman kasvatuskomission loppuraportissa todettiin, ettei uskonnonopetus voinut keskittyä enää ainoastaan kristinuskoon, vaan sen tehtävä on tutkia uskonnon merkitystä ja asemaa ihmisen elämässä ja toiminnassa. Raportissa tehtiin olennainen ero uskonnollisen yhdyskunnan ja yhteiskunnan antaman uskontokasvatuksen välille.³⁴

Vuoden 1988 kasvatustlain uudistuksessa Iso-Britannia otti monikulttuurisuuden painotuksesta huomioon Norjan tavoin uskonnonopetuksen yhteiseksi lähtökohdaksi sen, että Britanniassa esiintyvät uskonnolliset traditiot ovat pääosin kristillisiä. Tästä huomioon otettava huomioon myös muut Britanniassa esiintyvät keskeiset uskonnot. Näitä uskontoja ei kuitenkaan nimetä erik-

³³ Kallioniemi 2005b, 121.

³⁴ Kallioniemi 2005b, 99–101.

seen uudistuksessa. Myöskään siitä ei annettu ohjeita, kuinka paljon eri uskonnot tulisi ottaa huomioon opetussuunnitelmassa. Eri uskontojen painotus opetussuunnitelmassa on näin ollen opetusviranomaisten harkinnanvarainen asia.³⁵

Vuonna 1994 julkaistiin Isossa-Britanniassa uskonnonopetukselle kaksi malliopetussuunnitelmaa, jonka laadintaan osallistuivat uskonnollisten yhdyskuntien edustajat ja opettajat. Vaikka opetussuunnitelmat eivät ole virallisia, ne toimivat pohjana uskonnonopetuksen kehittämiseksi ja toteuttamiseksi. Molemmat suunnitelmat jakoivat tavoitteet oppia uskontoa (*learning about religion*) ja oppia uskonnosta (*learning from religion*). Tavoitteena oli siten toisaalta oppia ymmärtämään uskontoa ja sen ilmenemismuotoja ja toisaalta hyötyä siitä, miten paljon uskonnolla voi olla annettavaa yksilön kehitykselle.³⁶

4. USKONTOON JA USKONNONOPETUKSEEN LIITTYVÄ LAINSÄÄDÄNTÖ SUOMESSA

4.1. Suomen valtio ja uskonto

Uskonnonvapaudesta ihmisoikeutena ei seuraa, että valtion ja uskontokuntien suhde olisi järjestettävä määrättyllä tavalla.³⁷ Suomen valtiosta tuli uskonnollisesti neutraali vuoden 1919 hallitusmuodon hyväksymisen myötä.³⁸ Neutraalius merkitsee sitä, että valtio ei ole tunnustuksellinen eikä tunnustukseton (PeVL 12/1982). Tämän vuoksi on hyväksyttävää tavallisella lailla tukea luterilaista kirkkoa tai muuta uskonnollista yhdyskuntaa. Myös julkisissa laitoksissa voi olla uskonnollista opetusta tai kasvatusta, kunhan ”ei loukata kansalaisen oikeutta pysyä erillään uskonnonharjoituksesta eli uskonnonvapautta”.³⁹

³⁵ Kallioniemi 2005b, 103.

³⁶ Kallioniemi 2005b, 103–104.

³⁷ Scheinin 2001, 515.

³⁸ Kallioniemi 2005a, 14.

³⁹ Scheinin 1999, 361.

Vaikka valtio on uskonnollisesti sitoutumaton, etenkin evankelis-luterilaisella kirkolla, mutta myös ortodoksisella kirkkokunnalla on Suomessa erityinen lainsäädännöllinen asema. Siksi niitä kutsutaan usein kansankirkoiksi⁴⁰, ja molemmat ovat Suomen valtiokirkkoja. Varsinainen valtiokirkkojärjestelmä purkaantui Suomessa kuitenkin jo 1860-luvulla, kun kunta ja seurakunta erotettiin toisistaan ja maallinen ja kirkollinen hallinto eriytyivät. Luterilaisen kirkon ja ortodoksisen kirkkokunnan toiminta perustuu kuitenkin yhä erityiselle lainsäädännölle, mikä antaa molemmille oikeuden mm. jäsenmaksun keräämiseen verotuksen yhteydessä.⁴¹

Juridinen erityisasema on näkynyt aina myös uskonnonopetuksen järjestämisperusteissa. Evankelis-luterilaisen ja ortodoksisen uskonnonopetuksen asema on turvattu lainsäädännöllisesti myös vuoden 2003 uskonnonvapauslain yhteydessä säädetyissä perusopetus- ja lukiolaeissa.

Uskonnonvapauden toteutumiselle valtiokirkkojärjestelmä ei ole este, mikäli katsomuksellisten vähemmistöjen asema on järjestetty ilman syrjintää.⁴² Syrjimättömyyden perusteleminen voi tosin olla vaikeaa järjestelmässä, jossa kaksi kirkkokuntaa on selkeässä erityisasemassa. Valtion suhde uskontoihin kuvastuu selkeästi uskonnonvapauskomitean mietinnössä: ”Keskeisenä lähtökohtana on pyrkimys uskonnollisten yhdyskuntien tasapuoliseen kohteluun julkisen vallan taholta. Lainsäädännöllisten ratkaisujen valinnassa on kuitenkin pyritty ottamaan huomioon rekisteröityjen uskonnollisten yhdyskuntien erilainen oikeudellinen asema verrattuna evankelis-luterilaiseen ja ortodoksisen kirkkoon, joista säädetään asianomaisia kirkkoja koskevissa erityislaeissa ja evankelis-luterilaisesta kirkosta myös perustuslaissa.”⁴³

4.2. Suomen perustuslaki ja uskonnonopetus

Uskonnonvapaus toteutui Suomessa vasta 1920-luvulla ja 1800-luvun loppupuolelle asti evankelis-luterilaisuus ja ortodoksisuus olivat Suomen kansalaisille ainoat sallitut uskonnot. Vuoden 1889

⁴⁰ Luterilainen kirkko määrittelee kansankirkon nimityksenä, jota ”käytetään kirkkokunnista, joihin kansan enemmistö kuuluu ja joilla on lakiin perustuva erikoisasema. Suomessa kansankirkkoja ovat evankelis-luterilainen ja ortodoksinen kirkko. Niiden juhlat ja tavat ovat osa suomalaista perinnettä” (<http://www.ev12.fi/sanasto/index.php/Kansankirkko> , 1.2.2010).

⁴¹ Kallioniemi 2005a, 13.

⁴² Scheinin 2001, 515.

⁴³ Opetusministeriö 2001, 22.

eriuskolaislaki ulotti uskonnonvapauden kaikkiin protestanttisiin kirkkokuntiin. Myöhemmin 1918 juutalaisten asema turvattiin erityislailla. Vuoden 1919 hallitusmuodon myötä valtio ei enää virallisesti tunnustanut luterilaisen kirkon erityisasemaa. Tämän jälkeen säädettiin uskonnonvapauslaki vuonna 1922, joka astui voimaan vuonna 1923. Laeissa ei määritelty uskonnonopetuksen luonnetta. Uskonnonopetuksesta säädettiin siten ainoastaan koululaeissa.⁴⁴

Uskonnonvapauslain myötä myös islam tunnustettiin valtiovallan taholta, ja Suomen vanhin muslimiyhteisö tataarit rekisteröitiin Helsingissä vuonna 1925. Suomi oli Itävallan ohella ensimmäinen maa Euroopassa, joka myönsi islamilaisille yhdyskunnille lain turvaaman aseman uskonnollisina yhdyskuntina.⁴⁵

Uskonnon- ja omantunnonvapaus on perustuslaissa (731/1999) taattu perusoikeus, joka liittyy olennaisesti uskonnonopetuksen järjestämiseen. Paitsi perusoikeus, uskonnon ja omantunnon vapaus on myös kansainvälisten sopimusten takaama ihmisoikeus. Yleismaailmallisena ihmisoikeutena uskonnon ja omantunnon vapauteen liittyy myös ajatuksen vapaus. Ennen perusoikeusuudistusta 1995 perustuslaissa käytettiin suppeampaa termiä ”uskonnonvapaus”, joka laajennettiin nykyiseen muotoonsa ”uskonnon ja omantunnonvapaudeksi”.⁴⁶ Perusuudistuskomitean tavoitteena oli laatia uusia säännöksiä tärkeimmistä TSS-oikeuksista sekä täsmentää ja laajentaa silloisia perustuslainsäätöjä vapausoikeuksia. Uudistuksissa komitean oli pidettävä ohjenuoranaan kansainvälisiä ihmisoikeussopimuksia. Perusoikeusuudistuksen periaatteiden mukaan voimassa olevia säännöksiä sovelletaan kaikkiin Suomen lainkäyttöpiiriin kuuluviin henkilöihin kansalaisuudesta riippumatta, ei vain Suomen kansalaisiin.⁴⁷

Uskonnon ja omantunnon vapauden lähtökohtana on jokaisen ihmisyyden vapaus ajatella vapaasti ja omaksua valintansa mukainen uskonnollinen tai muu maailmankatsomus. Sisäisen vakaumuksen

⁴⁴ Heino 2002, 16; Kallioniemi 2005a, 14; Komiteanmietintö 2001, 6.

⁴⁵ Martikainen 2008, 68–69.

⁴⁶ Perusoikeusuudistuksen käsittelyssä sivistyslakivaliokunta ehdotti uskonnon rinnalla käytettäväksi myös käsitettä vakaumus, joka korostaisi muiden kuin uskonnollisten vakaumusten suojaa (SiVL 3/1994 vp). Omantunnon käsitteen katsottiin kytkeytyvän selkeästi kristilliseen perinteeseen. Perustuslakivaliokunta katsoi kuitenkin omantunnon käsitteen kattavan parhaiten sekä uskonnolliset että ei-uskonnolliset vakaumukset ja piti sitä lisäksi sopivana myös juridisesti vakiintuneena käsitteenä (PeVM 25/1994 vp, s. 8-9 teoksessa Scheinin 1999, 356-357.) Myös luterilaisen kirkon kirkkohallitus ja kirkolliskokous kritisoivat uskonnon ja vakaumuksen vapauden käsitteellistä yhdistämistä (Seppo 2003, 54).

⁴⁷ Seppo 2003, 53; Opetusministeriö 2001,7.

vapaudesta käytetään kansainvälisesti usein nimitystä *forum internum*. Vastaavasti uskonnon ja omantunnon *forum externum* koskee yksilön oikeutta ilmaista vakaumuksensa ja elää suhteessa muihin ihmisiin tavalla, joka vastaa ja toteuttaa hänen vakaumustaan.⁴⁸ Molemmat ulottuvuudet kuuluvat Suomen perustuslakiin, jonka 11 §:n mukaan

Jokaisella on uskonnon ja omantunnon vapaus.

Uskonnon ja omantunnon vapautteen sisältyy oikeus tunnustaa ja harjoittaa uskontoa, oikeus ilmaista vakaumus ja oikeus kuulua tai olla kuulumatta uskonnolliseen yhdykuntaan. Kukaan ei ole velvollinen osallistumaan omantuntonsa vastaisesti uskonnonharjoittamiseen.

Perustuslaki tunnustaa ja turvaa positiivisen oikeuden uskonnon- ja omantunnonvapauteen. Sen lisäksi se turvaa negatiivisen uskonnonvapauden olla osallistumatta omantunnonvastaiseen uskonnonharjoittamiseen. Uskonnonvapaus kattaa siten sekä luterilaisen enemmistön oikeudet että uskonnollisten vähemmistöjen ja uskonnottomien oikeudet.

Uskonnonvapautta on mahdotonta määritellä tyhjentävästi. Uskonnonvapauden suhde muihin perusoikeuksiin ei myöskään ole yksiselitteinen. Uskonnonvapaus voi yksilön oikeuksia ja vapauksia suojaavissa moderneissa yhteiskunnissa ajautua ristiriitaan muiden perusoikeuksien kanssa.⁴⁹ Tällainen tilanne tulee ratkaista punninnalla. Kollisiotilanteessa tulee pyrkiä ratkaisuun, joka mahdollisimman hyvin turvaa kaikkien kilpailevien perusoikeuksien samanaikaisen toteutumisen.⁵⁰

Uskonnonvapauden toteutumisessa haasteita aiheuttaa myös ryhmän ja yksilön oikeuksien limittyminen. Koska vapaus kuulua tai olla kuulumatta uskonnolliseen yhteisöön sekä oikeus tunnustaa ja harjoittaa vakaumustaan tai elämäntavojensa ovat aina sidoksissa vallitsevaan sosiokulttuuriseen ympäristöön, on selvää, että myös sananvapaus ja yhdistymisvapaus säätelevät uskonnonvapautta. Uskonnonvapauskomitean sanoin:

⁴⁸ Scheinin 1999, 358.

⁴⁹ Ks. esim. Ihmisoikeusliiton kannanotto poikien ei-lääketieteelliseen ympärileikkaukseen www.ihmisoikeusliitto.fi, kannanotot.

⁵⁰ Viljanen 1999, 157.

”Demokratian toteutumisen kannalta on selvää, että uskonnonvapaus toteutuu parhaimmin sellaisessa yhteiskunnassa, jossa tunnustetaan kaikki perustavat vapaudet ja ihmisoikeudet sekä niiden kiinteä keskinäinen vuorovaikutus. --- Vaikka uskonnonvapaus on aina henkilökohtainen asia, se ei ole pelkästään yksilön yksityisasia, vaan myös sosiokulttuurinen arvo ja oikeus. Siten kirkkojen ja muiden uskonnollisten yhteisöjen toiminta perustuu yhteiskunnallisessa mielessä niiden nauttimaan uskonnonvapauteen. Uskonnonvapauden yhteisöllinen ulottuvuus on monissa tapauksissa myös sikäli oleellinen tekijä, että juuri se luo viime kädessä edellytykset ja suojan yksilön uskonnonvapauden moitteettomalle toteutumiselle.⁵¹”

Uskonnonvapauden yhteisöllinen ja yksilöllinen suhde ovat kiistatta oleellisesti kytköksissä toisiinsa. On kuitenkin muistettava, että yhteisön uskonnonvapaus luo paitsi suojan, myös suojamuurin, joka voi estää uskonnollisten yhteisöjen sisäisen uskonnonvapauden toteutumista ja valvomista.

Uskonnonopetuksen kannalta keskeistä on myös se, että ”kenenkään ei edes lähtökohtaisesti oleteta osallistuvan sellaiseen uskonnonopetukseen, joka ei vastaa henkilön omaa uskonnollista katsomusta.⁵²” Uskonnonopetuksen kannalta merkittävä perusoikeus on uskonnon ja omantunnonvapauden lisäksi myös yhdenvertaisuus, josta säädetään perustuslain 6 §:ssä:

Ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä.

Ketään ei saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan sukupuolen, iän, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella.

Lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä, ja heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti.

Sukupuolten tasa-arvoa edistetään yhteiskunnallisessa toiminnassa sekä työelämässä, erityisesti palkkauksesta ja muista palvelusuhteen ehdoista määrättäessä, sen mukaan kuin lailla tarkemmin säädetään.

⁵¹ Komiteamietintö 2001, 8–9.

⁵² Opetusministeriö 2001, 34.

Pykälän 2 momentin säännöksestä on katsottu seuraavan, että julkisen vallan tulee kohdella tasapuolisesti kaikkia uskonnollisia yhdyskuntia ja maailmankatsomuksellisia suuntauksia.⁵³

4.3. Uskonnonvapauslaki

Sekä uskonnonvapautta että yhdenvertaisuutta edistetään ja turvataan niistä erikseen säädetyillä laeilla. Uskonnonvapauslaki (453/2003) on yleislaki, joka säätelee muun muassa uskontokuntien toimintaa, uskontokuntaan liittymistä ja siitä eroamista.

Uskonnonvapauslain 3 §:

Jokaisella on oikeus päättää uskonnollisesta asemastaan liittymällä sellaiseen uskonnolliseen yhdyskuntaan, joka hyväksyy hänet jäsenekseen, tai eroamalla siitä.

Lapsen uskonnollisesta asemasta päättävät hänen huoltajansa yhdessä. Jos huoltajat eivät kuitenkaan lapsen syntymän jälkeen sovi lapsen uskonnollisesta asemasta, voi lapsen huoltajana toimiva äiti vuoden kuluessa yksin päättää lapsen liittymisestä uskonnolliseen yhdyskuntaan. ---

Viisitoista vuotta täyttänyt lapsi voi kuitenkin huoltajien kirjallisella suostumuksella itse liittyä uskonnolliseen yhdyskuntaan tai erota siitä. Kaksitoista vuotta täyttänyt voidaan liittää uskonnolliseen yhdyskuntaan tai ilmoittaa eronneeksi siitä vain omalla kirjallisella suostumuksellaan.

Evankelis-luterilaista kirkkoa ja ortodoksista kirkkokuntaa koskevassa lainsäädännössä voidaan säätää ja rekisteröidyn uskonnollisen yhdyskunnan yhdyskuntajärjestyksessä määrätä yhdyskunnan jäsenyyden edellytyksistä. Jäsenyyden edellytykseksi voidaan tällöin säätää tai määrätä, ettei henkilö ole samanaikaisesti muun uskonnollisen yhdyskunnan jäsen.

⁵³ Komiteamietintö 2001, 7.

Edellisen uskonnonvapauslain korvaaminen uudella lailla katsottiin välttämättömäksi, sillä Suomi on vuoden 1922 jälkeen sitoutunut lukuisiin kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin, joihin sisältyy myös uskonnonvapautta koskevia määräyksiä. Samoin vuoden 1995 perusoikeusuudistuksen uudet säännökset edellyttivät uskonnonvapauslain uudelleenarviointia.⁵⁴

Uskonnonvapauslaissa lapsen uskonnollisen aseman määräytymis- ja muuttamisperiaatteita muutettiin siten, että asema ei määräydy enää automaattisesti vanhempien tai huoltajien uskonnollisen aseman mukaan. Vanhempien pitää erikseen päättää, liitetäänkö lapsi uskonnolliseen yhdyskuntaan. Mikäli vanhemmat eivät päätöstä tee, lapsi merkitään väestörekisteriin ilman tietoa uskonnollisen yhdyskunnan jäsenyydestä. Lapsen uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumisesta tulee siten tietoisempi valinta kuin ennen ja uskonnollisen yhdyskuntaan kuulumisen merkitys korostuu. Uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumisen painottuminen näkyy myös uskonnonopetuksen järjestämisessä, sillä opetusta annetaan juuri uskontokuntaan kuulumisen perusteella.⁵⁵

Lapsen uskonnollinen asema muuttui uskonnonvapauslain myötä myös uskonnollisesta yhdyskunnasta eroamisen osalta. Uudessa laissa 12-vuotiaalta (ennen 15-vuotiaalta) tarvitaan kirjallinen suostumus uskonnollisen aseman muutoksesta. Muutos ilmentää lapsen itsemääräämisoikeuden vahvistumista. Toisaalta vasta 18-vuotias voi omalla päätöksellään vaihtaa uskontokuntaa, joten käytännössä alaikäisen uskontokuntaan kuulumisen on riippuvaista vanhempien tai huoltajien uskontokunnasta tai suostumuksesta. Uskonnonvapauden ja uskonnonopetuksen suhteen kannalta tämä merkitsee sitä, että uskonnonopiskelussa on kyse lapsen tai nuoren uskonnonvapauden sijaan vanhempien tai huoltajien uskonnonvapaudesta.

Uskonnonvapauslaki ja sen yhteydessä käsitelty uskonnonopetus, josta säädettiin erikseen perusopetuslaissa (454/2003) ja lukiolaissa (455/2003) muuttivat ratkaisevasti myös uskonnonvapauden ja uskonnonopetuksen suhdetta (laeista lisää myöhemmin). Uusi uskonnonvapauslaki mahdollistaa vanhasta poiketen myös yhtäikäisen kuulumisen useampaan kuin yhteen uskonnolliseen yhdys-

⁵⁴ HE 170/2002.

⁵⁵ Seppo 2003, 160.

kuntaan⁵⁶. Jos oppilas on usean yhdyskunnan jäsen, perusopetuksessa hänen vanhempansa päättävät, mitä uskontoa oppilas opiskelee. Lukiossa oppilas tekee päätöksensä itse.⁵⁷

4.4. Yhdenvertaisuuslaki

Yhdenvertaisuuslain (21/2004) tarkoituksena on edistää ja turvata yhdenvertaisuuden toteutumista sekä tehostaa syrjinnän kohteeksi joutuneen oikeussuojaa lain soveltamisalaan kuuluvissa syrjintätilanteissa.

Laki kieltää syrjinnän sekä julkisessa että yksityisessä toiminnassa. Yhdenvertaisuuslain 6 §:ssä säädetään, että syrjinnällä tarkoitetaan

1) sitä, että jotakuta kohdellaan epäsuotuisammin kuin jotakuta muuta kohdellaan, on kohdeltu tai kohdeltaisiin vertailukelpoisessa tilanteessa (välitön syrjintä);

2) sitä, että näennäisesti puolueeton säännös, peruste tai käytäntö saattaa jonkun erityisen epäedulliseen asemaan muihin vertailun kohteena oleviin nähden, paitsi jos säännöksellä, perusteella tai käytännöllä on hyväksyttävä tavoite ja tavoitteen saavuttamiseksi käytetyt keinot ovat asianmukaisia ja tarpeellisia (välillinen syrjintä)

3) henkilön tai ihmisryhmän arvon ja koskemattomuuden tarkoituksellista tai tosiasiallista loukkaamista siten, että luodaan uhkaava, vihamielinen, halventava, nöyryyttävä tai hyökkäävä ilmapiiri (häirintä);

4) ohjetta tai käskyä syrjiä.

Olennaista yhdenvertaisuuslaissa on myös viranomaisten velvollisuus edistää yhdenvertaisuutta.

⁵⁶ Sekä uskonnonvapauskomitea että hallituksen esitys lähtevät liikkeelle siitä, ettei valtion tehtävä ole rajoittaa henkilön mahdollisuutta kuulua yhtä aikaa useampaan uskonnolliseen yhdyskuntaan. Esim. luterilainen kirkko on ilmoittanut voitavansa hyväksyä vastavuoroisesti anglikaanisen kirkon jäseniä myös omiksi jäsenikseen (Seppo 2003, 159–160).

⁵⁷ Sakaranaho 2007, 16.

Lain 4 §:n mukaan

Viranomaisten tulee kaikessa toiminnassaan edistää yhdenvertaisuutta tavoitteellisesti ja suunnitelmallisesti sekä vakiinnuttaa sellaiset hallinto- ja toimintatavat, joilla varmistetaan yhdenvertaisuuden edistäminen asioiden valmistelussa ja päätöksenteossa. Viranomaisten tulee erityisesti muuttaa niitä olosuhteita, jotka estävät yhdenvertaisuuden toteutumista.

Etnisen yhdenvertaisuuden edistämiseksi viranomaisten tulee laatia suunnitelma (yhdenvertaisuussuunnitelma) siinä laajuudessa kuin kunkin viranomaisen toiminnan luonne sitä vaatii.

Yhdenvertaisuuslakia ei sovelleta koulutuksen tavoitteisiin, sisältöön eikä koulutusjärjestelmään. Silti lakia sovelletaan sekä julkisessa että yksityisessä toiminnassa, kun kysymys on koulutuksen, (mukaan lukien erikoistumis- ja uudelleen koulutuksen) tai ammatillisen ohjauksen saamisesta.

Yhdenvertaisuuslaki vaikuttaa uskonnonopetukseen ja sen järjestämiseen selkeästi kaikkinaisen syrjinnän kiellon kautta. Yhdenvertaisuuden täytyy näkyä oppilaiden kohtelussa: lain tarjoaman mahdollisuuden oman uskonnon ja katsomuksen opettamiseen ja oppimiseen tulee toteutua yhdenvertaisesti. Vaikka oman uskonnon opetuksen järjestäminen edellyttäisi opetuksen järjestäjiltä enemmän työtä ja kustannuksia, sen ei tule vaikuttaa oppilaiden tai opettajien kohteluun.

Eriarvoinen kohtelu voi ilmetä esimerkiksi pienryhmäisen uskonnon tai elämäntiedon opetuksen järjestämisessä kaukana omasta koulusta, raskaissa koulupäivissä opetustuntien sijoituksen vuoksi tai opettajien epäpätevydessä.

4.5. Perusopetuslaki ja lukiolaki

Uskonnonvapauslain (453/2003) 6 §:ssä todetaan, että oikeudesta saada uskonnon opetusta säädetään erikseen. Tällä viitataan perusopetus- ja lukiolakiin, joissa säädetään uskonnon ja elämäntiedon opetuksesta seuraavasti:

1 mom

Perusopetuksen järjestäjän tulee järjestää oppilaiden enemmistön mukaista uskonnon opetusta. Opetus järjestetään tällöin sen mukaan, mihin uskonnolliseen yhdyskuntaan oppilaiden enemmistö kuuluu. Tähän uskonnolliseen yhdyskuntaan kuuluvat oppilaat osallistuvat oman uskontonsa opetukseen. Oppilas, joka ei kuulu tähän uskonnolliseen yhdyskuntaan, voi huoltajan ilmoittettua asiasta perusopetuksen järjestäjälle osallistua mainittuun uskonnonopetukseen.

2 mom

Vähintään kolmelle evankelis-luterilaiseen kirkkoon tai vähintään kolmelle ortodoksisen kirkkokuntaan kuuluvalla oppilaalla, jotka eivät osallistu ensimmäisessä momentissa tarkoitettuun uskonnonopetukseen, järjestetään heidän oman uskontonsa opetusta.

3 mom

Muuhun kuin 2 momentissa mainittuihin uskonnollisiin yhdyskuntiin kuuluvalla vähintään kolmelle oppilaalle, jotka eivät osallistu 1 momentissa tarkoitettuun uskonnonopetukseen, järjestetään heidän oman uskontonsa opetusta, jos heidän huoltajansa sitä pyytävät.

4 mom

Jos oppilas kuuluu useampaan kuin yhteen uskonnolliseen yhdyskuntaan, oppilaan huoltaja päättää, minkä uskonnon opetukseen oppilas osallistuu.

5 mom

Uskonnollisiin yhdyskuntiin kuulumattomalle oppilaalle, joka ei osallistu 1 momentissa tarkoitettuun uskonnonopetukseen, opetetaan elämäkatsomustietoa. Uskonnolliseen yhdyskuntaan kuuluvalla oppilaalle, jolle ei järjestetä hänen oman uskontonsa opetusta, opetetaan huoltajan pyynnöstä elämäkatsomustietoa. Perusopetuksen järjestäjän

tulee järjestää elämäkatsomustiedon opetusta, jos opetukseen oikeutettuja oppilaita on vähintään kolme.

6 mom

Uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumaton oppilas voi huoltajan pyynnöstä osallistua myös sellaiseen perusopetuksen järjestäjän järjestämään uskonnon opetukseen, joka oppilaan saaman kasvatuksen ja kulttuuritaustan perusteella ilmeisesti vastaa hänen uskonnollista katsomustaan.

Lukiolain (629/1998) 9 § (muutettu lailla 455/2003)

1 mom

Koulutuksen järjestäjän tulee järjestää oppilaiden enemmistön mukaista uskonnonopetusta. Opetus järjestetään tällöin sen mukaan, mihin uskonnolliseen yhdyskuntaan oppilaiden enemmistö kuuluu. Tähän uskonnolliseen yhdyskuntaa kuuluvat opiskelijat osallistuvat oman uskontonsa opetukseen. Opiskelija, joka ei kuulu tähän uskonnolliseen yhdyskuntaan, voi halutessaan osallistua mainittuun uskonnonopetukseen.

2 mom

Vähintään kolmelle evankelis-luterilaiseen kirkkoon tai vähintään kolmelle ortodoksisen kirkkokuntaan kuuluvalla opiskelijalla, jotka eivät osallistu 1 momentissa tarkoitettuun uskonnonopetukseen, järjestetään heidän oman uskontonsa opetusta.

3 mom

Muihin kuin 2 momentissa mainittuihin uskonnollisiin yhdyskuntiin kuuluvalla vähintään kolmelle opiskelijalle, jotka eivät osallistu ensimmäisessä momentissa tarkoitettuun uskonnonopetukseen, järjestetään heidän oman uskontonsa opetusta, jos he sitä pyytävät.

4 mom

Jos opiskelija kuuluu useampaan kuin yhteen uskonnolliseen yhdyskuntaan, opiskelija päättää, minkä uskonnon opetukseen hän osallistuu.

5 mom

Uskonnollisiin yhdyskuntiin kuulumattomalle opiskelijalle, joka ei osallistu 1 momentissa tarkoitettuun uskonnonopetukseen, opetetaan elämäkatsomustietoa. Uskonnolliseen yhdyskuntaan kuuluvalla opiskelijalla, jolle ei järjestetä hänen oman uskontonsa opetusta, opetetaan hänen pyynnöstään elämäkatsomustietoa. Koulutuksen järjestäjän tulee järjestää elämäkatsomustietoa, jos opetukseen oikeutettuja opiskelijoita on vähintään kolme.

6 mom

Uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumaton opiskelija voi osallistua sellaiseen koulutuksen järjestäjän järjestämään uskonnon opetukseen, joka opiskelijan saaman kasvatuksen ja kulttuuritaustan perusteella ilmeisesti vastaa hänen katsomustaan.

7 mom

*Opiskelijalle, joka aloittaa lukiokoulutuksen 18 vuotta täytettyään, opetetaan hänen va-
lintansa mukaisesti joko uskontoa tai elämäkatsomustietoa.*

5. USKONNONOPETUS SUOMESSA

5.1. Uskonnonopetuksen historiaa

Uskonto on ollut koko itsenäisen Suomen historian ajan kiistelty oppiaine. Se on ollut pitkään sidoksissa koko koululaitoksen tavoin kirkkoon, sillä koululaitos on syntynyt kirkon toiminnan pohjalta. Uskonnon ja koulutuksen yhteen kiedottu historia on Suomen valtiollista historiaa pidempi. Luterilainen kirkko ja kristinusko ovat erottamaton osa sekä suomen kielen että suomalaisen kulttuurin syntyä. Esimerkiksi Suomen ensimmäinen koulu oli Turun tuomiokirkon yhteydessä toiminut katedraalikoulu.⁵⁸

⁵⁸ Reponen 2008, 3.

Kunnan ja seurakunnan eron jälkeen 1860-luvulla koululaitos siirtyi kirkolta yhteiskunnan ylläpidettäväksi. Yhteiskunnan ylläpitämä kansakoulu perustui kuitenkin edelleen kristilliselle maailmankatsomukselle. Tätä kritisoitiin laajasti jo 1900-luvun alkupuolella, ja muun muassa sosialistit vaativat uskonnonopetuksen poistamista tai korvaamista uskontohistorialla tai siveysopilla.⁵⁹

Kristinuskon asema muuttui itsenäisessä Suomessa 1919 hyväksytyn hallitusmuodon myötä, jolloin valtio ei enää tunnustanut virallisesti luterilaisen kirkon erityistä asemaa. Vuoden 1922 uskonnonvapauslain mukaan opetus ei saanut olla ristiriidassa kotien uskonnonopetuksen kanssa, mutta muuten uskonnonopetusta ei määritelty tarkemmin. Sen sijaan samana vuonna säädetyin kansakoululain mukaan kouluissa tuli opettaa uskontoa sen uskontokunnan mukaan, johon oppilaiden enemmistö kuului. Uskonnonopetus oli tunnustuksellista, ja oppilas voitiin vapauttaa opetuksesta, mikäli hän ei kuulunut enemmistön uskontokuntaan. Uskonnonopetuksen päämääränä nähtiin lasten sosiaalistaminen siveelliseen ja kristilliseen elämäntapaan.⁶⁰

Vuoden 1889 eriuskolaislain perusteella evankelisluterilaiseen kirkkoon kuulumaton oppilas sai mahdollisuuden vapautukseen uskonnonopetuksesta huoltajan sitä pyydettyä. Laki edellytti kuitenkin opetusviranomaisilta valvontaa, että vapautettu oppilas osallistuisi koulun opetusta vastaavaan oman tunnustuksensa mukaiseen opetukseen. Ellei tällaista opetusta voitu järjestää, oppilaan oli osallistuttava evankelis-luterilaiseen uskonnonopetukseen. Laki koski ainoastaan protestanttisia kirkkokuntia, kun taas muiden vähemmistöjen asema uskonnonopetuksessa selkeni kansakouluuudistuksen myötä. Vähemmistöuskontojen opetuskoon koulukohtainen minimimäärä oli ollut vuoden 1923 kansakoululain mukaan kaksikymmentä oppilasta. Vuoden 1957 uudistetun kansakoululain mukaan uskonnonopetusta tuli järjestää enemmistön tunnustuksen mukaan, mutta vähemmistöuskontojen opetuskoon minimi pienennettiin kahdeksaan oppilaaseen.⁶¹

1950-luvulta alkaen oppilaiden enemmistön tunnustuksen ulkopuolella oleville alkoi tulla vaihtoehtoja, mutta lähtökohtaisesti heidät sijoitettiin enemmistön uskonnonopetukseen, josta vanhempien oli erikseen anottava vapautusta. Enemmistön uskonnon opetuksesta vapautetuilla oli periaatteessa kolme vaihtoehtoa: he saattoivat osallistua oman uskontokuntansa järjestämään opetukseen koulun

⁵⁹ Kallioniemi 2005a, 14.

⁶⁰ Kallioniemi 2005a, 11–17.

⁶¹ Jamisto 2007, 32–33.

ulkopuolella tai (tiettyjen vaatimusten täytyttyä) oman tunnustuksensa mukaiseen opetukseen koulussa. Lisäksi he saattoivat opiskella uskonnonhistoriaa ja siveysoppia. Kansakoulu-uudistuksen mukaan uskonnonhistoriaa ja siveysoppia opetettiin, jos koulussa oli viisi tai useampi uskonnonopetuksesta vapautettua oppilasta, jotka eivät saaneet vastaavaa opetusta koulunsa ulkopuolella. Mikäli oppilaiden minimimäärä ei täytynyt, eikä vastaavaa opetusta ollut saatavilla, oppilas saattoi jäädä kokonaan vaille katsomusaineen opetusta.⁶²

Enemmistön uskonnonopetuksesta vapautetuille ja uskonnottomille alettiin opettaa Suomessa elämäntietoa peruskoulussa ja lukiossa vasta vuodesta 1985 alkaen.⁶³ Vähemmistöuskontojen asema uskonnonopetuksessa muuttui ratkaisevasti 1990-luvulla kun uskonnon opetussuunnitelmien perusteet laadittiin luterilaisen ja ortodoksisen uskonnonopetuksen lisäksi islamille, katolisuudelle, Baha'i-uskonnon, juutalaisuudelle ja adventisteille. Tämän jälkeen vuonna 2004 Opetushallituksessa alettiin valmistella uusia uskonnonopetuksen valtakunnallisia opetussuunnitelman perusteita. Työ saatiin päätökseen 2006 ja opetussuunnitelman perusteet tehtiin evankelisluterilaisen ja ortodoksisen uskonnon lisäksi perusasteella yhdelletoista ja lukiossa kahdeksalle muulle uskonnolle.⁶⁴

5.2. Oman uskonnon opetuksen luonne ja tavoitteet

Uskonnonvapauslain lähtökohta uskonnonopetuksen kannalta on yksilön positiivinen oikeus saada oman uskonnon opetusta. Kansainvälisiin sopimuksiin ja julistuksiin pohjautuen laki tarjoaa jokaiselle oikeuden oppia tai opettaa omaa uskontoaan tai siihen rinnastettavaa elämäntietoa. Lain mukaan lasten huoltajilla on oikeus päättää lapsen saamasta uskontokasvatuksesta. Kaikille tulisi myös järjestää yhtäläiset mahdollisuudet oman uskonnon tai maailmankatsomuksen opiskeluun.

Käsitteellisesti suurin muutos laissa oli tunnustuksellisen uskonnonopetuksen korvaaminen oman uskonnon opetuksella. Tunnustuksellisuus koettiin käsitteenä liian tulkinnanvaraiseksi ja lisäksi julkisessa keskustelussa sen koettiin merkitsevän käännähtämistä. Peruskoulun ja lukion opetus-

⁶² Jamisto 2007, 34–35.

⁶³ Seppo 2003, 179.

⁶⁴ Jamisto 2007, 37–39.

suunnitelmat ovat painottaneet jo pitkään uskonnonopetuksen keskeisenä tehtävänä ”tarjota tietoa ja kokemusta oman uskonnon merkityksestä ja sen laajoista yhteiskunnallisista ja kulttuurisista vaikutuksista”.⁶⁵

Uskonnon ja elämäntietämisen järjestämisen perusteena on edelleen oppilaiden enemmistö. Enemmistö lasketaan rekisteröityihin uskonnollisiin yhdyskuntiin kuuluvista oppilaista. Opetuksen järjestäminen oppilaiden enemmistön mukaan merkitsee Suomessa sitä, että luterilaisen ja ortodoksisen uskonnonopetuksen itsestään selvä suhde suomalaiseen koulutusjärjestelmään purkautuu.

Opetukseen oikeutettu ryhmä muodostuu vähintään kolmesta oppilaasta. Oppilas, joka ei kuulu enemmistön kanssa samaan uskonnolliseen yhdyskuntaan, voi halutessaan joko huoltajansa tai lukiossa oman ilmoituksensa perusteella osallistua enemmistön uskonnon opetukseen. Enemmistön uskontokuntaan kuulumattoman oppilaan ei kuitenkaan tarvitse hakea vapautusta uskonnonopetuksesta, vaikka halutessaan voikin osallistua siihen. Näin uskonnonvapauden positiivinen ulottuvuus korostuu.

Nykyisessä uskonnonopetusjärjestelmässä uskonnonvapaus näyttäytyy kuitenkin oppilaiden kannalta eriarvoisena vapautena ja oikeutena. Lain mukaan evankelisluterilaisen kirkon jäsen ei voi valita mitään muuta oppiainetta. Uskontokuntaan kuulumattomat opiskelevat automaattisesti elämäntietämistä, mutta heillä on oikeus myös enemmistön uskonnonopetukseen. Pienryhmäiseen uskontoon kuuluva oppilas voi halutessaan osallistua enemmistön uskonnonopetukseen, elämäntietämiseen tai hän voi pyytää oman uskontonsa opetusta.

Tämän lisäksi uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumattomalla oppilaalla on oikeus perusopetus- ja lukiolain mukaan osallistua ”sellaiseen perusopetuksen järjestäjän järjestämään uskonnonopetukseen, joka oppilaan saaman kasvatuksen ja kulttuuritaustan perusteella ilmeisesti vastaa hänen uskonnollista katsomustaan”. Perusopetuksessa tällainen opetus tapahtuu huoltajan pyynnöstä ja lukiossa oppilaan omasta aloitteesta.

⁶⁵ Kallioniemi 2005a, 20–21.

5.3. Tunnustuksellisuudesta tunnustuksettomuuteen?

Uskonnonvapauden toteutumisen kannalta on olennaista määritellä sekä uskonnon harjoittaminen että uskonnonopetuksen luonne. Määrittely on välttämätöntä sekä positiivisen että negatiivisen uskonnonvapauden toteutumiselle. Uskonnonopetuksen luonteesta käytiin vilkasta keskustelua 70-luvulla peruskoulu-uudistuksen yhteydessä, jolloin ehdotettiin myös siirtymistä kaikille yhteiseen objektiiviseen uskonnonopetukseen. Kuitenkin vielä 1990-luvun alkupuolella perusoikeusuudistuksen esitöiden⁶⁶ ja myös uudistusta edeltäneen tulkintakäytännön⁶⁷ mukaan tunnustuksellinen uskonnonopetus kuului uskonnon tunnustamiseen ja harjoittamiseen. Hallituksen esityksen mukaan uskonnonvapaus edellytti ”yksilön mahdollisuutta saada uskonnollista tai elämäntarkoituksellista opetusta.” Lisäksi ”opetuksessa ja kasvatuksessa tulisi yleisestikin kunnioittaa yksilön vakaumusta, lapsen oikeuksia ja huoltajan oikeutta vastata lapsen kehityksestä”.⁶⁸ Uskonnonvapauden huomioiminen ei rajoittunut hallituksen esityksessä siten ainoastaan uskonnonopetukseen vaan laajemmin koko koulutuksen luonteeseen.

Myöhemmin vuoden 2003 uskonnonvapauslain yhteydessä uskonnonvapauden ja tunnustuksellisen opetuksen suhde tulkittiin merkittävästi eri tavalla. Asenneilmapiirin muutosta 2000-luvulle tullessa ilmentää hyvin professori Juha Sepon näkemys uskonnonopetuksen luonteesta: ”Eduskunta pani pisteen uskonnonopetuksen uskonnonharjoitusluonnetta tähdentäneelle tulkinnalle tekemällä selväksi, ettei uskonnonopetus ole uskonnonharjoitusta. Näin saatiin päätökseen vuosikausien erimielisyys ja sen aiheuttama epävarmuus opetuksen kenttätasolla. Käytännön kannalta on tärkeää, ettei kukaan uskonnonopetukseen velvoitetuista voi milteään osin vaatia vapautusta siitä vetoamalla opetuksen uskonnonharjoitusluonteeseen. Sanomattakin on selvää, ettei varsinainen uskonnonharjoitus kuulu uskonnontunneille”.⁶⁹

Sepon näkemys herättää kuitenkin kysymyksiä: Saatiinko vuosien erimielisyys opetuksen kenttätasolla todella päättymään? Entä kenelle on sanomattakin selvää, ettei uskonnonharjoitus kuulu uskonnontunneille? Sepon näkemys uskonnonopetuksen luonteesta on samansuuntainen uskonnon didaktiikan professori Arto Kallioniemen kanssa: ”tunnustuksellinen uskonnonopetus ei vuosi-

⁶⁶ HE 309/1993 vp, s. 55–56.

⁶⁷ PeVL 12–13/1982 vp.

⁶⁸ HE 309/1993 vp.

⁶⁹ Seppo 2003, 183.

kymmeneen ole enää tarkoittanut uskonnollisen yhdyskunnan opinkäsityksiin perustuvaa opetusta” ja siksi ”monet luokanopettajat kokivat tarpeetonta epävarmuutta tunnustuksellisen opetuksen toteuttamisessa ja pohtivat aiheettomastikin oman maailmankuvansa soveltuvuutta suhteessa tunnustukselliseen uskonnonopetukseen.⁷⁰”

Epäselväksi jää, minkä uskonnon opetusta Kallioniemi kuvaa käytännössä jo tunnustuksettomaksi ennen lakiuudistusta. Todennäköisesti hän viittaa evankelisluterilaiseen uskonnonopetukseen. Näkemys yleistää kuitenkin kaikkien uskontojen opetuksen samankaltaiseksi, vaikka vähemmistöuskontojen opetuksessa käytännön tunnustuksettomuus ei ole itsestäänselvyys, kuten se ei ole myöskään kaikille luterilaisille.

Uskonnollisen identiteetin ylläpitäminen vähemmistön jäsenenä on huomattavasti vaikeampaa kuin enemmistöllä, sillä uskontoperinteen siirtäminen ainoastaan yksityisellä elämäntilanteella on haasteellista.⁷¹ Siksi uskonnonopetuksesta puhuttaessa on otettava huomioon laajemmin kulttuurinen konteksti ja uskonnonopetuksen merkitys kulttuurin jatkuvuudelle.

Uskontojen ja uskovien näkökulmasta kysymys tunnustuksellisuudesta on uskonnonopetuksen merkittävimpiä lähtökohtia. Silti lakiuudistuksessa tunnustuksettomuutta käsiteltiin pikemminkin sivuseikkana. Lain valmisteluasiakirjoissa oman uskonnon opetuksen todetaan kuvaavan käsitteenä paremmin uskonnonopetuksen nykyistä sisältöä. Nimityksen vaihtamisen ei katsottu myöskään edellyttävän uskonnonopetuksen nykyisten sisältöjen muuttamista.⁷² Tämä saa nimityksen muuttamisen näyttämään ensisijaisesti lakitekniseltä ja kosmeettiselta toimenpiteeltä. Hallituksen esityksessä uskonnonopetuksen lähtökohtana korostettiin lainsäädäntöä ja opetussuunnitelmien perusteita, joiden noudattaminen on ”opettajan henkilökohtaisesta katsomuksesta riippumaton lakisääteinen velvollisuus”. Näin uskonnonopetus perustuu ensisijaisesti uskontoasiantuntijuudelle ja pedagogiselle pätevyydelle.

Kokonaan toinen kysymys on myös opettajien vakaumuksellisuus ja sen heijastuminen opetukseen ja oppilaisiin. Tämä koskee sekä uskonnottomia että uskovia opettajia. Teologi Suvi Reponen käsit-

⁷⁰ Kallioniemi 2005a, 20.

⁷¹ Sakaranaho 2007, 23.

⁷² SiVL 14/2002, HE 170/2002 vp.

telee pro gradu -tutkielmassaan ”En voi olla vaikuttamatta – Uskonnonopettajan uskonnollisen katsomuksen merkitys uskonnonopettajan toiminnassa” evankelisluterilaisen uskonnon opettajien tunnustuksellisuuden vaikutuksia työhön. Reponen mukaan laeissa ja opetussuunnitelmissa ei anneta juuri ohjeistusta oman katsomuksen suhtautumisesta opetukseen. Ainoa kohta, joka viittaa aiheeseen, on perusopetuksen opetussuunnitelmien perusteissa opetuksen arvopohjaa koskevassa alaluvussa, jossa todetaan oppiaineiden opetuksen olevan ”poliittisesti sitoutumatonta ja uskonnollisesti tunnustuksetonta”⁷³. Tämän vuoksi Reponen mukaan oman uskonnon opetuksen luonteesta ei ole olemassa selkeää käsitystä.⁷⁴

Reponen esittää keskeisenä tutkimustuloksenaan, että uskonnonopettajien katsomus tulee eri tavoin ja erilaisissa tilanteissa ilmi uskonnonopetuksessa. Opettajien omasta katsomuksesta kertominen on ensisijaisesti vastaamista oppilaiden esittämiin opettajan katsomusta koskeviin kysymyksiin. Tämän lisäksi opettajat saattavat käyttää opiskeltavaa asiaa sivutessa omasta taustastaan esimerkkejä. Myös Ihmisoikeusliiton tekemässä haastattelussa kaksi evankelisluterilaisen uskonnon opettajaa Etelä-Savosta totesivat hyödyntävänsä omaa henkilöhistoriaansa opetuksessaan. Toinen kokee siirtävänsä elettyä elämää ”eletyksi opetuksesi” ja hyödyntää esimerkiksi siirtymäriittien opetuksessa oman elämän rajanvetoja ja kokemuksia. Toiselle elämyksellisyys on keskeinen opetuksen metodi, sillä hänen opetuksensa nousee eletystä elämästä ja kokemusten hyödyntämisestä. Koska elämyksellisyys ja kokemukset ovat heille opetuksen välineitä, heistä kumpikaan ei koe pystyvänsä opettamaan itselle vierasta uskontoa kuten mitä tahansa muuta oppiainetta. Toinen heistä ei kuitenkaan kokenut elämäkatsomustiedon opettamista ongelmalliseksi.⁷⁵

5.4. Suomen uskonnollinen kenttä ja uskonnonopetus

Suomen uskonnollinen kenttä on 2000-luvulla moninainen.⁷⁶ Luterilaisen kirkon valta-asemaa silti mikään uskontokunta tai uskonnottomat eivät toistaiseksi uhkaa, sillä valtaosa suomalaisista on sen

⁷³ POPS 2004, 14.

⁷⁴ Reponen 2008, 2–3.

⁷⁵ Tiedot pohjautuvat Ihmisoikeusliiton julkaisemattomaan kyselyyn, jossa kartoitettiin eri uskontojen opettajien näkemyksiä oman uskonnon opetuksen järjestelmään.

⁷⁶ Kattavasti suomalaista uskonnollista kenttää on esitelty muun muassa uskonnot.fi-sivustolla.

jäseniä. Vuodenvaihteessa 2008–2009 evankelis-luterilaiseen kirkkoon kuului 80,7 prosenttia kansalaisista. Mihinkään uskontokuntaan kuulumattomia oli 16,9 prosenttia.⁷⁷

Oman uskonnon opetuksen lähtökohta on rekisteröityyn uskonnolliseen yhdyskuntaan kuuluminen. Suomessa tällaisia yhdyskuntia on väestörekisterikeskuksen mukaan 58.⁷⁸ Jokaisella yhdyskunnalla on oikeus aloittaa prosessi⁷⁹ oman uskonnon opetuksen puitteiden järjestämiseksi.

Tällä hetkellä Suomessa opetussuunnitelma ja oikeus oman uskonnon opetukseen on kolmellatoista uskontokunnalla. Opetushallitus on vahvistanut keväällä 2006 niiden valtakunnalliset opetussuunnitelman perusteet. Kristinusko jakautuu evankelis-luterilaiseen, ortodoksiseen, katoliseen, adventistiseen ja vapaakirkolliseen opetukseen. Tämän lisäksi kristillisellä Herran kansa -liikkeellä on poikkeuksellinen oikeus oman uskonnon opetukseen.⁸⁰ Ei-kristillistä uskonnoista opetetaan islamia, juutalaisuutta, bahá'íta, buddhalaisuutta, mormoniuskontoa, krishnatietoisuutta ja kristiyhteisön tunnustusta. Seuraava taulukko esittelee Helsingin kaupungin suomenkielisten yleissivistävien perusasteen oppilaitosten opiskelijoiden opetususkonnot.⁸¹

⁷⁷ Väestörekisterikeskuksen Taskutieto 2009.

[http://www.vaestorekisterikeskus.fi/vrk/home.nsf/files/Taskutieto_2009/\\$file/Taskutieto_2009.pdf](http://www.vaestorekisterikeskus.fi/vrk/home.nsf/files/Taskutieto_2009/$file/Taskutieto_2009.pdf), 8.2.2010.

⁷⁸ Tiedot päivitetty 2.1.2008.

⁷⁹ Opetussuunnitelman perusteiden mukaisen valtakunnallisen opetussuunnitelman luominen yhdessä opetushallituksen viranomaisten kanssa.

⁸⁰ Perusopetus- ja lukiolakien mukaan oman uskonnon opetusta saa vain rekisteröity uskonnollinen yhdyskunta. Herran kansa ry on ainoa poikkeus tähän sääntöön. Poikkeus perustuu perusopetuslain siirtymäsäännökseen: Mitä 13 §:ssä säädetään uskonnollisesta yhdyskunnasta, sovelletaan sellaiseen tämän lain voimaan tullessa toimivaan uskonnolliseen yhdistykseen, jota perusopetuksen järjestäjä on pitänyt tuolloin voimassa olleissa säännöksissä tarkoitettuna uskontokuntana.

⁸¹ Tiedot Opetusvirastolta, koottu 27.11.2008.

Taulukko 2.

Uskonto	Oppilaita	%-osuus kaikista oppilaista
Bahai Opetusta ei ole pyydetty	3	0,0
Buddhalaisuus	49	0,1
Elämänkatsomustieto	3977	11,3
Evangelisluterilainen	27401	78,1
Islam	2044	5,8
Koulun korvaava opetus	85	0,2
Krishna-uskonto	5	0,0
Juutalaisuus Opetusta ei ole pyydetty	4	0,0
Oman yhteisön järjestämä	205	0,6
Ortodoksinen uskonto	1048	3,0
Roomalaiskatolinen uskonto	250	0,7
Yhteensä	35071	100,0

Kaupungin ylläpitämien perusasteen yleissivistävien oppilaitosten opiskelijoista noin 78 prosenttia oli evangelisluterilaisen opetususkonnon piirissä. Seuraavaksi suurin ryhmä oli elämänkatsomustieto opiskelevat, joita oli noin 11 prosenttia kaikista opiskelijoista. Ortodoksista uskontoa opiskeli noin 3 prosenttia opiskelijoista ja lähes 6 prosenttia opiskeli islamin uskontoa.

”Opetusta ei ole pyydetty” merkitsee sitä, että vaikka kolmen oppilaan sääntö täyttyykin, oppilaat eivät ole pyytäneet oman uskonnon opetusta. Koulun korvaava opetus voi tarkoittaa mitä tahansa oppiainetta, ja sitä voidaan järjestää niille, joille ei synny omaa katsomusaineryhmää. Korvaavaa opetusta voidaan antaa myös silloin, jos oppilas ei voi osallistua uskonnolliseen tilaisuuteen.

Ohessa listaus Suomessa opetettavista uskonnoista. Esittelyn ulkopuolelle jää osa suomalaista uskonnollista kenttää, sillä esimerkiksi Jehovan todistajille⁸² ei järjestetä koulussa oman uskonnon opetusta. Samoin moni kristillinen rekisteröity yhdyskunta, esimerkiksi metodistit ja helluntailaiset osallistuvat pääsääntöisesti evankelisluterilaiseen uskonnonopetukseen, eivätkä he ole toistaiseksi vaatineet oman uskonnon opetusta.

Evankelis-luterilainen kirkko

Suurin osa suomalaisista kuuluu evankelis-luterilaiseen kirkkoon eli yli neljä miljoonaa suomalaista. Luterilaisella kirkolla on 466 seurakuntaa.⁸³

Ortodoksinen kirkkokunta

Ortodoksinen kirkon jäsenmäärä on viime vuosina kasvanut tasaisesti erityisesti venäjänkielisen väestön maahanmuuton seurauksena, ja huomattava osa kirkkoon liittyjistä on maahanmuuttajia. Vuoden 2007 lopussa Suomen ortodoksiseen kirkkoon kuului hiukan alle 60 000 jäsentä eli noin yksi prosentti väestöstä.⁸⁴

Islam

Suomessa muslimien määrää on vaikea arvioida. Arvioimisessa tulee ottaa huomioon neljä eri ryhmää: tataarit, suomalaiset käännyneiset, maahanmuuttajat ja heidän lapsensa. Vuoden 2006 arvion mukaan muslimeja asuu Suomessa noin 40 000.⁸⁵

Katolinen kirkko

Suomessa katolisia on noin 10 000⁸⁶, joista suurin osa asuu pääkaupunkiseudulla. Katolinen yhteisö on Suomessa kansainvälinen, ja suuri määrä jäsenistä on ulkomaan kansalaisia.

⁸² Jehovan todistajat saavat vapautuksen uskonnonopetuksesta ja osallistuvat viikoittain seurakunnan koulutukseen. Jehovan todistajilla ei ole uskonnonopetuksen valtakunnallista opetussuunnitelmaa.

⁸³ <http://evl.fi/EVLfi.nsf/Documents/BB22B8B72B6F6A06C22572E5003A8E9E?OpenDocument&lang=FI>, 11.2.2010.

⁸⁴ Ketola 2008, 52–53.

⁸⁵ Martikainen 2008, 71–73.

⁸⁶ Rekisteröityjen uskonnollisten yhdyskuntien jäsenmäärät väestörekisterikeskuksesta (päivitetty 2.1.2008), ellei toisin mainita.

Juutalaisuus

Juutalaisten asema Suomessa turvattiin 1918 ensimmäisenä ei-kristillisenä yhteisönä. Suomessa toimii nykyisiin kaksi juutalaista seurakuntaa, Helsingissä ja Turussa. Helsingin seurakunnan yhteydessä toimii juutalainen koulu, päiväkotia, kirjasto, kosher-keskuskeittiö sekä vanhainkoti. Seurakunnalla on vajaa 1 200 jäsentä. Turun seurakunnalla on noin 130 jäsentä.⁸⁷

Krishna-tietoisuus

Suomessa Krishnaliike rekisteröityi uskonnolliseksi yhdyskunnaksi vuonna 1984. Vihkimyksen saaneita jäseniä on 86 ja löyhemmin liikkeen yhteydessä on noin 250 suomalaista.⁸⁸

Bahá'í

Bahá'í-uskonto tuli Suomeen amerikansuomalaisten paluumuuttajien mukana 1930-luvun lopulla. Suomen Bahá'í-yhdyskunta rekisteröitiin uskonnolliseksi yhdyskunnaksi vuonna 1963, ja yhdyskunnalla on nykyisin noin 800 jäsentä.⁸⁹

Kristiyhteisö

Kristiyhteisö rekisteröitiin uskonnolliseksi yhdyskunnaksi vuonna 1969. Tällä hetkellä Suomen kristiyhteisöllä on hieman yli 200 jäsentä.⁹⁰

Adventistit

Suomeen adventistit saapuivat Ruotsista 1890-luvulla ja Suomen Advettikirkko rekisteröitiin 1943, ja ruotsinkielinen Finlands Svenska Adventkyrka vuonna 1944. Vuoden 2007 lopussa niillä oli noin 3 800 tilastoitua jäsentä.⁹¹

Vapaakirkollinen uskonto

Suomen Vapaakirkko on ollut rekisteröity kirkkokunta vuodesta 1923. Suomen Vapaakirkolla on jäseniä lähes 14 000.⁹²

⁸⁷ Ketola 2008, 172–173.

⁸⁸ Ketola 2008, 269.

⁸⁹ Ketola 2008, 233.

⁹⁰ Ketola 2008, 206–207.

⁹¹ Ketola 2008, 118.

⁹² Ketola 2008, 112.

Myöhempien Aikojen Pyhien Jeesuksen Kristuksen Kirkko (Mormonikirkko)

Ensimmäiset myöhempien aikojen pyhät saapuivat Suomeen Ruotsista 1860-luvulla. Alkuvaiheessa oli kyse muutamista yksittäisistä käännyttäisistä, ja varsinainen lähetystoiminta Suomessa aloitettiin 1870-luvulla ruotsalaisten toimesta. Kirkko rekisteröityi uskonnolliseksi yhdyskunnaksi vasta 1947. Vuonna 2007 kirkossa oli noin 4 500 jäsentä ja 30 seurakuntaa.⁹³

Buddhalaisuus

Suomeen buddhalaisuus saapui 1900-luvun alussa. Kaiken kaikkiaan erilaisia buddhalaisia yhteisöjä on Suomessa jo parikymmentä, ja suurin osa niistä on syntynyt 1990-luvulla. Rekisteröityneitä yhdyskuntia on kymmenisen kappaletta. Buddhalaisia on Suomessa joitakin tuhansia, ja valtaosa heistä on Thaimaasta tai Vietnamista tulleista maahanmuuttajia.⁹⁴

Herran kansa

Herran kansa ei pidä kirjaa jäsenistään eikä se liikkeen johtaja Paavo Eskelisen mukaan tee yhteistyötä muiden uskonnollisten liikkeiden kanssa, koska näin ei pääse syntymään opillisia ristiriitoja.⁹⁵ Herran kansa -liikkeen jäsenien määrää on vaikea arvioida, todennäköisesti siihen kuuluu hieman alle tuhat jäsentä.⁹⁶

5.5. Uskonottomuus ja elämäkatsomustieto

Suomen uskonnollista kenttää hahmotettaessa on tärkeää ottaa huomioon myös ryhmä, joka jää helposti eri uskontojen tarpeiden korostuessa vähemmälle huomiolle. Tämän ryhmän muodostavat uskontokuntiin kuulumattomat.

Uskontokuntiin kuulumattomien osuus Suomessa kasvaa hitaasti mutta vakaasti, ja heitä on noin 15,9 prosenttia väestöstä⁹⁷. Suurin osa tästä ryhmästä on uskonottomia, mutta heidän joukossaan

⁹³ Ketola 2008, 150.

⁹⁴ Ketola 2008, 288–294.

⁹⁵ Heikkinen, 3/2007.

⁹⁶ Heino 2002, 152.

⁹⁷ Tieto Tilastokeskuksesta puhelimitse 29.4.2009.

on myös lukuisten uskonnollisten katsomusten edustajia, jotka eivät rekisteröidy esimerkiksi käytännön hankaluuksista tai uskonnollisista syistä johtuen.⁹⁸ Ryhmä on siten katsomuksellisesti varsin heterogeeninen. Tässä esittelyssä keskitytään kuitenkin ensisijaisesti tietoisesti uskonnottoman elämäntavan valinneisiin ja heidän osuuteensa uskonnonopetuksen kentällä.

Luterilainen kirkko menettää jatkuvasti jäseniään: vuonna 2007 kirkosta erosi 37 879 henkilöä. Toisaalta myös kirkkoon liittyneiden määrä kasvoi tasaisesti 2000-luvun alkuun asti ja on pysynyt tällä vuosikymmenellä noin 10 000:ssa vuosittain. Kirkon tutkimuskeskuksen johtajan Kimmo Kääriäisen mukaan eroaminen on lisääntynyt voimakkaasti viime vuosina. Kirkosta eroaminen on ollut aaltoliikettä, jossa on välillä voimakkaita nousuja ja laskuja. Eroon voi johtaa myös epäusko kirkon keskeisiin opetuksiin. Päätökseen vaikuttavat myös kirkon kannanotot, joita voidaan pitää liian ahdasmielisinä tai liian suvaitsevaisina. Myös julkisuuden synnyttämät mielikuvat kirkosta ja sen toiminnasta vaikuttavat Kääriäisen mukaan eropäätökseen.⁹⁹

Elämänkatsomustietoa on opetettu Suomessa vasta vuodesta 1985 lähtien.¹⁰⁰ Uskonnonvapauslain (453/2003) muutosten myötä elämänkatsomustiedon asema on mutkistunut, kun kaikki muut paitsi evankelisluterilaisen kirkon jäsenet saavat osallistua siihen; tästä johtuen elämänkatsomustiedon oppilaat ovat vähemmistönä vaikeasti määriteltävissä. Koska uskonnonopetus määräytyy pääsääntöisesti uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumisen perusteella, ovat elämänkatsomustiedon opiskelijat koulussa eräänlaisessa vakaumuksellisen vähemmistön asemassa. Silti, vaikka elämänkatsomustieto on vaihtoehto uskonnonopetukselle, se ei ole uskontoaine. Elämänkatsomustiedon asema on erikoinen: uskontokuntaan kuulumattomuus näyttäytyy katsomuksena uskontokunnan jäsenyydelle perustuvassa uskonnonopetusjärjestelmässä. Koska kaikista uskonnollisista yhdyskunnista jättäytyminen ei kuitenkaan muodosta yhtenäistä katsomusta, elämänkatsomustiedon sisältö ei voi olla katsomuksellista, vaan sen täytyy sopia kaikille. Näin ollen elämänkatsomustieto on uskontojen rinnakkaisaine ainoastaan hallinnollisesti, ei sisällöllisesti.¹⁰¹

⁹⁸ Salmenkivi 2007, 84.

⁹⁹ <http://evl.fi/EVLUutiset.nsf/Documents/0DCC039A551C3C6CC22575320038BE6F?OpenDocument&lang=FI>, 1.2.2010.

¹⁰⁰ Seppo 2003, 179.

¹⁰¹ Salmenkivi 84–87.

Vapaa-ajattelijain liiton tavoitteena on edistää uskonnotonta ja tieteellistä maailmankuvaa. Aatteellisenä järjestönä liitto pyrkii kehittämään uskonnotonta tapakulttuuria ja kritisoi uskontoa ja sen asemaa yhteiskunnassa. Ateistien eturyhmänä toimii Suomen ateistiyhdistys ry. Uskonottomien näkökulmasta keskeinen lähtökohta sekä katsomusaineiden järjestämisessä että laajemmin koko koulumaailmassa on niiden oppilaiden kunnioittaminen, jotka sanoutuvat irti kaikista uskonnollisista katsomuksista. Uskonottomat tulisi ottaa vähemmistöryhmänä huomioon myös koulun juhlissa ja muissa perinteissä, joissa uskonnolliset tavat ovat usein itsestäänselvyyttenä olleet läsnä. Uskonottomien näkökulmasta moniarvoisuuden toteuttaminen muita uskontoja ja heidän tapojansa kunnioittamalla ei ole toivottavin kehityssuunta.¹⁰²

Lain mukaan uskonnollisiin yhdyskuntiin kuulumattomille oppilaille, jotka eivät osallistu enemmistön uskonnon opetukseen, järjestetään elämäkatsomustietoa, mikäli opetukseen oikeutettuja on kunnan alueella vähintään kolme. Elämäkatsomustietoon saavat osallistua myös uskonnollisiin yhdyskuntiin kuuluvat oppilaat, joille ei järjestetä oman uskonnon opetusta. Tällainen tapaus voi syntyä, jos kolmen oppilaan sääntö ei täyty tai jos oppilaan vanhemmat tai opiskelija itse ei pyydä oman uskontonsa opetusta.

Vapaa-ajattelijain liitto on huolestunut tilanteesta, ja kannanotossaan¹⁰³ he tuovat julki, että ”uskonottomien perheiden lasten oikeus saada uskontoihin sitoutumatonta katsomusopetusta on vaarassa. Kun elämäkatsomustiedon opetukseen osallistuu paljon uskonnollisten perheiden lapsia, Vapaa-ajattelijain liiton mielestä on olemassa vaara, että elämäkatsomustiedon katsomuksiin sitoutumaton luonne muuttuu.” Vapaa-ajattelijoiden mukaan uskonnollisten perheiden lasten mukanaolo tunneilla voi johtaa siihen, että tuntien sisältö huomioisi uskontoja enemmän. Uskonnollisten perheiden lapsilla viitataan ensisijaisesti islaminuskoisiin maahanmuuttajiin. Elämäkatsomustieto oppiaineena on perustettu heidän mukaansa ensisijaisesti uskonottomia lapsia varten, eikä tästä perusasetelmasta tulisi tinkiä.

Uskontokuntiin kuulumattomilla on perustuslaillinen oikeus uskonottomuuteen. Tämä oikeus tulee varmistaa sekä katsomusaineiden järjestämisessä että kaikessa koulun toiminnassa. Tästä huo-

¹⁰² Katso esimerkiksi lausunto elämäkatsomustiedon luonteesta.

¹⁰³ Kannanotot löytyvät Vapaa-ajattelijain liiton sivuilta http://www.vapaa-ajattelijat.fi/old_kannanottoja/etja.html, 20.1.2010.

limatta näkemys uskonnollisten perheiden lapsista uhkana opetuksen luonteelle tuntuu kohtuuttomalta. Pelkkä uskonnollisen oppilaan läsnäolo tuskin vaarantaa opetuksen sisältöä tai luonnetta. Lisäksi tulee muistaa, että uskonnonopetuksen tavoin myös elämäkatsomustiedon opetus on tunnustuksetonta. Näin ollen elämäkatsomustieto ei ole uskonnottomien edunvalvoja tai saareke, joka on varattu vain tunnustuksellisille ateisteille. Elämäkatsomustiedolla onkin kahtalainen luonne: se on uskontokuntiin kuulumattomuuden kautta määrittyvä uskonnonopetuksen sekulaari vaihtoehto, jonka on kuitenkin sovittava luonteeltaan ja sisällöltään kaikille oppilaille.¹⁰⁴

Vapaa-ajattelijat nostivat esille samassa kannanotossa myös toisen ongelman. Kyse on tilanteesta, jossa viranomaiset asettavat esimerkiksi islamilaiselta kulttuurialueelta tulevat oppilaat automaattisesti islamilaiseen uskonnonopetukseen. Kannanotossaan vapaa-ajattelijat muotoilevat: ”On tullut esille tapauksia, että koska viranomaiset nykyisin pitävät ns. islamilaisista maista tulevia automaattisesti islamilaisina kysymättä heiltä itseltään asiasta, esimerkiksi uskonnottomille iranilaisille ja irakilaisille lapsille olisi tyrkytetty islamin opetusta suomalaisissa kouluissa.” Vapaa-ajattelijain liitto ry järjesti maaliskuussa 2008 keskusteluillan katsomusaineopetuksesta, jossa Bahaadin Omar puhui samasta ongelmasta: ”Ei Lähi-idän maista tuleva ole automaattisesti muslimi. Minua loukkaa jos automaattisesti oletetaan minut muslimiksi; olen ihminen ja minuun pitää suhtautua sen perusteella”.¹⁰⁵

Oppilaan automaattinen sijoitus uskonnonopetukseen oletetun tunnustuksen perusteella ei tietenkään vastaa lain tarkoitusta, eikä näin tulisi toimia. Tilanne osoittaa myös sen, kuinka vaikeaa kulttuurin ja uskonnon erottaminen on. Islamilaisesta, hindulaisesta tai mistä tahansa uskonnollisesta taustasta tuleva ihminen ei automaattisesti edusta tiettyä uskontoa. Tähän kouluissa ei välttämättä ole varauduttu ja oppilaiden automaattisessa ohjaamisessa esimerkiksi islamin opetukseen on todennäköisesti yritetty yksinkertaistaa monimutkaista uskonnonopetusjärjestelmää. Järjestäjän kannalta tällainen automatisointi on ymmärrettävää, mutta oppilaan tai hänen perheensä kannalta se ei tietenkään voi olla hyväksyttävää. Vapaus uskonnosta on yksilön vapaus ja sen toteutuminen tulee varmistaa myös katsomusaineen opetuksessa.

¹⁰⁴ Salmenkivi 2007, 83.

¹⁰⁵ Haapaniemi 2008, 14–15.

Vapaa-ajattelijat ovat ilmaisseet huolensa myös pakollisista päivänavauksista ja sen uskonnollisesta luonteesta. Samoin koulun juhlit ovat vapaa-ajattelijoiden mukaan usein uskonnollisia, koska kevätjuhlaakin päättyy Suvivirteen, vaikka on itsestään selvää, että virren veisaaminen ja jopa sen kuunteleminen on uskonnon harjoittamista. Vapaa-ajattelijoiden viesti on selvä: koulun on turvattava negatiivinen uskonnonvapaus kaikessa koulun toiminnassa sekä opetuksessa että muissa yhteisöllisissä tilanteissa, kuten juhlissa.

5.6. Uskonto, kulttuuri ja perinne koulussa

Vuoden 2003 uskonnonvapauslaki ja sen yhteydessä muotoiltu oman uskonnon opetuksen järjestelmä on myös kulttuurinen kannanotto, sillä lain takaama oikeus oman uskonnon oppimiseen ja opettamiseen on selkeä kulttuurinen viesti. Professori Sepon sanoin: ”Positiivinen oikeus uskonnonopetukseen ja muuhun katsomusopetukseen tekee uskonnonvapauslaista myös kulttuurilain. Voimakkaalla myönteisellä panostuksella uskonnonopetukseen valtiolta ja suomalainen yhteiskunta tunnustavat avoimesti myös uskonnon tärkeän kulttuurimerkityksen”.¹⁰⁶

Koko uskonnon julkinen rooli on noussut tärkeäksi kysymykseksi ja uskonnon, kulttuurin ja perinteen yhteyttä pohditaan uudestaan. Erityisiä teemoja koululaitoksessa ovat yhteiset juhlapyhät ja muut käytännöt, joihin on perinteisesti liittynyt uskonnollisia elementtejä, kuten esimerkiksi jouluevankeliumi, kevätjuhlan suvivirsi ja muut virret. Ongelmaksi voivat muodostua myös uskonnottomat perinteet, kuten esimerkiksi kristilliseen perinteeseen kuuluva joulupukki. Vaikka joulupukki ei sinänsä ole uskonnollinen hahmo, se liittyy kiinteästi kristilliseen jouluun ja länsimaiseen kulttuuriin, eikä se tämän vuoksi ole ongelmaton perinne.

Jouluevankeliumin lukemisen tai joulupukin mainitsemisen ongelmallisuus ilmentää selkeästi, millaisia katsomuksellisia ristiriitoja koulumaailmassa esiintyy. Samat ristiriidat ovat myös yhteiskunnassa. Jouluevankeliumin lukemista on perusteltu siten, että se on osa suomalaista kulttuuria, ja näin ollen se ei ole varsinainen uskonnollinen elementti vaan perinteinen tapa. Tällainen keskustelu pakottaa jälleen pohtimaan uskonnon, kulttuurin ja perinteen luonnetta ja suhdetta toisiinsa. Samal-

¹⁰⁶ Seppo 2003, 289.

la täytyy ymmärtää muita tärkeitä käsitteitä, jotka kuvaavat kulttuurisen kentän muutosta. Usein käytetty termi on monikulttuurisuus, jonka lisäksi puhutaan myös moniarvoisuudesta, moniuskontoisuudesta ja monimuotoisuudesta sekä kansainvälistymisestä. Termien moninaisuus osoittaa, että on kyse kulttuurisesta murrostilasta, jonka käsitteellisesti johdonmukainen jäsenitys on vaikeaa.

Uskonnonvapauden rajojen hahmottaminen ei koske ainoastaan pienryhmäisiä uskontoja vaan myös kristittyjä ja uskonnottomia. Kulttuurisen ja uskonnollisen moninaisuuden lisääntyessä on selvää, että perimmäisiin elämänskysymyksiin suhtaudutaan eri tavoin. Uskontojen näkökulmasta ongelmallista on se, että oman totuuden ja puhdasoppisuuden ylläpitäminen usein edellyttää toisen uskonnon pakanallistamista ja sen teologisesti merkityksettömistäkin tavoista erottautumista. Lukuisten eri uskontojen ja yksilöllisten elämäntulkintojen kirjossa suuri haaste on sellaisten toimintamuotojen kehittäminen, jotka edistävät suvaitsevaisuutta ja yhteisöllisyyttä, mutta eivät loukkaa yksilön vapauksia tai oikeuksia.

Uskonnon ja kulttuurin suhteen uskonnonvapauslain valmisteluasiakirjoissa ei painoteta niinkään suomalaista kulttuuria vaan traditiota ja sen jatkuvuutta: ”Ottamatta enemmälti kantaa uskonnonvapauden toteutumiseen uskonnonopetuksen ja uskonnonharjoittamisen välisessä suhteessa valiokunta toteaa, että tällä ehdotuksella ei tulisi muuttaa traditioita koskien oppilaitosten juhlia ja muita perinteitä”.¹⁰⁷ Samoin sivistysvaliokunta painottaa, ettei ”säännösten tarkoituksena ole muuttaa koulujen nykyisiä käytäntöjä erilaisten suomalaisen koulun perinteeseen kuuluvien tilaisuuksien, esimerkiksi lukukauden päättäjäisten, osalta tai eri oppiaineiden opetuksen järjestämisessä ja sisällöissä”.¹⁰⁸ Myös perustuslakivaliokunta ja useat kansanedustajat painottivat juhlatraditioiden olevan osa suomalaista kulttuuria.¹⁰⁹

Mikäli koulun järjestämä uskonnollinen tilaisuus loukkaa oppilaan omantunnon ja uskonnonvapautta, hänellä on oikeus olla osallistumatta perustuslain 11 §:n toisen momentin mukaisesti. Rajanveto sellaisen uskonnonvapautta loukkaavan elementin ja ei-uskonnollisen perinteen suhteen on veteen piirretty. Sivistysvaliokunta korostaakin, että omantunnonvastaisuus on subjektiivinen käsite,

¹⁰⁷ HaVL 33/2002 vp.

¹⁰⁸ SiVL 14/2002.

¹⁰⁹ PeVM 10/2002; Seppo 2003, 188.

eikä sitä voi määritellä tyhjentävästi.¹¹⁰ Perustuslakivaliokunnan mukaan yksittäinen virsi ei tee tilaisuudesta uskonnonharjoittamista, jolloin oppilaalla ei ole oikeutta vedota negatiiviseen uskonnonvapauteen.¹¹¹ Perustuslakivaliokunnan kanta on kuitenkin tulkinnanvarainen. Tekeekö kaksi virttä tilaisuudesta uskonnollisen? Virsien laskeminen tuntuu absurdilta keinolta päättää koulun tilanteiden uskonnollisesta luonteesta. Absurdi on tilanne myös opettajille ja rehtoreille, jotka kuuntelevat eri syistä esitettyjä perusteluita opetuksen tai yhteisen tilanteen ulkopuolelle jättäytymisestä ilman yhtenäistä ohjeistusta siitä, kuinka vaatimuksiin tulisi reagoida.

Vaikeammaksi asian tekee se, että uskonnollisten ryhmien sisällä on erilaisia käsityksiä siitä, mitkä asiat ovat kiellettyjä ja sallittuja. Kaikki muslimit eivät näe musiikin tunneille osallistumisessa mitään ongelmallista, kun taas osa pitää tunneille osallistumista mahdottomana. Uskonnonvapaudessa onkin kyse yksilön vapaudesta joko osallistua tai olla osallistumatta, eikä ratkaisuja saa ulottaa yksiselitteisesti koskemaan kaikkia tiettyyn yhdyskuntaan kuuluvia.

Esimerkiksi kuva- ja musiikkikiellot ovat tyypillisiä esimerkkejä kouluissa ratkaistavista käytännön ongelmista, joiden kanssa opettajat ja muslimivanhemmat näyttävät pikku hiljaa löytävän tasapainon. Sopeutuminen on koulujen käytännöissä ollut kaksisuuntaista. Samalla opettajatkin ovat tarkistaneet käsityksiään kulttuurineutraaliudesta. Opettajat ovat havahtuneet suomalaisen koulun kristinuskopainotteisuuteen muslimien määrän lisääntyttyä. Vaikkapa Raamatun historianäkemyistä on saatettu käyttää totuutena ja perusteluna. Vaikka maailman luominen ei sinänsä poikkea islamin näkemyksestä, herättivät muslimioppilaat opettajat näkemään uskonnollisuuden opetuksessa.¹¹²

Omantunnonvapauteen vetoaminen ei toimi myöskään automaattisena ulospääsynä opetuksesta. Omantunnonvapaus ei tarkoita mitään tahansa yksilöllistä näkemystä tai uskomusta, vaan oman tunnonvastaisuuden täytyy liittyä johdonmukaisesti asianomaisen henkilön elämäntavoihin ja kokonaisnäkemykseen. Omantunnonvastaisuus liittyy vakaumukseen, ei mielipiteeseen.¹¹³ Omantunnonvapaus on siten vapautta tietyn systemaattisesti eksplikoitujen uskomusjärjestelmän sisällä. Siksi sitä ei voi soveltaa tilanteesta riippuen, vaan se on etuoikeus, joka kuuluu vakaumuksellisesti kokonaisvaltaiseen elämäntapaan sitoutuneelle yksilölle.

¹¹⁰ SiVL 14/2002.

¹¹¹ PeVM 10/2002.

¹¹² Halonen 2009, 36–37, 44.

¹¹³ Seppo 2003, 187.

Maahanmuuttajien uskonnollisuuden merkitys Suomelle selvinnee tulevien vuosien aikana. Pohdintaa ei kuitenkaan kannatta suunnata pelkästään islamiin, sillä enemmistö maahanmuuttajista on kristittyjä. Erityisen haasteen tämä muodostaa siksi, että suuri osa kristityistä maahanmuuttajista ottaa uskonnon hyvin vakavissaan, ja tämä haastaa tapaluterilaisuuden. Maahanmuutto vahvistaa erityisesti pienempiä kristillisiä kirkkokuntia.¹¹⁴ Erkki Jokisen mukaan ”maahanmuutto on haaste suomalaiselle kristilliselle identiteetille, sillä maahanmuuttajien enemmistöllä on juuret kristillisessä perinteessä”¹¹⁵.

Argumenttina uskonnonopetuksen erityttämislle tai yhdistämiselle on usein sama teema: monikulttuurisuus. Toisaalta oletetaan, että suvaitsevaisuus syntyy samassa luokassa istuvien uskonnoltaan ja katsomuksiltaan eritaustaisten oppilaiden vuorovaikutuksesta. Toisaalta nähdään myös hyvänä, että erityisesti maahanmuuttajataustaiset ja muut vähemmistöt saavat oman uskontonsa opetusta, joka vahvistaa heidän (vähemmistö)identiteettiään. Molemmat näkemykset pitävät varmasti paikkaansa, mutta väitteiden idealistisuuden voi myös kyseenalaistaa. Esimerkiksi samassa luokassa istuvien eri uskontojen ja uskonottomien edustajat eivät välttämättä avaudu uskonnontunneilla keskustelemaan oman uskontonsa erityispiirteistä, etenkin suomalaisessa kontekstissa, jossa uskonto mielletään vahvasti yksityisasiaksi. Pelkkä samassa luokassa istuminen ei tee kenestäkään suvaitsevampaa.

Toisaalta myös eriyttämismallia voidaan kritisoida sen vuoksi, että se konkreettisesti rakentaa uskonnoista eri saarekkeita koulun sisälle. Tällaisen mallin todellisia seurauksia voidaan vain arvailla. Paraneeko suvaitsevaisuus, kun omista juurista saadaan enemmän tietoa samaan uskontokuntaan kuuluvien kanssa ja sitä vasten voidaan oppia myös muista uskonnoista? Entä jos eriyttävä opetus johtaa eriytymiseen myös yhteiskunnasta? Toisaalta on vaikea myös arvioida kuinka yhteinen uskontotieto kasvattaisi todellista suvaitsevaisuutta tai vähentäisi ennakkoluuloja. Uskonnon kategoria on niin haasteellinen ja abstrakti, että eri uskontojen pintapuolinen esittely ja uskontotieteelle pohjautuva oppiaines voi olla myös liian haastavaa perus- ja lukio-opetuksessa.

Pitkään on ajateltu, että nuoren uskonnollisen identiteetin olisi oltava valmis, ennen muihin uskontoihin tutustumista, jotta tasapainoinen vuoropuhelu olisi mahdollista. Moniuskontoisuus ei kuiten-

¹¹⁴ Komulainen 2009, 19.

¹¹⁵ Jokinen 2009, 64.

kaan tuhoa nuoren uskonnollista identiteettiä, vaan auttaa kehittämään sitä. Vuoropuhelun edellytyksenä on oman uskonnon tuntemus, mutta oma identiteetti muotoutuu parhaiten juuri kommunikaatiossa muiden kanssa.¹¹⁶

6. USKONNONOPETUKSEN HAASTEET

Uskonnonopetuksen moniulotteiset vaikutukset ulottuvat yksilötasolta aina yhteiskuntaan ja sen rakenteisiin saakka. Vaikka uskonnonvapauslain muutosten myötä uskonnonopetus haluttiin profiloida yhdeksi oppiaineeksi muiden joukossa, sillä on erityinen asema opettavien aineiden joukossa. Tästä osoituksena on jo tasaisin väliajoin toistuva kysymys: miksi uskontoa pitää opettaa valtion ylläpitämässä koululaitoksessa? Historian, matematiikan tai muun oppiaineen asemaa koululaitoksessa ei kyseenalaisteta samankaltaisella aaltoliikkeellä ja voimalla. Uskonto sen sijaan herättää paljon keskustelua ja hyvinkin ristikkäisiä näkemyksiä siitä, minkä vuoksi uskonnon opettaminen ja oppiminen on tärkeää.

Sekä uskonnonopetuksella että elämäntiedolla on yksilön näkökulmasta merkittävä asema. Kasvatus- ja käyttäytymistieteellisesti uskonnonopetusta on arvioitu merkittäväksi tekijäksi yksilön hyvinvoinnin kannalta. Oman katsomuksen tukeminen ja hyväksyminen on yhteiskunnallisella rakennetasolla myös osoitus sekä negatiivisen että positiivisen uskonnonvapauden kunnioittamisesta.

Moniarvoistuvassa yhteiskunnassa uskonnonopetukselta odotetaan myös vastauksia ja uudenlaisia valmiuksia sopeuttaa uudet sukupolvet yhteiskuntaan, jossa erilaisten katsomusten ymmärtäminen ja sietäminen on yhteiselämän perustavanlaatuisen lähtökohta. Näkökulman ei tarvitse myöskään rajoittua siihen, kuinka ihmisoikeudet voivat toteutua uskonnonopetuksessa: yhtä hyvin voidaan pohtia, miten katsomusaineiden opetus voi rakentaa moniarvoista, ihmisten perusoikeuksia kunnioittavaa yhteiskuntaa.

Ihmisoikeusnäkökulmasta uskontokasvatuksen toteuttaminen edellyttää eri oikeuksien punnintaa. Keskiössä on etenkin uskonnonvapaus ja oikeus omaan kulttuuriin, johon uskonto kuuluu olennai-

¹¹⁶ Räsänen 2009, 161.

sena osana. Yksilön oikeuksia kunnioittavassa järjestelmässä on kuitenkin selvää, että uskonnolli-
sellekin yksilöllisyydelle ja oikeuksille on asetettava rajat. Jäljelle jää kysymys: mikä järjestelmä
toteuttaa parhaiten kaikkien ihmisoikeuksia?

Uskonnonopetus nähdään nykydidaktisessa keskustelussa selkeästi osana koulun opetusta ja yh-
teiskunnan tehtävänä, joka liittyy selkeästi kansalaiskasvatukseen. Oppiaine voi luoda mahdolli-
suuden ymmärtää muun muassa vastuun ja velvollisuuden käsitteitä ja lisäksi se antaa välineitä
tarkastella yhteiskunnallisten konfliktien taustoja ja merkityksiä. Tämän lisäksi uskonnon oppiaine
mahdollistaa arvojen tutkimisen eri kulttuureissa ja yhteiskunnissa. Viimeaikaisessa keskustelussa
on myös painotettu uskonnollisen kompetenssin kehitystä. Uskonnollinen kompetenssi sisältää ”ak-
tiivisen kyvyn toleranssiin uskonnollista erilaisuutta kohtaan sekä kyvyn toimia erilaisissa konflik-
titilanteissa eettisesti orientoituneella tavalla sekä valmiuden dialogiin uskonnollisissa ja katsomuk-
sellisissa kysymyksissä”¹¹⁷.

Uskonnollista kompetenssia voi lähestyä myös uskonnollisena tai kulttuurisena lukutaitona. Luku-
taidon kautta on lähestytty muun muassa median ymmärtämistä valikoiden ja kriittisesti ”medialu-
kutaitona”. Lähestymistapa implikoi sitä, ettei pelkkä lukutaito riitä, ellei lukemalleen osaa antaa
kontekstuaalista merkitystä. Näin ollen uskonnollinen lukutaito viittaa kykyyn selvittää merkityksil-
tään kompleksisessa maailmassa, jossa merkitykset eivät ole enää automaattisia vaan ne on kyettä-
vä luomaan ja ymmärtämään itse. Uskonnollinen kompetenssi on siten merkittävä osa modernin
ihmisen elämänpolitiikkaa.

Objektiivista uskontotietoa on ehdotettu Suomeen jo useita kertoja vuosikymmenten varrella. Arto
Kallioniemen mukaan lähtökohtaisesti objektiivisuus on jo ongelmallista, koska mikään opetus ei
ole puolueetonta tai arvovapaata. Ongelmallisia ovat myös opetuksen sisällöt ja painotukset. Myös
katsomukseltaan erilaiset vanhemmat voivat suhtautua varsin kriittisesti tällaiseen opetukseen. Eh-
dottoman hyvä puoli uskontotiedossa on se, että se integroi erilaisia oppilaita yhteen ja mahdollis-
taa tilan, jossa erilaisuudesta voidaan todella keskustella ja sitä voidaan kohdata.¹¹⁸ Vaikka nykyistä
uskonnonopetusjärjestelmää pidetään kädenojennuksena vähemmistöille, löytyy myös heidän jou-

¹¹⁷ Kallioniemi 2007b, 62–63.

¹¹⁸ Kallioniemi 2007b, 66–67.

kostaan yhteisen uskontotiedon kannattajia. Selvityksessä, jossa haastateltiin 12:ta islamilaista perhettä, noin puolet perheistä toivoi siirtymistä yhteiseen eettiseen opetukseen.¹¹⁹

Erilaisuuden hyväksyminen yhteisessä luokkahuoneessa istumisen myötä on kuitenkin toistaiseksi vain toive, jonka käytännön toteutumisesta Suomessa ei ole juuri tietoa. Pelkkä luokkahuoneen jakaminen ei käytännön näkökulmasta varmastikaan tuo ratkaisua moniuskontoisuuteen ja -arvoisuuteen liittyviin ongelmiin. Siksi eri uskontokuntiin kuuluvien oppilaiden ja uskonnottomien keskinäinen hyväksymisen edellytyksenä olisikin – opillisen hyväksymisen lisäksi – saada aikaan yhteistoimintaa eri uskontojen ja katsomusten edustajien välille. Suvaitsevaisuutta ei voi vain opettaa; suvaitsevaisuudelle on luotava raamit ja sen on toteuduttava käytännössä. Yhdessä tekeminen on ehdoton lähtökohta.¹²⁰

Suomalainen koululainsäädäntö on aina 1980-luvun loppuun saakka ollut hyvin tarkkaan säädelyä, tämän jälkeen keskeinen hallinnollinen suuntaus on ollut normien purku. Opetussuunnitelman rakenteen uudistus, joka johti pelkkien opetussuunnitelmien perusteiden luomiseen lisäsi merkittävästi koulujen ja niiden ylläpitäjien valtaa. Tämä koulutuspoliittinen vapaus on heijastunut myös uskonnonopetukseen. On selvää, että koulukohtaisuuden lisääntyessä ja valtakunnallisten perusteiden löystyessä toteutustapojen määrä lisääntyy.¹²¹

Vapautunut koulumaailman käytäntö voi ajautua ristiriitaan juridiikan kanssa, mikä johtaa jälleen kerran keskusteluun uskonnonopetuksen asemasta ja sisällöstä. Rehtori Seppo Nyysösen mukaan keskustelu uskonnonopetuksen asemasta ilmentää mielenkiintoista kehityskaarta. Ensin koko oppiaine kyseenalaistetaan, sitten myönnetään sen osittainen tarpeellisuus ja lopulta yritetään sovittaa aineen sisältö modernia vapausaatetta vastaavaksi.¹²²

Nyysösen korostaa myös sitä, että uskonnonopetuksen asema ajankohtaistuu ja päivittyy ilman yhteisiä asetuksia ja päätöksiä koko ajan käytännön kouluelämässä. Nyysösen mukaan on strategisesti ensiarvoisen tärkeää, että käytännössä luodut mallit tulevat valtakunnallisen normiston poh-

¹¹⁹ Tiedot pohjautuvat Ihmisoikeusliiton julkaisemattomaan kartoitukseen vuodelta 2008, jossa selvitettiin muslimivanhempien ja opettajien näkemyksiä uskonnonopetuksesta peruskouluissa.

¹²⁰ Heinonen 1998, 78.

¹²¹ Nyysönen 1998, 458–459.

¹²² Nyysönen 1998, 459.

jaksi. Näin Nyysönen visioi ennen uskonnonvapauslain yhteydessä tehtyjä muutoksia ja osui varsin oikeaan. Samaa kehitystä voi olettaa yhä tapahtuvan. Nyysönen muistuttaa myös osuvasti, että vaikka koulut muuttuvat ja projektiluonteinen työskentelytapa yleistyy, ei opettajan ja oppilaan oppitunnilla tapahtuva kohtaaminen muutu. Tämä kohtaaminen on merkittävä osa kasvatusta ja oppilaan motivointia. Opettajan ja oppilaan kohtaaminen on oppimisprosessin kulmakivi, jonka lisäksi opettajan asiantuntijuus, lisäkoulutus ja didaktinen innovatiivisuus ovat keskeisiä oppimisen edellytyksiä. Opettaja laatii tulevaisuudessakin itse koulussa opetussuunnitelmia, tekee didaktisia valintoja ja näiden avulla vaikuttaa uskonnonopetuksen asemaan koulussa ja yhteiskunnassa, sekä yksilö- että yhteiskuntatasolla.¹²³

Vaikka uskonnonvapauslaki painottaa uskonnollisten yhdyskuntien tasa-arvoista asemaa, asettavat perusopetuslaki ja lukiolaki evankelis-luterilaisen ja ortodoksisen uskonnonopetuksen kuitenkin erityisasemaan. Tämä ilmenee siitä, että evankelis-luterilaiseen kirkkoon ja ortodoksiseen kirkkokuntaan kuuluvat kolmen oppilaan ryhmät saavat aina oman uskontonsa opetusta ilman omaa tai vanhempien pyyntöä. Näin luterilaisen ja ortodoksisen uskonnonopetuksen automaattinen jatkuvuus taataan erikseen. Muihin uskonnollisiin yhdyskuntiin kuuluville, vähintään kolmen oppilaan ryhmille, koulun tulee järjestää oman uskonnon opetusta ainoastaan silloin, jos vanhemmat (lukiossa oppilaat itse) sitä pyytävät. Näin ollen ortodoksikirkkokuntaa lukuun ottamatta muiden pienryhmäisten uskontojen opiskelu Suomessa on vapaaehtoista ja sen aloittaminen on jätetty periaatteellisesti vanhempien tai oppilaan oman aktiivisuuden varaan.

Koulutuksen järjestäjä ei ole lain mukaan velvollinen ottamaan selvää siitä, onko tarvetta pienryhmäisen uskonnon opetukseen. Esimerkiksi pääkaupunkiseudulla muslimioppilaita on kuitenkin niin paljon, että opetusta järjestetään lain vapaaehtoisuuden painotuksesta huolimatta säännöllisesti. Oppilaiden katsomuksellista taustaa tiedustellaan usein kyselylomakkeilla, joiden perusteella katsomusaineet järjestetään koulukohtaisesti.

Uskonnollisiin yhdyskuntiin kuulumattomat opiskelijat järjestäytyvät kouluissa vähemmistöuskontojen tavoin: mikäli uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumattomia oppilaita on vähintään kolme, koulutuksen järjestäjän tulee järjestää heille elämäkatsomustiedon opetusta. Koska koulutuksen

¹²³ Nyysönen 1998, 464–465.

järjestäjä on kunta, kolmen oppilaan ryhmän tulee löytyä sekä vähemmistöuskontojen että elämäkatsomustiedon opettamiseksi kunnan, ei koulun sisältä. Myös uskonnolliseen yhdyskuntaan kuuluvalla opiskelijalla, jolle ei järjestetä hänen oman uskontonsa opetusta, opetetaan huoltajan pyynnöstä elämäkatsomustietoa. Oppilaiden ei tarvitse olla saman ikäisiä muodostaakseen opetusryhmän. Uskonottoman oppilaan ei tarvitse hakea enää vapautusta uskonnonopetuksesta, vaikka halutessaan hän voi muiden uskonnollisiin yhdyskuntiin kuuluvien tavoin osallistua siihen. Muutosta perusteltiin siten, että uskonnonopetuksesta vapauttamista koskevat säännökset soveltuvat huonosti perustuslaissa säädettyyn uskonnonvapauteen. Lähtökohta kunnioittaa paitsi positiivista, myös negatiivista uskonnonvapautta, sillä se ei aseta uskontokuntaan kuulumista normiksi, josta tulee erikseen anoa vapautusta.¹²⁴

Oman uskonnon opetuksen järjestelmä aiheuttaa ylimääräisiä järjestelyjä sekä kunnalle että pienryhmäisten uskontojen opettajille ja oppilaille. Kolmen oppilaan sääntö kunnan alueella voi johtaa esimerkiksi pääkaupunkiseudulla tilanteeseen, jossa yksi buddhalainen oppilas on Maunulasta, toinen Vuosaaresta ja kolmas Katajanokalta. Lisäksi Maunulan oppilas voi olla toisella, Vuosaaren oppilas kolmannella ja Katajanokan oppilas kuudennella luokalla. Tästä johtuen opetusjärjestelyt ja aikataulut ovat väistämättä hankala rakentaa siten, että kaikki voisivat opiskella omassa koulussa ja ilman hyppytunteja.

Filosofian ja elämäkatsomustiedon opettajat (Feto ry) ja Tampereen vapaa-ajattelijat ry ovat sitä mieltä, että monet kunnat ohjaavat harhaanjohtavalla tiedolla uskonottomia oppilaita uskonnonopetukseen. Yhdistykset tutkivat syys- ja marraskuussa 2008 kymmenien kuntien verkkosivuja ja ilmoittautumislomakkeita. Selvitystyössä kävi ilmi esimerkiksi se, että uskonottomien on erikseen haettava elämäkatsomustiedon opetukseen tai heidän on haettava vapautusta uskonnonopetuksesta.¹²⁵

Uskonnonvapauden ja ihmisoikeuksien näkökulmasta olennaista on se, että oppilas ei voi itse valita minkä uskonnon opetusta hän saa, vaan opetus määräytyy uskontokuntaan kuulumisen mukaan.¹²⁶

¹²⁴ Opetusministeriö 2001, 34.

¹²⁵ Haapanen 2008.

¹²⁶ Poikkeuksen tähän asetukseen muodostavat jo 18 vuotta täyttäneet lukion aloittavat oppilaat, jotka voivat itse valita aloittavatko he elämäkatsomustiedon vai uskonnon opiskelun. Lukiolaissa eikä hallituksen esityksessä erikseen määritellä, minkä uskonnon opetusta opiskelija voi saada.

Jäsenyyden painottaminen on kuitenkin ongelmallista niiden uskomusperinteiden kannalta, jotka eivät pidä uskonnolliseksi yhdyskunnaksi rekisteröitymistä uskonnon tunnustamisen olennaisena osana. Esimerkiksi muslimeista vain noin kymmenen prosenttia on rekisteröitynyt tietyn islamilaisen yhdyskunnan jäseneksi.¹²⁷ Rekisteröitymättömyyteen voi vaikuttaa epäluottamus viranomaisiin tai käytännön hankaluudet. Tämän lisäksi rekisteröitymisestä voidaan kieltäytyä uskonnollisiin syihin vedoten. Toisaalta lainsäädäntö antaa kuitenkin mahdollisuuden osallistua omaa kulttuuritautaan vastaavan uskonnonopetukseen.

Yhdenvertaisuuden näkökulmasta myös rekisteröitymisvelvollisuus uskonnolliseen yhdyskuntaan oman uskonnon opetuksen saamiseksi voidaan nähdä yksilön näkökulmasta eriarvoistavana kohteluna. Moni vähemmistöuskonnon edustaja ei pidä rekisteröitymistä merkityksellisenä osana uskonnollisuuttaan. Rekisteröitymisvelvollisuus voidaan nähdä aiheuttavan eriarvoista kohtelua myös niiden yhdistysten puolesta, joille ei anomuksesta huolimatta myönnetä asemaa rekisteröityneenä uskonnollisena yhdyskuntana. Tällaisessa asemassa ovat muun muassa wicca-yhdistys ja scientologia-yhdistys ry, jotka ovat yrittäneet saada uskonnollisen yhdyskunnan asemaa Suomessa. Yhdistyksen asemassa wicca- ja scientologiayhteisöt eivät voi järjestää uskonnonopetusta, sillä uskonnon opetus suunnitelman voivat saada vain rekisteröityneet uskonnolliset yhdyskunnat. Opetusministeriö hylkäsi wiccalaisten hakemuksen, koska sen mukaan Suomen vapaan wicca-yhdyskunta ei täytä uskonnonvapauslaissa määritellyn julkiseen uskonnonharjoitukseen tarkoitetun uskonnollisen yhdyskunnan tuntomerkkejä.¹²⁸

Lisäksi, vaikka laissa painotetaan kaikkien oikeutta oman uskonnollisen yhdyskunnan mukaiseen opetukseen, käytännössä ainoastaan kristinuskon sisäiset kirkkokunnat otetaan huomioon opetuksen spesifisyydessä. Esimerkiksi muslimien kannalta rekisteröityminen juuri tiettyyn uskonnolliseen yhdyskuntaan on opetuksen kannalta merkityksetöntä, sillä opetusta annetaan usein ainoastaan uskonnon yleisimmän kategorian, islamin, tasolla. Opetuksen kannalta ”yleisislam” ei vastaa lain turvaamaa kirjaimellista oikeutta oman uskonnon opettamiseen ja oppimiseen.¹²⁹

¹²⁷ Sakaranaho 2007, 17.

¹²⁸ <http://wicca.fi/svwy.htm>, 16.2.2009.

¹²⁹ Uskonnonopetuksen järjestäminen kategorisesti uskonnon yleistasolla muistuttaa Suomessa luterilaisen uskonnon opetusta, jota on luonnehdittu yleiskristilliseksi opetukseksi. Protestanttien vähemmistöryhmien kannalta nimike on kuitenkin ongelmallinen. Kristinuskon opillisen moninaisuuden näkökulmasta luterilainen opetus ei tarjoa yleiskristillistä sisältöä.

Arto Kallioniemi listasi vuonna 2009 Helsingin sosiaalifoorumin yhteydessä pidetyssä seminaarissa ”Uskontokasvatus ihmisoikeutena” Suomen uskonnonopetusjärjestelmän etuja ja ongelmia.¹³⁰

Ongelmia olivat muun muassa:

- Yleisislam: käykö kaikille sunni- ja shiiamuslimeille yleisislamin tasoinen opetus?
- Krishnatietoisuus ja hindulaiset: Hindulaisperäiset oppilaat ovat osallistuneet krishnatietoisuuden tunneille, koska se on lähimpänä heidän omaa uskontoaan. Eroja uskontojen välillä on kuitenkin ollut joskus vaikea hyväksyä.
- Evankelisluterilaiseen kirkkoon kuuluva oppilas ei voi halutessaan valita elämäntietämystiedon opetusta. (Negatiivista uskonnonvapautta ei korosteta niin kuin positiivista).
- Mallin toteuttaminen koulujen tasolla on hankalaa.

Etuihin sen sijaan olivat muun muassa:

- kaikki saavat tutustua omaan uskontoonsa
- malli on tärkeä vähemmistölle uskonnollisen identiteetin kannalta
- olisi pätevät, aineensa tuntevat opettajat ja
- malli ottaa erittäin hyvin huomioon uskonnonvapauden.

6.1. Uskonnonopetuksen haasteet oppilaan näkökulmasta

Uskonnonvapauden näkökulmasta on kuitenkin muistettava, että lapsen uskonnonvapaus merkitsee uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumista painottavassa järjestelmässä vanhempien uskonnonvapautta. Lapsi on tästä valinnasta riippuvainen aina 18-vuotiaaksi saakka, jolloin hän saa ensimmäisen kerran täysivaltaisesti vapauden päättää uskonnollisesta tai uskonnottomasta vakaumuksestaan. Tuolloin koulun uskonnonopetus ei ole enää ajankohtainen kysymys.

Lisäksi nykyjärjestelmän uskonnonvapaus on kyseenalainen sen vuoksi, että se merkitsee täysin eri asioita eri oppilaille. Kun evankelisluterilaisella oppilaalla uskonnonvapaus merkitsee velvollisuut-

¹³⁰ Helsingin sosiaalifoorumi järjestettiin Ruotsinkielisellä työväenopistolla 25.–26.4.2009. Kallioniemi osallistui 26.4.2009 seminaariin, jonka aihe oli uskontokasvatus ihmisoikeuskysymyksenä. Seminaarin järjestivät Suomen Ekuumeenisen neuvoston kasvatusasiain jaosto, Soveltavan kasvatustieteen laitos (HY) ja uskonnonpedagoginen instituutti.

ta opiskella omaa uskontoa, pienryhmäiseen uskuntoon kuuluvalle oppilaalle uskonnonvapaus merkitsee vapautta pyytää oman uskonnon opetusta (mikä toteutuu vain kolmen oppilaan säännön täyttymisen myötä), vapautta osallistua enemmistön uskonnonopetukseen (toistaiseksi merkitsee evankelisluterilaista opetusta) sekä elämäkatsomustietoon. Oppilaan näkökulmasta on vaikea perustella sitä, kuinka eri asioita uskonnonvapaus heille merkitsee.

Uskonnonvapauskomitean jäsen Martin Scheinin ei päässyt vuonna 2001 yhteisymmärrykseen komitean muiden jäsenten kanssa uskonnonvapauslain sisällöstä ja muutoksista ja esitti eriävän mielipiteen. Mielipide koski erityisesti uskonnonopetuksen ja uskonnonvapauden välistä suhdetta. Scheininin kritiikin lähtökohta on lapsen itsemääräämisoikeuden kunnioittamisessa. Hänen mukaansa uskonnonvapauskomitean enemmistön kanta ei kehitä johdonmukaisesti lapsen itsemääräämisoikeutta viimeaikaisen kehityslinjan mukaisesti. Koska uskonnonvapauslaki ei tuonut muutosta ikärajoihin, jotka koskevat alaikäisen oikeutta päättää huoltajien suostumuksella tai itsenäisesti kuulumisestaan uskonnolliseen yhdyskuntaan, uudella uskonnonvapauslailla on Scheininin mukaan negatiivista vaikutusta uskonnonopetukseen ja laajemmin koulujen uskonnolliseen toimintaan. Scheininin mukaan perustuslain 11 §:n toteuttamiseksi koululainsäädännön tulisi mahdollistaa, että myös uskonnolliseen yhdyskuntaan kuuluva oppilas voi omalla tai huoltajan päätöksellä olla osallistumatta uskonnonopetukseen koulussa.¹³¹

Lukiassa opettavista uskonnoista on ylioppilaskirjoitusten reaalikokeessa mahdollista vastata vain evankelis-luterilaista ja ortodoksista uskontoa käsitteleviin kysymyksiin. Lisäksi ylioppilaskokeessa voi vastata elämäkatsomustietoa koskeviin kysymyksiin. Vuonna 2008 lukion päättötodistuksen saaneista evankelis-luterilaista uskontoa opiskeli 29190, ortodoksista uskontoa 353 ja muita uskontoja 163 oppilasta. Elämäkatsomustiedon opiskelijoita oli 1481 sekä uskonnonopetukseen osallistumattomia 255.¹³² Samana vuonna ylioppilaskirjoitusten reaalikokeessa evankelis-luterilaista uskontoa koskeviin kysymyksiin vastasi 4184, ortodoksista uskontoa koskeviin kysymyksiin 50 ja elämäkatsomustietoa koskeviin kysymyksiin 306 tutkinnonsuorittajaa.¹³³

¹³¹ Opetusministeriö 2001, 95–98.

¹³² Luvut saatu Tilastokeskukselta 25.1.2010.

¹³³ http://www.ylioppilastutkinto.fi/Tilastoja/Ylioppilastutkinto_2008.pdf

Yhdenvertaisuusnäkökulmasta on ongelmallista, että ylioppilaskirjoitusten yhteydessä ei voi suorittaa oppilaalle pakollista tietoaainetta. Rakenteellisesti nykyinen malli estää yhtäläisen mahdollisuuden vastata reaalikokeessa omaa uskontoaan koskeviin kysymyksiin.

Ylioppilaskirjoitusten sisällöstä päättävän Ylioppilastutkintolautakunnan pääsihteerin Anneli Romanin¹³⁴ mukaan lautakunnassa on keskusteltu reaalikokeessa käsiteltävien katsomusaineiden laajentamisesta. Lautakunta on päättänyt, että toistaiseksi tarvetta ei ole, sillä ainekohtaiset suorittajamäärät jäävät pieniksi. Lisäksi lautakunta kokee, että käytännöntoteuttaminen on nykytilanteessa liian haasteellista.

On vaikea arvioida kuinka moni lukion opiskelija haluaisi suorittaa oman uskonnon reaalikokeessa, mutta ei voi sitä nykyisessä järjestelmässä suorittaa. Ylioppilaskirjoitusten reaalikokeessa ei ole pakollisia aineita, vaan oppilas valitsee itse suorittamansa aineet. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että ainekohtaisesti ylioppilaskirjoitusten suorittajamäärät jäävät pienemmiksi kuin ainetta opiskelien määrä. Jos kyseistä ainetta ei tarjota, ei sitä voi myöskään suorittaa reaalikokeessa. Tästä seuraa, ettei todellista suorittajamäärää voi arvioida.

6.2. Uskonnonopetuksen haasteet opetuksen järjestäjän näkökulmasta

Uskonnonopetus näyttäytyy opetuksen järjestäjälle ensisijaisesti mekaanisena kysymyksenä. Oman uskonnon opetuksen toteuttamiseen on löydettävä opettajat ja laadittava opetussuunnitelman lisäksi myös suunnitelma siitä, miten eri kouluissa ja eri luokilla olevat saavat opetusta lain edellyttämän määrän. Opetuksen järjestäjän on mietittävä myös, kuinka opettajat saisivat päätoimisuuteen riittävän tuntimäärän ja kuinka heidän työjärjestyksistään tulisi järkeviä.¹³⁵ Uskonnonopetuksen järjestäminen on haaste etenkin sellaisille kunnille, joissa on paljon eri uskontokuntiin kuuluvia oppilaita. Pienryhmäisen uskonnonopetuksen järjestäminen on taloudellisesti raskasta etenkin siksi, että opetukseen liittyvät kustannukset maksetaan koulukohtaisesti eikä kuntakohtaisesti.

¹³⁴ Puhelinhaastattelu 25.1.2010.

¹³⁵ Vahtera ja Kuukka, 2007, 126.

Koulun oman lukujärjestyksen laatiminen on rehtoreille haastavaa. Tilanne on ongelmallinen etenkin silloin, kun alueen koulut toivovat samaa aamua tietyn uskonnon opetusajaksi ja kaikilla on yhtä hyvät perusteet siihen. Samoin vanhemmat toivovat, että opetus järjestettäisiin oppilaan omassa koulussa, sopivaan aikaan.¹³⁶

Opetusjärjestelyissä kohtuullisten välimatkojen takaaminen oppilaille ja opettajille ei ole ainoa haaste. Uskonnonopetus tulee liittää osaksi lukujärjestystä, jossa ala-asteella ei saa olla ainoatakaan hyppy tuntia. Lukujärjestyksen kokoaminen on hankalaa, sillä maahanmuutto on tuonut kouluihin kokonaan uusia oppiaineita. Näitä ovat suomi toisena kielenä ja oppilaan oma äidinkieli. Esimerkiksi Turun peruskouluissa opetetaan yli kahtakymmentä kieltä.¹³⁷ Maahanmuuttajaoppilas voi osallistua yleisen opetuksen lisäksi sekä oman uskonnon opetukseen, oman äidinkielen opetukseen että suomen opetukseen toisena kielenä. Kun tuntikehykset ja opettajaresurssit ovat rajalliset, lukujärjestyksen kokoaminen ilman päällekkäisyyksiä voi olla hyvinkin vaikeaa.¹³⁸

Rehtorien on kuitenkin työantajan näkökulmasta mietittävä oppilaiden ja heidän vanhempien lisäksi myös pienryhmäisten uskontojen opettajia. Opetuksen järjestämisen ja opettajien työtilanteen lisäksi rehtorit lopulta kantavat vastuuta myös siitä, millainen julkinen rooli uskonno(i)lla on kouluissa. Rehtorit tekevät viime kädessä linjanvedot siitä, kuinka koulussa suhtaudutaan uskontoon – sekä luterilaisiin perinteisiin että muihin oppilaiden edustamiin uskontoihin ja katsomuksiin. Lukuisten järjestelyongelmien vuoksi erään pienen paikkakunnan rehtori totesikin Ihmisoikeusliiton kyselyssä: ”Pitäisi päästä aivan toiseen suuntaan kuin on menty. Lukuisten ei-tunnustuksellisesti opetettujen ’omien uskontojen’ sijasta pitäisi opettaa kaikille samaa yhteistä uskontotietoa. Siinä voitaisiin perehtyä yleisesti uskonnollisuuteen, uskontoihin ilmiönä, suuriin maailmanuskontoihin, uskonnottomuuteen sekä valinnaisilla kursseilla ja lukiolaisten kiinnostuksen mukaan myös pienempiin uskontoihin yms.”¹³⁹

Kunnat vastaavat tällä hetkellä uskonnonopetuksen järjestämisestä varsin autonomisesti. Espoon kaupunki on hyvä esimerkki aloitteellisuudesta järjestelmän kehittämisessä. Espoon suomenkieli-

¹³⁶ Vahtera ja Kuukka 2007, 127.

¹³⁷ www.infopankki.fi/fi-FI/koulutus_turku/, 2.3.2009.

¹³⁸ Sakaranaho 2007, 23–24.

¹³⁹ Tiedot pohjautuvat Ihmisoikeusliiton julkaisemattomaan kyselyyn, jossa kartoitettiin rehtoreiden näkemyksiä oman uskonnon opetuksen järjestelmästä.

sen opetuksen tulosityksikkö¹⁴⁰ selvitti jo vuonna 2000, kuinka katsomusaineiden opetus toteutuu kaupungin kouluissa 1.1.1999 voimaan tulleiden peruskoulu- ja lukiolakien jälkeen. Selvityksessä pahimmiksi ongelmiksi todettiin yhä monin tavoin haasteelliset asiat kuten:

- koordinoinnin puute
- tiedon ja tiedottamisen puute
- kouluissa tuntikehyksen riittämättömyys vähemmistöuskonnoille
- pienryhmäisten uskontojen kunnallisen tai koulukohtaisen opetussuunnitelman puute
- opettajien epäpätevyys
- vieraskielinen uskonnonopetus
- opetuksen sisältö ja
- erilaiset tulkinnat samankin uskonnon sisällä ja sen vaikutus opetukseen.

Keväällä 2001 katsomusaineiden yhdysopettajasta tehtiin katsomusaineiden konsultoiva opettaja. Hänen tehtäväkseen tuli virheiden ja epäyhtenäisten käytäntöjen kitkeminen sekä kaikkien katsomusaineiden järjestelyjen koordinointi. Selvitystyön ansiosta Espoossa oli jo perusteellisesti varauduttu uskonnonvapauslain muutoksiin ja niiden seurauksiin katsomusaineiden opetuksessa.¹⁴¹

Hyvä esimerkki uskonnonopetuksen järjestämisen tulkinnanvaraisuudesta on Espoon kolmen oppilaan säännön ”kollektiivinen tulkinta”. Tämä tarkoittaa sitä, että kun kolmen oppilaan huoltaja(t) on pyytänyt asianmukaisin kriteerein oman uskonnon opetusta, ja ryhmä järjestetään, se tulee pakolliseksi kaikille kyseiseen uskontokuntaan rekisteröityneille oppilaille.¹⁴² Todennäköisesti kollektiivinen kolmen oppilaan sääntö pohjautuu nimenomaisesti positiiviseen uskonnonvapauteen ja lähtökohtaan, jossa painotetaan oppilaan oikeutta uskonnonopiskeluun velvollisuuden sijaan. Käytäntö on opetuksenjärjestäjän näkökulmasta ymmärrettävää, mutta opetuksen pakollisuus on ristiriidassa lainsäädännön kanssa, joka painottaa pienryhmäisten uskontojen opiskelua vapaaehtoisena oppiaineena.

Espoossa islamin opetus on lisäksi pakollista kaikille sellaisille muslimeille, jotka ovat rekisteröityneet johonkin islamilaiseen yhdyskuntaan. Opetus on ”yleisislamia”, joka nähdään sopivana kaikis-

¹⁴⁰ Ennen: Espoon suomenkielinen koulutuskeskus.

¹⁴¹ Uittamo 2007, 131–132.

¹⁴² Uittamo 2007, 133.

ta maista tuleville ja eri suuntauksiin kuuluville muslimeille. Pakollinen islaminopetus nähdään tasa-arvoisena mahdollisuutena valtaväestön evankelisluterilaisen opetuksen rinnalla. Opetuksella nähdään suuri arvo toisaalta islamilaisen identiteetin rakentumisessa ja toisaalta Suomen kansalaiseksi kasvamisessa.¹⁴³ Pakollisen islamin opetus voidaan nähdä katsomusten tasa-arvoa vahvistavana ratkaisuna, mutta laki ei sitä salli. Tosiasiallista katsomuksellista tasa-arvoa ei myöskään edistä useiden eri uskonhaarojen niputtaminen yhdeksi yleisuskonnollisuudeksi. Näin ei toimita ortodoksien ja katolilaistenkaan kohdalla. Toimintamalli jättää myös muut katsomukselliset vähemmistöt epätasa-arvoiseen asemaan, kun ainoastaan yhtä pienryhmäistä uskontoa opetetaan pakollisena oppiaineena.

Espoossa järjestetään suomenkielistä islaminopetusta. Sitä saavat myös väestörekisteriin kuuluvat oppilaat ja opiskelijat, jotka vetoavat kulttuuritaustaansa tai kasvatukseensa. Syksyllä 2003 oppilastoimi sai 150 huoltajan allekirjoittaman lausunnon, jossa nämä ilmoittivat haluavansa heti lapsensa pois elämäkatsomustiedosta. Vanhemmat eivät olleet omien sanojensa mukaan ymmärtäneet, että kyseessä on katsomusaine, ja sen tavoitteet ja sisältö nähtiin vahvasti oman katsomuksen vastaisiksi.¹⁴⁴

Toisaalta Ihmisoikeusliiton saamien tietojen mukaan vanhemmat ovat siirtäneet oppilaita myös islamin tunneilta elämäkatsomustiedon tunneille, koska opetuksen sisältö tai pedagoginen luonne ei ole vastannut vanhempien toiveita. Espoossa on järjestetty myös lukuisia muslimivanhempainiltoja, joissa on keskusteltu opetukseen liittyvistä ennakkoluuloista usein tulkin välityksellä. Keskustelut ovat vähentäneet vääriä käsityksiä ja ne ovat helpottaneet koulunkäyntiä sekä koulun että vanhempien puolelta. Muslimivanhempainillat ovat toimineet hyvin, ja huoltajien puheluiden määrät sekä virastoon että opetuskonsultille ovat vähentyneet huomattavasti.¹⁴⁵

Turun Sanomien mukaan vanhemmat ovat olleet tyytymättömiä islamin opetukseen Turussa, sillä opettajana on toiminut ei-muslimi. Vanhempainyhdistyksen mukaan opettajan tiedot islamista eivät ole olleet riittäviä, ja ”lapset ovat kertoneet tietävänsä islamista enemmän kuin opettaja”. Pätevä ja riittävät tiedot aineesta omaava opettaja on tietenkin edellytys hyvälle opetukselle, mutta opettajan

¹⁴³ Uittamo 2007, 134–135.

¹⁴⁴ Uittamo 2007, 135.

¹⁴⁵ Uittamo 2007, 133–136.

virkoihin valittavien on täytettävä myös muodolliset pätevyysvaatimukset. Opetussuunnitelmaa noudattamalla opetus täyttää sille asetetut vaatimukset. Turussa ratkaisuksi on ehdotettu muslimiavustajan palkkaamista opettajalle.¹⁴⁶

Espoossa katsomusaineiden opetus järjestyy koulutusoppaan ja rehtorin antaman informaation perusteella 85 prosentille oppilaista. Loput 15 prosenttia tarvitsevat erityisempää ohjausta mahdollisuuksistaan, sillä heillä voi olla useita vaihtoehtoja opetuksen suhteen. Tähän ryhmään Espoossa kuuluvat esimerkiksi kulttuuritaustaltaan muslimioppilaat, jotka eivät kuulu rekisteröityihin islamilaisiin yhdyskuntiin, Venäjältä tulleet ortodoksioppilaat sekä ulkomailta tulleet katoliset.

Lisäksi useampia vaihtoehtoja on myös niillä oppilailla, joiden kohdalla kolmen oppilaan sääntö ei ainakaan toistaiseksi toteudu. Tämän ryhmän oppilaiden ohjaus tapahtuu Espoossa siten, että oppilaiden huoltajat (lukiossa oppilaat itse) täyttävät lomakkeen, jossa he valitsevat esimerkiksi islamin opetuksen vetoamalla oppilaan kulttuuritaustaan. He voivat myös ilmoittaa lomakkeessa, että oppilas saa opetuksen omissa uskonnollisissa yhdyskunnassaan, kuten esimerkiksi Jehovan todistajat tekevät. He voivat myös valita elämäkatsomustiedon, kuten tekevät Espoossa esimerkiksi buddhalaiset, joiden oman uskonnon opetus ei ole vielä toteutunut. Buddhalaisen oppilaiden/opiskelijoiden tilanteessa huoltaja voi valita korvaavaa opetusta, mikä ei ole mitään katsomusainetta, vaan esimerkiksi matematiikkaa, suomea tai muuta ohjattua toimintaa.¹⁴⁷

Espoon suomenkielisen opetustoimen tulosityksikkö valitsee pienryhmäistenkin uskontojen opettajat ja opetuspaikat. Jos alakoulun oppilas pystyy siirtymään kävellen lähellä olevaan kouluun, opetusta keskitetään naapurikoulujen kesken. Matkan turvallisuus otetaan huomioon. Jos kävely ei ole mahdollista, opetus järjestetään omassa koulussa. Yläkoulussa siirtymisen pitää pystyä tapahtumaan bussilla ja mikäli se ei onnistu, opetus järjestetään omassa koulussa.¹⁴⁸

Pienryhmäisten uskontojen ja elämäkatsomustiedon opetus tapahtuu Espoossa niin kutsutulla yhteistarjotin-periaatteella. Tämä tarkoittaa sitä, että tietyt ajat tietyissä jaksoissa on varattu katsomusaineiden opiskeluun. Juutalaisen uskonnonopetus on toteutettu Espoossa 2005 alkaen ostopal-

¹⁴⁶ Kauhanen 2009.

¹⁴⁷ Uittamo 2007, 133–134.

¹⁴⁸ Uittamo 2007, 134.

veluina Helsingin juutalaiselta koululta. Opetusta annetaan viikonloppuisin, ja sitä saa sekä pakollisen että syventävän kurssin verran. Kurssi hinnoiteltiin sille osallistuneiden pääluvun mukaan.¹⁴⁹

Omassa uskonnollisessa yhdyskunnassaan uskontoa opiskelevan oppilaan opetuksen sisältöön tai tuntimäärään ei ole puututtu. Tällaisesta opetuksesta ei myöskään ole voitu antaa merkintää todistukseen, sillä niihin voidaan antaa merkintä vain kuntien hyväksymien opetussuunnitelmien mukaisesta opetuksesta. Uskonnonopetuksen puuttuminen on harmittanut useita oppilaita. Vaikka arvostelua ei todistuksessa näy, on siihen voitu kuitenkin merkitä osallistuminen opetukseen. Alussa eriytetty katsomusaineiden opiskelu oli varsin kallista espoolaisille kouluille, joissa eri uskontokuntiin kuuluvia oli paljon. Tilanne muuttui 2002–2003, kun palkkoja alettiin maksaa keskitetyistä rahoista ja katsomusaineista johtuvat kustannukset koskevat tasaisesti jokaista koulua (noin 2 h/koulu). Tämä on opettajien kertoman mukaan merkinnyt suurta asennemuutosta siinä, kuinka heidät otetaan kouluissa vastaan ja kuinka heitä kohdellaan.¹⁵⁰

Kaiken kaikkiaan Espoossa on saatu hyviä tuloksia konsultoivan opettajan työstä ja merkityksestä. Panostus lukujärjestyksen laatimiseen, oppilaiden yhdistäminen lähikouluista säästävät paljon kilometrikorvauksissa. Konsultoiva opettaja säästää paljon myös viraston muiden työntekijöiden aikaa, kun hänelle ohjataan kaikki katsomusaineisiin liittyvät kysymykset.¹⁵¹

6.3. Uskonnonopetuksen haasteet opettajan näkökulmasta

Merkittävä muutos laissa oli myös se, että uskonnon opettajilta poistettiin vaatimus kyseisen uskonnollisen yhdyskunnan jäsenyydestä¹⁵². Lähtökohta asetuksessa on se, että uskontoa opetetaan samanlaisella virkavastuulla opetussuunnitelman mukaisesti kuin mitä tahansa muuta oppiainetta. Laki ei puutu muidenkaan uskontojen opettajien ja heidän opettamansa uskonnon suhteeseen. Mo-

¹⁴⁹ Uittamo 2007, 134.

¹⁵⁰ Uittamo 2007, 137–138.

¹⁵¹ Uittamo 2007, 137–138.

¹⁵² Ennen 2003 uskonnonvapauslakia uskonnon opettajan kelpoisuudesta oli säädetty opetustoimen henkilöstön kelpoisuusvaatimuksista annetussa asetuksessa (986/1998). Asetuksen mukaan henkilö, joka ei kuulu evankelis-luterilaiseen kirkkoon tai erillään olevaan evankelis-luterilaiseen yhdyskuntaan, ei saa antaa evankelis-luterilaista uskonnonopetusta. Vastaavasti henkilö, joka ei kuulu ortodoksiseen kirkkokuntaan ei saa antaa ortodoksista uskonnonopetusta. Opetusministeriöllä oli asetuksen mukaan kuitenkin mahdollisuus antaa erivapaus uskonnonopetukseen.

nien vähemmistöuskontojen edustajien mielestä uskontoa ei voi kuitenkaan opettaa tunnustamatta sitä. Ihmisoikeusliiton saamien tietojen perusteella evankelisluterilaisen uskonnon opettajien suhtautumien muiden uskontojen opettamiseen on kahtalainen: Toisaalta on opettajia, jotka eivät katso voivansa opettaa vierasta uskontoa ”ulkoapäin”. Toisaalta on myös opettajia, jotka eivät näe eri uskontojen yhdistämisessä nykyisen lainsäädännön puitteissa minkäänlaista ristiriitaa.

Uskonnon ja sitä opettavan opettajan suhde kiinnostaa tietenkin myös vanhempia. Opettajan henkilökohtainen asemoituminen oppiaineeseen kiinnostaa sekä uskonottomia että uskovia perheitä. Elämäkatsomustiedon opettajan katsomuksesta ei myöskään ole säädetty laissa, ja siksi myös elämäkatsomustietoa voivat opettaa katsomuksellisesti hyvin erilaiset opettajat. Myös eri uskontojen opettaminen tunnustuksettomasti on aiheuttanut hämmennystä vanhempien parissa. Ihmisoikeusliiton saamien tietojen perusteella esimerkiksi islamin opetuksen sekulaaria luonnetta on jouduttu selittämään vanhemmille paljon, eikä kommunikaatio paikoin onnistu vieläkään kieliongelmien vuoksi. Ihmisoikeusliiton haastatteleman muslimivanhemman kuvaus onkin osuva: ”*Lapseni luuli pitkään käyvänsä somaliankielen tunneilla*”.¹⁵³

Uskonnonopetuksen ja ihmisoikeuksien suhdetta tulee pohtia useasta eri näkökulmasta. Yksi tärkeimmistä näkemyksistä on opettajien, koska he tekevät työtä päivittäin ja tuntevat kentän todellisuuden. Liisa Odiah tarkasteli vuonna 2003 valmistuneessa pro gradu -tutkielmassaan pääkaupunkiseudun evankelisluterilaisen uskonnon opettajien käsityksiä uskonnonopetuksesta ja monikulttuurisuudesta. Tutkimuksen keskeisenä tavoitteena oli tarkastella uskonnonopetuksen kehittämistarpeita monikulttuurisessa kontekstissa. Kysymyksenasettelussa Odiah etsi vastausta erityisesti siihen, tulisiko – ja jos niin miten – uskonnonopetusta kehittää vastaamaan monikulttuurisuuden haasteita.¹⁵⁴

Aineiston pohjalta luodut kategoriat jäsentävät selkeästi monikulttuurisen yhteiskunnan uskonnonopettamisen kehittämistarpeita, vaikkakin kyse on ainoastaan evankelisluterilaista uskontoa opettavien opettajien näkökulmasta. Kategorioista ja niiden perusteluista käy myös ilmi, kuinka eri tavoin

¹⁵³ Tiedot pohjautuvat Ihmisoikeusliiton julkaisemattomaan kartoitukseen vuodelta 2008, jossa selvitettiin muslimivanhempien ja opettajien näkemyksiä uskonnonopetuksesta peruskouluissa.

¹⁵⁴ Odiah 2007, 91–109.

opettajat lähestyvät oppiaineettaan ja sen asemaa ja tavoitteita Suomessa. Teemahaastatteluisa saadut ajatukset uskonnonopetuksen kehittämisestä Odiah jaotteli seuraavasti:

Nykyisen mallin säilyttäminen

- uskonnonvapauden periaatteita tukeva malli
- oppilaiden identiteetin kehittämistä tukeva malli
- laaja-alaista uskonnonopetusta tukeva malli

Kohti kaikille yhteistä uskonnonopetusta

- resursseihin ja organisointiin liittyvät kehittämistarpeet
- kontaktit lisäävät suvaitsevaisuutta
- uskonnollinen ja katsomuksellinen yleissivistys kaikille

Sisältöjen kehittäminen (riippumatta katsomusopetuksen järjestämismallista)

- uskontotieteellisen aineksen vahvistaminen

Jaottelu ilmentää evankelisluterilaisten uskonnonopettajien käsityksiä uskonnonopetuksen tulevaisuudesta ja kehittämistarpeista. Ensimmäisessä ylemmän tason kategoriassa katsomusopetus haluttiin säilyttää entisellään. Mallin säilyttämistä perusteltiin uskonnonvapauden, oppilaiden identiteetin kehittämisen ja laaja-alaisen uskonnonopetuksen kautta. Tutkimuksen mukaan nykyisen mallin ylläpitäminen edellyttää kuitenkin, että muista uskonnoista tarjotaan riittävästi tietoa. Yhteisen uskontotiedon mallia nämä opettajat kritisoivat opettajien pätevyuden, oppiaineen sisällön ja oppilaiden tunteman mahdollisen luottamuspuolan vuoksi. He uskoivat myös vähemmistöjen pitävän kiinni nykyjärjestyksestä. Nykyisen mallin uskottiin myös tukevan parhaiten oppilaan kulttuuri-identiteetin ja elämäkatsomuksen muodostumista. Tätä pidettiin erityisen tärkeänä monikulttuurisuuden näkökulmasta. Tietopainotteisessa ja kaikille yhteisessä katsomusaineessa opettajien mielestä oppilas ei kykene saamaan hyvää itsetuntemusta ja -luottamusta, jotka ovat taas edellytyksiä monikulttuurisessa yhteiskunnassa pärjäämiseen. Uskontoa ei kuitenkaan haluttu tuputtaa. Sen sijaan omaa uskontoa haluttiin pystyä pitämään esillä tiedollisesti ja sisällöllisesti korostetummin.¹⁵⁵

¹⁵⁵ Odiah 2007, 95.

Oman uskonnon opetuksessa voidaan opiskella ainakin yksi (oma) uskonto perusteellisesti. Opettajien mukaan oppilaiden on vaikea ymmärtää minkä tahansa uskonnon merkitystä yksilön elämässä. Tätä ymmärrystä pidettiin kuitenkin olennaisena valmiutena monikulttuurisessa yhteiskunnassa, johon kuuluu yhä enemmän eri uskontoihin ja kulttuureihin kuuluvia ihmisiä. Uskontoa pidettiin myös abstraktiutensa vuoksi vaikeana oppiaineena. Yhteisessä katsomusaineessa nähtiin vaarana se, että uskontoa ei voi pitää esillä samalla tavalla konkreettisesti kuin nykyisessä järjestelmässä. Opettajien taholta ilmeni myös pientä pelkoa siitä, että yhteinen uskontotieto olisi oppiaineena liian sirpalemainen ja pinnallinen. Lisäksi eri uskontojen käsitteleminen voisi olla vaikeaa ilman, että loukkaisi toisella tavalla uskovaa oppilasta.¹⁵⁶

Kaikille yhteistä katsomusainetta kannattavat opettajat totesivat, että opetus perustuu informaation välittämiseen eri uskonnoista ja maailmankatsomuksista, ja vaikka yhtään uskontoa ei aseteta erityisasemaan, korostetaan luterilaisuutta enemmän niin kutsutun kotiseutuperiaatteen¹⁵⁷ mukaisesti. Opettajat painottivat kannanotossaan Ruotsin mallia, joka on kaikille yhteinen ja objektiivinen mutta joka kuitenkin painottaa luterilaisuutta hieman muita uskontoja enemmän. Yhden katsomusryhmän opetusta kannatettiin myös lukujärjestysteknisistä syistä. Tästä näkökulmasta yhteinen opetus lisää oppilaiden välistä tasa-arvoa. Lisäksi osa opettajista koki, että elämäkatsomustiedosta ja uskonnon oppiaineista on tullut hankalan organisoinnin vuoksi ”asennetasolla toisarvoisia aineita”.

Lisäksi yhteistä katsomusopetusta kannatettiin siksi, että opetustilanne asettaa oppilaat todellisempaan vuorovaikutukseen eri tavalla uskovien ja ajattelevien kanssa. Kontakti poistaa heidän mukaansa ennakkoluuloja ja rakentaa aitoa monikulttuurisuutta. Yhteistä katsomusainetta kannatettiin myös siksi, että laaja-alainen uskonnollinen ja katsomuksellinen yleissivistys haluttiin taata muillekin kuin evankelisluterilaisille oppilaille. Evankelisluterilaista opetusta pidettiin muista uskontoja yleissivistävämpänä oppiaineena.¹⁵⁸

Osa opettajista toivoi katsomusaineiden yhdistymistä osittain. He halusivat säilyttää nykyisestä järjestelmästä osittaisen oman uskonnon opetuksen, joka yhdistettäisiin kaikille yhteiseen ainekseen. Oman uskonnon opetus haluttiin turvata siksi, että oppilaan oma identiteetti ja elämäkato-

¹⁵⁶ Odiah 2007, 97.

¹⁵⁷ Kotiseutuperiaatteen mukaisesti opetus painottuu siihen uskonnolliseen, katsomukselliseen ja kulttuuriseen pohjaan, jonka keskellä oppilaat ovat kasvaneet. Ks. Odiah 2007, 99; Kähkönen 1976, 244–245.

¹⁵⁸ Odiah 2007, 101.

mus voisi rakentua turvallisessa viitekehyksessä. Oman uskonnon opetus ei edelleenkään olisi tunnustuksellista opetusta. Tarkoituksena olisi antaa mahdollisuus syventyä omaan uskontoon liittyvään tietoon ja erityiskysymyksiin.¹⁵⁹

Eriytetyn ja yhteisen opetuksen kannattajien rinnalla oli myös opettajia, jotka painottivat opetuksen järjestelyn sijaan ensisijaisesti opetuksen sisältöä. He painottivat uskontotieteellisen tiedon merkitystä uskonnon opetuksessa monikulttuurisessa yhteiskunnassa. Opetusaineksessa pitäisi olla lisää ainesta, jossa käsiteltäisiin monikulttuurista ja -uskontoista yhteiskuntaa. He kokivat, että heidän oma uskontotieteellinen aineenhallintansa ei ollut riittävä ja uskonnonopettajien koulutuksessa uskontotiedettä tulisi painottaa enemmän. Esimerkiksi kulttuurin ja uskonnon rajanvetoon uskontotieteellisestä aineksesta toivotaan apua opetukseen. Haastateltavan sanoin: ”*Mää koen oman koulutukseni riittämättömäksi, että sellaista samanlaista riittämättömyyden tunnetta ei oo oikeestaan muissa oppisisällöissä. Siinä se iskee kaikkein pahiten vastaan*”. Uskonnonopettajan rooli on kehittynyt opettajien mukaan ensisijaisesti uskonnolliseksi ja katsomukselliseksi asiantuntijaksi. Monikulttuurisuuden lisääntyessä opettajat ovat kokeneet jopa uskonnon oppiaineen kunnioitusta, joka näkyy myös opettajanhuoneessa.¹⁶⁰

6.4. Opetuksen haasteet pienryhmäisen uskonnon opettajan näkökulmasta

Pienryhmäisten uskontojen opettajien työ on monin tavoin haasteellista. He joutuvat liikkumaan päivän aikana mahdollisesti hyvinkin pitkiä matkoja, ja lisäksi heillä on usein hyppytunteja. Opettajien tulisi saada tarpeeksi opetettavia tunteja, ei ainoastaan mielekkään työpäivän ja palkan, vaan myös palkallisen kesäloman vuoksi. Esimerkiksi perusasteella alle 16 viikkotuntia opettava opettaja ei saa palkallista kesälomaa.

Oman uskonnon opettajien pätevyys on ollut kuitenkin toistaiseksi suurin ongelma suomalaisessa uskonnonopetusjärjestelmässä. Tällä hetkellä Suomessa voi opiskella pienryhmäisten uskontojen opettajaksi Helsingissä. Käyttätymistieteellisen tiedekunnan soveltavan kasvatustieteen ja humanistisen sekä teologisen tiedekunnan yhteisen uskontotieteen laitoksen yhteistyönä järjestettiin

¹⁵⁹ Odiah 2007, 102–103.

¹⁶⁰ Odiah 2007, 103–104.

2007–2009 elämäkatsomustiedon ja pienryhmäisten uskontojen aineopettajan koulutuksen pilotti-hanke. Hankkeen tavoitteena oli ”tarjota elämäkatsomustiedon ja pienryhmäisten uskontojen opettajille mahdollisuus hankkia muodollinen opettajan kelpoisuus ja edistää didaktista osaamista aineen opetuksen alueella. Tämä on olennaista katsomuksellisen tasa-arvon toteutumiseksi moniuskontoisessa ja -kulttuurisessa Suomessa.”¹⁶¹

Koulutukseen hakeutuneita opettajia ei kuitenkaan ole vielä paljon. Sekä pienryhmäisten uskontojen että elämäkatsomustiedon opettajaksi opiskelevia on hankkeessa ollut vuosittain vain muutamia. Koulutukseen hakeutuneiden vähäistä määrää on selvitetty kartoituksella, jonka avulla tavoitettiin selvästi yli puolet pienryhmäisten uskontojen epäpätevistä opettajista pääkaupunkiseudulla. Valtaosalla kyselyyn vastanneista oli korkeakoulututkinto, ja yhtä lukuun ottamatta kaikki, joilla ei ollut ylempää korkeakoulututkintoa opiskelevat yliopistossa. Suurin osa vastanneista ilmoitti olevansa jossain määrin kiinnostunut koulutuksesta. Koulutuksesta kiinnostuneet ilmoittivat jättäneensä hakematta koulutukseen muun muassa puutteellisen kielitaidon ja epäsoveliaan elämäntilanteen vuoksi.¹⁶²

Ennen koulutusmahdollisuutta oltiin rakenteellisesti syrjivässä tilanteessa, jossa laki takasi oikeuden oman uskonnon opetukseen ja oppimiseen, mutta ei edellytyksiä pätevään opetukseen. Kunnat ovat järjestäneet täydentävää koulutusta, mutta sen ei kuitenkaan ole tehnyt opettajasta muodollisesti pätevää eikä oikeuttanut siten täyteen palkkaan. Pedagogisten opintojen ongelma on kuitenkin se, etteivät ne anna opetuksen sisältöön tarvittavaa osaamista, vaikka ne kouluttavatkin opettajista pedagogisia ammattilaisia. Opetuksen järjestäjä voikin olla tilanteessa, jossa hänen on punnittava buddhalaisuuteen tutustuneen uskontotieteilijän ja buddhalaisuutta itse vuosikymmeniä harjoittaneen henkilön osaamista ja valittava heidän väliltään päteväksi katsomansa henkilö.¹⁶³

Opettajien näkökulmasta pienryhmäisen uskonnon opettajan työnkuva on lisäksi epävakaa. Tämä johtuu siitä, että pienryhmäisen uskonnon oppilas ei opiskele automaattisesti omaa uskontoaan niin kuin evankelis-luterilaisen kirkon jäsen. Näin ollen koulussa tai kunnan alueella voi hyvinkin olla pienryhmäisen uskonnon tunnustajia useampi kuin kolme oppilasta, mutta heidän vanhempansa

¹⁶¹ http://www.helsinki.fi/behav/valinnat/2009/opped_tutkop_pienryhmauskonnot.htm , 16.3.2009.

¹⁶² Tiedot saatu yliopistonlehtori Eero Salmenkiveltä 27.10.2009.

¹⁶³ Vahtera ja Kuukka 2007, 129.

(lukiossa opiskelijat itse) eivät pyydä oman uskonnon opetusta. Näin ollen oppilaat osallistuvat joko elämäkatsomustiedon tai enemmistön (eli evankelisluterilaisen) uskonnon opetukseen. Tämän vuoksi opettajan työnkuvasta puuttuu luonnollinen jatkuvuus, ja opetettavan ryhmän muodostuminen ei koskaan ole itsestäänselvyys.

Todella tärkeää on myös ymmärtää, että pienryhmäisten uskontojen opettajilta edellytetään aivan erityisiä pedagogisia valmiuksia uskonnon opettamiseen, sillä usein juuri heidän tunneillaan on maahanmuuttajia, joiden taustat, kielitaito ja muu osaaminen ovat hyvin erilaisia. Opettaja joutuu siis suunnittelemaan tunteja oppilaille, joilla on hyvin erilaiset mahdollisuudet oppia. Erään vähemmistöuskonnon opettajan mukaan ”rehtorit eivät aina ymmärrä, mitä on opettaa lähes pelkästään maahanmuuttajia samassa ryhmässä – tuen tarve on suuri”.¹⁶⁴ Oppilaiden heterogeenisuus on valtava haaste opettajille: he saattavat joutua opettamaan yhtä aikaa pakolaisia, eri maista tulleita, eri-ikäisiä, eri tasolla suomea puhuvia ja toisaalta suomea myös äidinkielenään puhuvia oppilaita.

Toisaalta täytyy muistaa, että katsomusaineiden opettajilla on aina haasteena katsomuksellinen heterogeenisuus, myös evankelisluterilaisen uskonnon opetuksessa. Uskonnon opettaja taituroi aina sensitiivisten aiheiden parissa ja joutuu miettimään, kuinka eri katsomuksia ja näkemyksiä voi opettaa ketään loukkaamatta ja opetussuunnitelman mukaisesti. Pienryhmäisen uskonnon opetukseen liittyvät haasteet ovat kuitenkin valtavat. Jos oppilailla on eri kulttuurinen tausta, erilaiset kielelliset taidot, ja he ovat lisäksi eri-ikäisiä, on selvää, että opettajalta edellytetään valtavaa pedagogista osaamista. Työn rankkuutta ei vähennä se, että opettaja kiertää koulusta toiseen vailla yhteisöä tai vaikkapa työtilaa opetusmateriaalille, ilman täyttä palkkaa ja palkallista kesälomaa.

Helsingissä on tähän mennessä selvitty hyvin haastavistakin uskonnonopetuksen järjestelyistä. Selviytyminen on osoitus siitä, että uuteen järjestelmään voidaan sopeutua koko maassa, mikäli se onnistuu pääkaupunkiseudullakin. Lisäksi uskonnonopetuksen järjestämistä pohdittaessa on toistaiseksi muistettava, että malli on vielä uusi ja siihen sopeutuminen vie oman aikansa. Järjestelmään liittyvät ongelmat eivät siten kerro vielä mallin toimimattomuudesta vaan pikemminkin sen käyttöönottoon liittyvistä alkuvaikeuksista.¹⁶⁵

¹⁶⁴ Tiedot pohjautuvat Ihmisoikeusliiton julkaisemattomaan kyselyyn, jossa kartoitettiin eri uskontojen opettajien näkemyksiä oman uskonnon opetuksen järjestelmästä.

¹⁶⁵ Vahtera ja Kuukka 2007, 127.

6.5. Haasteet elämäkatsomustiedon opettajan näkökulmasta

Elämäkatsomustiedon opettajat, kuten myös opetussuunnitelman laatijat, kohtaavat valtavia haasteita opetuksessa: elämäkatsomustiedosta on muodostettava ”uskontoaineille rinnakkaisaine, joka on yhtä aikaa kaikille (evankelis-luterilaisia ja ortodokseja lukuun ottamatta) uskonnosta ja katsomuksesta riippumatta hyödyllinen ja tarpeellinen sekä riittävän päällekkäinen erilaisten uskonnonopetusten kanssa, että niihin osallistuvien yleissivistävään kasvatukseen ei jää suomalaisen yhteiskunnan näkökulmasta olennaista aukkoa”.¹⁶⁶ Odotukset sekä elämäkatsomustiedon että pienryhmäisten uskontojen opettajilta sekä pedagogisesti että aineen sisällön suhteen ovat valtavat, etenkin siksi, että myös elämäkatsomustiedon opetukseen voi osallistua maahanmuuttajia, joiden suomen kieli tai muut valmiudet voivat olla eri tasolla kuin luokan muilla oppilailla.

Elämäkatsomustiedon sisältöön ja järjestykseen liittyvistä ongelmista myös opettajien heikko koulutustaso on yksi keskeisimmistä. Jaakko Rusaman tutkimuksen mukaan perusopetuksen elämäkatsomustiedon opettajista päteviä oli ainoastaan 35 prosenttia.¹⁶⁷ Myös Helsingin kaupungin opetustoimi selvitti elämäkatsomustiedon opettajien kelpoisuutta perusopetuksen osalta vuonna 2003 sekä Kabata ja Honkala artikkelissaan tuovat esille, että ”yli puolet elämäkatsomustiedon opettajista on vailla oppiaineen minimikoulutusta”.¹⁶⁸ Pätevien opettajien puute on siten todellinen ongelma, eikä se koske ainoastaan pienryhmäisten uskontojen opetusta.

Elämäkatsomustiedon opetuksen järjestämisessä on myös ilmennyt ongelmia. Opetuksessa kohdataan samankaltaisia kuljetus- ja tilaongelmia kuin pienryhmäisten uskontojen opetuksessa. Ihmisoikeusliiton saamien tietojen mukaan tilat voivat olla ongelmallisia myös esimerkiksi siitä syystä, että koulun uskonnon luokka ei sovi opetukseen, mikäli sen seinillä on uskonnollisia symboleja tai kuvia eri uskonnoista.

¹⁶⁶ Salmenkivi 2007, 97–98.

¹⁶⁷ Rusama 2002.

¹⁶⁸ Kabata & Honkala 2004.

7. LOPUKSI

Tässä selvityksessä on käsitelty uskonnonopetusta ihmisoikeuskysymyksenä. Selvityksestä käy ilmi, että uskonnonopetuksen asema, toteutumisen malli ja sisältö ovat monimutkaisia ja -ulotteisia kokonaisuuksia, joihin ihmisoikeuksien näkökulmasta ei voi löytää yksiselitteistä ratkaisua. Uskonnonopetukseen liittyy monia eri oikeuksia: lapsen oikeudet, vanhempien oikeudet, yksilön oikeudet, yhteisön oikeudet, oikeus opetukseen, oikeus uskonnottomuuteen ja oikeus uskontoon. Tämän lisäksi uskonto on myös merkittävä osa oikeutta omaan kulttuuriin, mikä liittyy myös läheisesti vähemmistöjen oikeuksiin.

Suomen valtio on uskonnollisesti sitoutumaton, mutta evankelisluterilaisella kirkolla ja ortodoksisella kirkkokunnalla on erityinen lainsäädännöllinen asema. Uskonnon vapaus ja omantunnonvapaus sekä yhdenvertaisuus ovat perustuslaissa taattuina perusoikeuksia, jotka liittyvät olennaisesti uskonnonopetuksen järjestämiseen. Järjestämiseen vaikuttavat myös uskonnonvapauslaki, yhdenvertaisuuslaki sekä perusopetus- ja lukiolait. Lainsäädännön lisäksi on lain turvaamia oikeuksia pohdittava myös sisällöllisesti. Uskonnonvapaus on oikeus, joka on mahdotonta määritellä tyhjentävästi. Uskonnonvapaus turvaa siten oikeuden ”johonkin” ja ”jostakin”, minkä sisällöstä ei ole yksimielistä näkemystä.

Vuoden 2003 uskonnonvapauslain muutosten jälkeen tunnustuksellinen uskonnonopetus muuttui oman uskonnon opetuksiksi. Uuden järjestelmän nähtiin ottavan erityisen hyvin huomioon uskonnonvapauden ja vähemmistön oikeudet. Oman uskonnon opetukseen liittyy kuitenkin edelleen monia puutteita sekä lain että käytännön toteutuksen tasolla. Näitä puutteita ovat esimerkiksi oppilaiden erilainen asema uskonnonvapauden näkökulmasta, uskonnottomien ohjaaminen uskonnontunneille ja oman uskonnon määrittely ”yleisuskonnollisuuden” kautta. Lisäksi opetuksen järjestäminen on todella haastavaa sekä taloudellisesti että ajallisesti, niin opetuksen järjestäjän kuin myös pienryhmäisten uskontojen opettajien näkökulmasta. Suuri ongelma on esimerkiksi oman uskonnon opetuksen moninainen tulkinta ja epäselvyys sen sisällöstä. Oman uskonnon opetuksen jatkuminen edellyttäisi selkeitä pelisääntöjä muun muassa oppilaiden ohjaamisessa katsomusaineeseen, parempaa tiedottamista uskonnonopetukseen liittyvistä oikeuksista ja käytännön järjestelyistä. Lisäksi olisi seurattava, että oikeus omaa katsomusta vastaavaan opetukseen todella toteutuu lain edellytysten mukaisesti. Nykyjärjestelmän selkeä kehityshaaste on myös järjestelmän rajallisuus. Jos tällä

hetkellä kolmentoista eri tunnustuksen mukainen uskonnonopetus aiheuttaa suuria resurssi-, aika- taulu- ja organisointiongelmia, kuinka käy tulevaisuudessa uusien uskonnollisten ryhmien vaatiessa oman tunnustuksen mukaista opetusta. Onko tällaisen järjestelmän ylläpitäminen ylipäätään mahdollista, kun oman uskonnon opetuksen lisäksi oppilaiden lukujärjestyksiin pitää saada mahtumaan myös esimerkiksi uusia kielten tunteja.

Katsomusaineiden opettamisen lisäksi kouluissa ongelmia voi aiheuttaa eri uskontojen ja vakaumusten vaikutukset koulun muuhun toimintaan tai oppiaineisiin uskonnon opetuksen lisäksi. Tämän vuoksi kouluissa pitäisi kiinnittää huomiota uskonnon merkitykseen sen toiminnassa kokonaisvaltaisesti ja luoda yhteisiä pelisääntöjä.

Selvityksen lähdemateriaalissa ja julkisessa keskustelussa ovat painottuneet kaksi näkemystä uskontokasvatuksen tulevaisuudesta: toinen on yhteinen uskontotieto kaikille pakollisena oppiaineena, ja toinen on nykyisen mallin säilyttäminen ja kehittäminen. Tämän lisäksi on mahdollista myös yhdistää oman uskonnonopetus ja yleinen uskontotieto yhdeksi malliksi. Jokainen vaihtoehto sisältää hyviä ja huonoja puolia ihmisoikeusnäkökulmasta. Olennaista onkin pohtia, mikä malli toteuttaa ja edesauttaa paremmin ihmisoikeuksia ja yhdenvertaisuuden toteutumista? Ihmisoikeuksien näkökulmasta ei voi esittää yksiselitteistä ratkaisua uskonnon asemaan, uskonnonopetusjärjestelmään tai opetussisältöön. Ratkaisu edellyttää eri oikeuksien punnintaa ja ymmärrystä uskonnon merkityksestä monikulttuurisessa Suomessa.

KIRJALLISUUTTA

Ahtiainen, Ilkka

2009 Uskonnonopetuksesta nousi lihava riita maallisessa Berliinissä. *Helsingin Sanomat* 24.4.2009.

Haapanen, Mikko

2008 Elämänkatsomustiedon opetukseen on joissakin kouluissa vaikea päästä. *Helsingin Sanomat* 10.12.2008.

Haapaniemi, Erkki

2008 Katsomusopetus puntarissa. *Vapaa Ajattelija* 3/2008.

Halonen, Mia

2009 Islam alakoulussa: koulu kaksisuuntaisen sopeutumisen kenttänä. *Nuorisotutkimus* 3/2009.

Heelas, Paul & Woodhead, Linda

2005 *The Spiritual Revolution: why religion is giving way to spirituality*. Malden MA: Blackwell Publishers Inc.

Heino, Harri

2002 *Mihin suomi tänään uskaa*. Helsinki: WSOY.

Heinonen, Reijo E.

1998 Uudistuva uskonnonopetus Euroopassa – Toim. Markku Pyysiäinen ja Jarkko Seppälä. *Uskonnonopetuksen käsikirja*, Helsinki, Porvoo: WSOY.

Helander, Eila & Räsänen, Antti

2007 Jumala palaa politiikkaan. *Ulkopolitiikka* 1/2007.

Ihmisoikeusliitto/Edita

2002 *Ihmisoikeudet 2000-luvulla – sopimuksia ja asiakirjoja.* Helsinki, Edita Prima Oy

Jamisto, Annukka

2007 Pienryhmäuskontojen opetus Suomessa ennen ja nyt – Toim. Tuula Sakaranaho ja Annukka Jamisto. *Monikulttuurisuus ja uudistuva katsomusaineiden opetus*, Helsinki: Helsingin yliopisto, uskontotieteen laitos.

Jokinen, Erkki

2009 Kirkko – Suomalaisuuden suojelualue vai kulttuurien kohtaamispaikka? – Jyri Komulainen & Mika Vähäkangas (toim.). *Luterilaisen Suomen loppu? Kirkko ja monet uskonnot.* Helsinki: Edita.

Kabata, Miikka & Honkala, Satu

2004 Elämäkatsomustiedon opetuskyseily peruskouluille keväällä 2003. Teoksessa *Hyvän osaamisen katsomustieto*. Pekka Elo (ym.) (Toim.) Filosofian ja elämäkatsomustiedon opettajat (FETO) ry:n vuosikirja 2004. Helsinki: FETO.

Kallioniemi, Arto

2005a Uskonnonopetus ja uskontokasvatus uskontohistoriallisessa kontekstissään – Toim. Arto Kallioniemi & Juha Luodeslampi. *Uskonnonopetus uudella vuosituuhannella*, Helsinki: Kirjapaja Oy.

2005b Brittiläisiä lähestymistapoja uskonnonopetukseen ja sen tutkimiseen – Toim. Arto Kallioniemi & Juha Luodeslampi. *Uskonnonopetus uudella vuosituuhannella*, Helsinki: Kirjapaja Oy. 9

2007a Eurooppalaiset uskonnonopetusmallit ja suomalainen malli – Toim. Tuula Sakaranaho & Annukka Jamisto. *Monikulttuurisuus ja uudistuva katsomusaineiden opetus*. Helsinki: Helsingin yliopisto, uskontotieteen laitos.

2007b Näkökulmia eurooppalaiseen uskonnonopetukseen – oppiaineen kehittämisen haasteita Norjassa ja Suomessa – Toim. Arto Kallioniemi ja Eero Salmenkivi. *Katsomusaineiden kehittämishaasteita. Opettajankoulutuksen tutkinno uudistuksen virittämää*

keskustelua. Helsinki: Helsingin yliopisto, käyttäytymistieteellinen tiedekunta (<http://www.helsinki.fi/vokke/english/katsomus.pdf>).

Kauhanen, Heikki

2009 Vanhemmat tyytymättömiä islamin opetukseen Turussa. *Turun Sanomat* 1.1.2009.

Ketola, Kimmo

2008 *Uskonnot Suomessa 2008: Käsikirja uskontoihin ja uskonnollistaustaisiin liikkeisiin*. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 102. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.

Koikkalainen, Anu

2008 *Latinalaisen Amerikan vapautuksen teologia modernin ilmentymänä*. Pro gradu – tutkielma, Turun yliopiston Humanistinen tiedekunta, uskontotieteen laitos.

Komulainen, Jyri

2009 Monien uskontojen Suomi. – Jyri Komulainen & Mika Vähäkangas (toim.). *Luterilaisen Suomen loppu? Kirkko ja monet uskonnot*. Helsinki: Edita.

Martikainen, Tuomas

2008 Muslimit suomalaisessa yhteiskunnassa – Toim. Tuomas Martikainen, Tuula Sakaranaho ja Marko Juntunen. *Islam Suomessa. Muslimit arjessa, mediassa ja yhteiskunnassa*. Helsinki: SKS.

Nyyssönen, Seppo

1998 Uskonnonopetuksen tulevaisuuden näkymät – Toim. Markku Pyysiäinen ja Jarkko Seppälä. *Uskonnonopetuksen käsikirja*. Helsinki, Porvoo: WSOY.

Odiah, Liisa

2007 Evankelisluterilaisen uskonnon opettajat ja uskonnon opetuksen tulevaisuus monikulttuuristuvassa yhteiskunnassa – Toim. Arto Kallioniemi ja Eero Salmenkivi. *Katsomusaineiden kehittämishaasteita. Opettajankoulutuksen tutkinnonuudistuksen viritämää keskustelua*. Helsinki: Käyttäytymistieteellinen tiedekunta, Helsingin yliopisto.

Verkkajulkaisu: <http://www.helsinki.fi/vokke/english/katsomus.pdf>. (Vierailtu 22.4.2009).

Opetusministeriö

2001 *Uskonnonvapauskomitean mietintö*. Komiteanmietintö 2001. Edita.

OSCE/ODIHR

2007 Toledo guiding principles on teaching about religions and beliefs in public schools. Warsaw, Poland: ODIHR.

Reponen, Suvi

2008 *En voi olla vaikuttamatta: uskonnonopettajan uskonnollisen katsomuksen merkitys uskonnonopettajan toiminnassa*. Pro gradu -tutkielma Helsingin yliopisto.

Räsänen, Heikki

1999 Kristinusko – Toim. Katja Hyry ja Juha Pentikäinen. *Uskonnot maailmassa*. Helsinki: WSOY.

Rusama, Jaakko

2002 Uskonto, elämäkatsomustieto ja tapakasvatus. Oppimistulosten arviointi perusopetuksen päättövaiheessa 2001. *Oppimistulosten arviointi 5/2002*. Opetushallitus.

Sakaranaho, Tuula

2006 *Religious Freedom, Multiculturalism, Islam: Cross-reading Finland and Ireland*. Leiden: Brill

2007 Katsomusaineiden opetus monikulttuurisen yhteiskunnan haasteena – Toim. Tuula Sakaranaho ja Annukka Jamisto. *Monikulttuurisuus ja uudistuva katsomusaineiden opetus*. Helsinki: Helsingin yliopisto, uskontotieteen laitos.

Salmenkivi, Eero

- 2007 Elämänkatsomustieto ja sen opetus – Toim. Tuula Sakaranaho ja Annukka Jamisto. *Monikulttuurisuus ja uudistuva katsomusaineiden opetus*. Helsinki: Helsingin yliopisto, uskontotieteen laitos.

Scheinin, Martin

- 1999 Uskonnon ja omantunnon vapaus (PL 11§) - Toim. Pekka Hallberg et al. *Perusoikeudet*. WSOY Juva/Helsinki.
- 2001 Koulujen uskonnonopetus ihmisoikeuksien näkökulmasta. *Teologinen aikakauskirja 6/2001*. Helsinki.

Schreiner, Peter

- 2005 Näkökulmia eurooppalaiseen uskonnonopetukseen – Toim. Arto Kallioniemi ja Juha Luodeslampi *Uskonnonopetus uudella vuosituhanella*. Helsinki: Kirjapaja Oy.

Schweitzer, Friedrich

- 2007 Children´s right to religion: a challenge to religious education – Toim. Arto Kallioniemi ja Eero Salmenkivi. *Katsomusaineiden kehittämishaasteita. Opettajankoulutuksen tutkinonuudistuksen virittämää keskustelua*, Helsinki: Käyttätymistieteellinen tiedekunta, Helsingin yliopisto. Verkkojulkaisu: <http://www.helsinki.fi/vokke/english/katsomus.pdf>. (Vierailtu 22.4.2009)

Seppo, Juha

- 2003 *Uskonnonvapaus 2000-luvun Suomessa*. Helsinki: Edita Prima Oy

Tigerstedt-Tähtelä, Elisabeth

- 2002 Lapsen oikeuksia koskeva yleissopimus – *Ihmisoikeudet 2000-luvulla. Sopimuksia ja asiakirjoja*. Helsinki: Edita Prima Oy.

Uittamo, Marita

- 2007 Pienryhmäisten uskontojen opetus Espoossa – *Monikulttuurisuus ja uudistuva katsomusaineiden opetus*. Helsinki: Helsingin yliopisto, uskontotieteen laitos.

UNESCO

2003 Education and Religion: the Paths of Tolerance, Prospects, *Quarterly Review of Comparative Education*, Vol. XXXIII, no.2. UNESCO: IBE.

Vahtera, Sari & Ilona Kuukka

2007 Kuntajärjestäjän näkökulma oman uskonnon opetukseen – *Monikulttuurisuus ja uudistuva katsomusaineiden opetus*. Helsinki: Helsingin yliopisto, uskontotieteen laitos.

Viljanen, Veli-Pekka

1999 Perusoikeuksien rajoittaminen. – Toim. Pekka Hallberg et al. *Perusoikeudet*. WSOY Juva/Helsinki.